

СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА

ЗНАМЕНИТИ СРБИ МУСЛОМАНИ

НАПИСАО

МИЛЕНКО М. ВУКИЋЕВИЋ

БЕОГРАД

ШТАМПАНО У НОВОЈ ШТАМПАРИЈИ — "ДАВИДОВИЋ"

1906.

SRPSKA KWI@EVNA ZADRUGA
ZNAMENITI SRBI MUSLOMANI
NAPISAO
MILENKO M. VUKI]EVI]
BEOGRAD
[TAMPANO U NOVOJ [TAMPARIJI — "DAVIDOVI]"
1906.

PREGLED

MEHMED SOKOLOVI].....			
.....	3		
HUSEJIN KAPETAN GRADA[^EVI] "Bosanski vitez".....		33	
SINAN-PA[A.....			SIJER^I]
.....			
.....56			
HASAN-AGA.....			KRAJI[NIK
.....			
.....61			
NAPOMENE.....			
.....		76	
Napomena prire iva~a.....			
.....			86

MEHMED SOKOLOVI]

Izme|u svijeh sinova ponosne Bosne i kr{ne Hercegovine bija}e se popeo do najvi}e

asti i zauzimaø je najvi}e poloaje Osmanskoga Carstva uveni Mehmed Sokolovi}, veliki vezir Turskoga Carstva druge polovine {esnaestoga vijeka. On je zauzimaø poloaj velikoga vezira za vlade tri sultana i, gotovo se moe re}i, vladao je Turskom Carevinom skoro 15

godina.

Kad se Sokolovi} tako visoko izdigao iznad svijeh ostalijeh svojijeh sunarodnika u Turskom Carstvu, vrijedno je, a za nas Srbe i zna~ajno, vidjeti: ko je Sokolovi}, kakva su mu djela, kakav mu je ivot? [ta ga uzdiè toliko iznad ostalijeh wegovijeh sunarodnika, {to stajahu na najvi}im poloajima Osmanskoga Carstva?

I

Turski historici i biografi, kao *Pe~evija* (Ibrahim efendija Pe~ujlija), *Ali-Mustafa-Ben-Ahmed* i drugi, zovu Sokolovi}a *Sokoli*. Otuda je pre{lo u *Hamera*,¹ od *Hamera* uzeo je *Cinkajzen*,² te Sokolovi}a zovu *Mohamed Sokoli* (*Mohamed Sokolli*). Po wima se i danas u stranijem istorijama Turskoga Carstva Sokolovi} zove *Sokoli*. Me|u tijem, nesumwivo je da se ovaj veliki vezir Turskoga Carstva prezivao *Sokolovi}*, jer mu tako prezime zabiqei}e wegovi suvremenici i pisci, koji su odmah poslije wega ivjeli.³

[to se pak ti~e narodnosti Sokolovi}a, i suvremenici wegovi i docniji pisci vele da je *Srbin*. Mnoga wegova djela, kao {to }emo vidjeti iz wegova ivota, tako|er ga isti~u kao *Srbina*, pored toga {to je bio *Srbin* po ro|ewu.

Da je Sokolovi} *Srbin*, tvrdi i wegov suvremenik *Andreja Badoaro* (*Andrea Badoaro*), koji je bio mleta~ki poslanik na Porti 1573. godine, jer veli za Sokolovi}a: "Mehmed, prvi vezir, ima za ènu }erku sultanovu, od koje ima sina od pet do {est godina.

On sam ima {ezdeset do sedamdeset godina, po narodnosti je *Srbin* (di nazione serviano)."⁴

Ovo, {to je jo{ 1573. godine kazao Badoaro, tvrdio je i ~uveni ruski poznavalac istorije balkanskijeh Slovena *Vi}entije Maku{ev*, jer veli u svojijem istoriskijem spomenicima: "Mustafa (Sokolovi})), sinovac Mehmed-pa{in, rodom je *Srbin*".⁵ Dakle, kad je sinovac rodom *Srbin*, onda je i stric.

Najposlije i samo mjesto Sokolovi}eva ro|ewa pokazuje da je on *Srbin*, jer se rodio u Bosni, u selu *Ravancima*, koje je u op{tini sela *Sokolovi}a*, izme|u Velike i Male Varde, blizu varo{ice Ruda, gdje se i danas, kako se pri~a, nalaze razvaline od ku}e, u kojoj je Sokolovi} ro|en.⁶

II

Sad da prijeđemo na život i rad Sokolovi}ev.

Pleme Sokolovi}a do}ekalo je sudbinu ostaloga bosanskog plemstva. Ono je ostalo na svom ogwi}tu izme}u Lima i Glasinca. Izgubiv}i onaj zna}aj, koji je imalo ranije za srpskijeg vladalaca, }ivjelo je kao i ostale srpske porodice.

Krajem XV i po}etkom XVI vijeka Sokolovi}i se dijeqahu na dvije grane. Jedna stanova}e u Rudu, a druga u Ravancima. Iz ove druge grane je iza}ao ovaj veliki vezir, a iz ove ku}e u po}etku XVI vijeka bija}e i iguman manastira Miqe}eve.

Izme}u prve i druge desetine }esnaestoga vijeka ova ku}a u Ravancima, kako se pri}a, praznova}e Badwe ve}e sa onom sve}ano}u i rado}u, s kojom obi}no Srbi do}ekuju ovu svijetlu no}, kada se rodio veliki u}iteq qubavi i mira me}u qucima. Otac sa *etiri sina, po}to se pomolio Bogu za se i za svojega brata, koji bija}e iguman u manastiru Miqe}evi, po}to je veerao sa sinovima i unucima, po}to su se razveselili, za}o}e duboko u no}*. Prije, nego }to }e ustati od trpeze, re}e starac mlajima: "Sjutra, kako koje ustane, da dobro upamti }ta je no}as usnilo i da meni sutra ispri}a, da ka}em }ta kome san zna}i". To starac naredi, pa ode u svoju sobu, da spava.

Kad je sutradan sve poustajalo po ku}i, vesele se i pjevaju, kao o Boi}u. Svako *eqade, koje je svoj san upamtilo, prilazi starcu, da mu on san protumai*. Najposlije do}e mu najmlaj}a snaha, koja je bila bremena, i re}e starcu, kako je usnila da joj je nikao bor iz utrobe, pa granama vas svijet natkrilo. Starac je saslu}a, pogleda je dobro i odgovori joj: "Da Bog da, da je sre}no, moja snaho; ali mu}no da ti rodi} zemqi gospodara".⁷

Nije dugo pro}lo, a najmlaj}a snaga star}eva rodi mu}ko dijete, kao zlatnu jabuku. Dijete je raslo na zamjerak. Kad je odraslo, postade *obane*.

Tako veli narodno predavawe o ro}ewu }uvenoga Sokolovi}a.

Koliko je Mehmed proveo u ku}i svojijeh roditeqa ne zna se, kao god }to se ne zna ni kako se zвахu wegovi roditeqi. Pri}a se, da mu se otac zvao Mita (dakle Dimitrije).⁸ Lukari od nekuda saznaje da je Mehmedu kr}teno ime bilo *Bajica*, tj. *Bajo*.⁹ Wegov stric, kako veli

Sagredo (Sagredo),¹⁰ bijaše kaluđer u manastiru Miqeševi ili, kako tadašwi mletaški pisci vele, u crkvi Svetoga Save.

U ranije doba, u doba kad je postojala srpska država, pojedine srpske porodice odlikovahu se tijem, što davahu narodu knezove, vojvode, serdare i zastavnike. A sad, za vlade Turaka, kad ne bijaše srpske države, pojedinim porodicama *inilo je as*, ako dadu što više sluiteqa Bogu i oltaru da *uvaju vjeru u narodu*. *Tako je bilo i sa ovom kućom Sokolovića u Ravancima*. *Woj bijaše palo u dio da daje sluiteqe manastiru Miqeševi*. *I sad je već bilo vrijeme da se neko opet odvede, koji je docnije zamijeniti igumana miqeševskoga*. *Kuća je našla da je za taj posao biti najbolji Bajica*. *I on morade ostaviti kuću i stado ovaca, te po èqi strievoj otići u manastir Miqeševu, zadubinu kraqa Vladislava, a hram Svetoga Spasa, sazidan u ùpi Crne Stijene, na uću rijeke Miqeševe u Kosaonicu*. Kako li je uticala na dušu Bajice ova srpska svetiwa, puna pomena iz slavnoga doba Nemawina? Tu su mošti Svetoga Save, tu je spomen u grob kraqa Vladislava, tu je rijeka Kosaonica, vezana za Kosanin Ivana, tu se krunisao prvi bosanski kraq, Tvrtko I; taj je manastir vezan za ime velikoga vojvode od Svetoga Save, Hercega [jepana.¹¹ Osim toga, tu bijaše puno starijeg kwiga i "carostavnika", koje je wegov stric *itao*, *te se wegova mlada duša još zarana napajala pobonijem priama* i kazivawem o prošlosti srpske države i srpskoga naroda. Tu je bilo i hrisovuqa i darovnijeh pisama srpskijeh vladalaca sa zlatnijem peatima i svilenijem gajtanima. Bajica je tu, kod strica, počeo i kwigu učiti, sriću slova i slogove. Docnije, kad je kwigu naučio, počeo je pomagati svojemu stricu, postavši "atcem" u Miqeševi. *Naučivši da ita i postavši pomoćnikom svojega strica*,¹² *on je i sam, na dugu danu, razgledao stare kwige, te se zabavqao itajući sadrinu i razgledajući raznobojne šare i slike po starijem kwigama*.

Bajo bješe bistar kao većina djece iz brdskih krajeva. Wegova duša, èqna znawa, shvataše i primaše lako sve ono, što mu je stric pokazivao. Wegova bistrina, wegova okretnost, qepota i divan sklop tijela ne ostadoše neopaeni. Osvajač je zarana to učio. Doje vrijeme kupqewa danku u krvi, a manastir Miqeševa mòda je bio i mjesto, gdje je Turin poreznik odabirao djecu, da vodi Jedrenetu i Carigradu. I Bajo, mada imalaše već preko šestnaest godina, bi odabran. Wegova majka, koja se radovala što joj sina odvedoše u

manastir, sad se tuila na ovaj zao udes; ali to ništa ne pomoè; Bajica sa ostalom djecom bi odveden u Carigrad.

Kad je Bajo odveden u Carigrad, teško je odrediti. Isto tako ne može se tačno reći: je li zarobljen ili je odveden u broju djece, koja su pokupljena kao danak u krvi. Jedni vele da je Bajo uhvaćen, kad su carski poreznici kupili danak, u krvi;¹³ drugi pak vele, da je zarobljen i odveden¹⁴ u Carigrad. U ostalom, najvjerovnije je da je Sokolović ušao u broj one pokupljene djece iz Hercegovine, kad je ono hercegovački sanjak-beg Skender Ornosović dobio zapovijest iz Carigrada, mjeseca septembra 1513. godine (18. fevala 921. godine), da po Bosni i Hercegovini pokupi 1000 axamioglana (nejake djece) i odvede u saraje.¹⁵

III

I mladi Bajica, namjeren da bude sluiteq manastira Miqe{eve, na|e se u bogatoj varo{i na Bosforu, na kapiji dva mora i dva svijeta. Iz skromnijeh }elija manastirskih, iz samo}e sa Crne Stijene, sa groba Svetoga Save, Bajica se obrte u okolini za wega sasvim novoj, on se na|e u prijestonici velikoga Turskoga Carstva. Dje~kovu du{u obuzimala je tuga za zavi~ajem, za najmilijima i najbliima, ali ga je zanosilo {arenilo svijeta, zgrada i silna vreva gradskoga ivota. Umoran od puta, vaqda je do{ao u koju tursku ku}u, da preno}i prvu no} u ovom bogatom i velikom gradu. Sjutradan ve} je bio sa ostalom djecom pred jani~arskim agom, koji ga je ostavio da se u dru{tvu sa ostalom djecom odmori, dok ne do|u poreznici i iz ostalih dijelova carstva.

Bajica ve} nosi na glavi dugu kapu jani~arsku, nalik na glavu {e}era, oki}enu perjanicom, i odjenut je u {iroke i duge haqine kao mantije.

Iskupili su se ve} poreznici i iz ostalih krajeva, sva su djeca dovedena. ^iwene su pripreme, da se djeca uvedu u vjeru, odre}i se zakona svojijeh djedova, zaboraviti i navu}i crni veo na najmiliji dio ivota svoga, ivota djetiwskoga i mladi}koga, ivota najwènijih uspomena. Ali... sila Boga ne moli. Obred tur~ewa ve} se svr{avao. Sva djeca podigo}e desne ruke u vis i uzviknu{e: "La ilahe il Alah, va Muhamed rasul Alah!" Za ovijem je do{lo obrezivawe, i djeca ve} posta}e muslomani. Nestade wènoga maj~inog imena – Bajica, nestade s wim i vjere pradjedovske. ^itave kule djetiwskih ideala i maj~inijeh nadawa surva}e se.

Novi se ivot pred wim otvara s novim nadama. Od Bajice postao je Mehmed, koji }e cio svijet zadiviti pame}u, slavom i juna{tvom i opravdati zna~ewe imena svojega.¹⁶

Kad su djeca prevedena u islam, vrijeme je ve} da se u~ini izbor, da se odaberu i rasporede, da se uputi svako prema podobnosti i pozivu svom. Jani~arski aga ve} je oti{ao i izvjestio sultana da je sve gotovo. Sultan se opremio. Wega prati svita u rasko{nom i bogatom odijelu, na bijesnijem hatima sa zlatotkanijem ha{ama na sedlima i oki}enijem rahtovima.

Blijesak i sjaj o~i da zasjene. Toliko zlata i srebra, takvoga nakita i bogatoga odijela, takvijeh hatova o~i Mehmedove nigde prije toga ne

vidješe. Ovo bijaše svečan dan u Carigradu. Svečan dan, jer se odabiraju potovi stubovi Carstva Osmanskoga; odabiraju se potovi državci i diplomate, vojskovođe i veliki veziri. Janičarski je aga svečano odjenut. Nosi ĩurak od zelena atlasa, optoćen ĩirokijem pervazom meka i skupocijena samura. Ispod ĩurka zelena anterija od istog tkiva s rukavima od bijela atlasa. Za svilenijem pasom quti hanxar sav se blista u zlatu i dragom kamewu. Rahtovi mu na kowu od samoga srebra... Prata je stigla, treba otpoćeti odabirawe. I evo izije kizlar-aga, starješina evnuha, sav se prelijeva u zlatu, srebru i dragom kamewu, lice mu crno, sve se qaćti, a bijeli zubi blistaju se. Jadnu djecu jeza podilazi od neobićnog oka i pogleda ovoga straćnoga kizlar-age. Uz pomoć kapi-age i nekoliko glavnijeh evnuha izbor je ućiwen. Oći ovijeh biraća bile su svikle da zavire u dno djećije duće i da po fizionomiji odaberu ono, ćto ĩe biti najboće. Prva grupa odaslata je u carske seraje i druga mjesta u carstvu. Ovo su bili *ićoglan*. Drugi su odvoćeni iz seraja i predavani dvojici aga na upravqawe. Ovo su bili *axam-oglan*.¹⁷

Mladi Mehmed dospjeo je u prvu grupu. On je postao *ićoglan*. Koliko je vremena Mehmed tako proveo, ne zna se; tek xagaru manastirsku sad je zamijenila sarajska ćkola, gdje je Mehmed ućio sa ostalijem ić-oglanima u *kućuk-odi* (maloj sobi) *itawe i pisawe, a osobito poznavawe osnova vjere Muhamedove. Mehmed, odrasliji od ostale djece, teć se navikavaće na novu vjeru, a joć teć zaboravqaće staru. Ali se i tome doskoilo. Vaspitaći se prema djeci ponaćahu vrlo blago, obećavahu im zlatna brda, a stavqahu im u izgled, ako budu vrijedni i pàqivi, visoka dostojanstva sa sjajnijem poloćjima i raskoćnijem ĩvotom. Koliko i koliko puta gledahu ova djeca, kad sultan u xamiju poće. Kakav raskoć, kakvo bogatstvo, kakav sjaj bijaće u odijelu i oruću u spahi-baće, koji se gibaće za spahijama na divnom kowu pravoga arapskoga soja! Kakav sjaj i qepota u janićara-age, pa u muftije, a osobito u velikog vezira. Kako li je plijenilo oći i srce ovijeh mladijeh i slavoqubivijeh djećaka ono silno ćarenilo, u kome se pojavqivaće svakoga petka u sviti sultanovoj veliki vezir? Ona crvena dolama od kadife zlatom nakićena, one zlatne toke, onaj oćtri hanxar, *ije se korice blistahu u dijamantima i buvinima, ona zlatom izvezena kapa, obavijena bijelom almom, iznad koje se sprijeda dić divne elenke, okićene**

dragim kamewem, između kojih se leluja crvena perjanica nojeva perja – sve to plijevaše oi dje~ije. A kako li tek utiče na wih ono bogatstvo i sjaj na kowu velikog vezira! Sva oprema, i haše i rahtovi, sve u èenom zlatu i bijelom srebru, u safirima, alemima i rubinima, da od wih o~i ne moè odvojiti. Silan sjaj, silno bogatstvo i rasko{ zano{ahu pamet u ovijeh dje~aka. A wihovi vaspita~i govorahu im: "Vidite, ono su va{a mjesta, ono su va{i poloài; onako }ete i vi nositi, samo u~ite, budite poslu{ni, budite vrijedni, a sam Alah }e uzdi}i svoje vjerne i nagraditi tako, da se ne}e videti od zlata i dragog kamewa!"

Usred turske prijestonice, u sredini muslomanskoj, dan i no} pou~avan, dan i no}

zano{en sjajnijem obe}awima, Mehmed se malo privio i, nemaju}i nikakve nade na spas, postao je pristalica Prorokov.

Kad je dovr{io prvi te~aj, Sokolovi} je, svakako, morao stupiti u drugi, tako zvani *kiler-oda*, gdje su i~oglani u~ili razne jezike. Tu je morao Mehmed nau~iti turski, arapski i persijski, pa mòda i latinski mjesto srpskoga jezika, koji su ostali i~oglani, koji ne zna}ahu srpski, morali u~iti u drugom te~aju.¹⁸ Osim toga u drugom te~aju u~ili su se bacawu strijela i kopqa, vjèbali su se u tjelesnom radu i gimnastici. Sve to, izgleda, morao je u~iti i Mehmed.

Ovaj te~aj trajao je *etiri godine*. *Poslije toga Mehmed je morao prije}i u tre}i teaj – hazna-oda*, gdje su ponavqali ono, {to su u~ili u prethodnijem te~ajima, za tijem se navikavali pojedinijem poslovima pri slùbi oko sultana, jer je od i~oglana odabirana najblià svita i posluga sultanova. U ovome se gledalo da svaki radi onaj posao, prema kome je imao najviše naklonosti. Ne moè se podacima potvrditi, ali svakako je i Mehmed morao pro}i kroz sve ove te~aje. Najposlije to se moè izvesti iz wegova docnijeg ivota i wegove spreme, kao {to }e se vidjeti, za vrijeme no{ewa raznih ~inova i dostojanstava.

Po{to je dovr{io ono u~ewe, koje su imali da svrše i~oglani, on je opet, nema sumwe, bio pridodat kome velika{u na slùbu, gdje bi i prakti~no primijenio ono, {to je u~io, a mòda se jo{ boqe poznao s dràvnijem poslovima. Stoga je s drugima bio pridodat tada{wem *Iskender-*

^elebiji, teftedaru (blagajniku) carevine.

Ovaj Iskender-^elebija vrlo je značajna pojava u historiji Turskog Carstva XVI vijeka. U

koliko je meni poznato, prvi put se spomine oktobra 1514. godine u pohodu na Misir slavnoga Ibrahima-paše,19 velikoga vezira Turskoga Carstva za prve vlade Sulejmana Sjajnoga. Kao ministar finansija, rukovao je svima dohodcima ogromnoga Carstva Osmanskoga. Pored toga on lično bijaše vrlo bogat čovek. Raspolagaše tolikom imovinom, da, kako vele turski historici, bogatstvo svih dobnijih sedam vezira skupa ne iznoćaše onoliko, koliko bogatstvo Iskender-^elebije.20 Pored imovine ovaj Krez Turske Carevine XVI vijeka imaće 6-7000

robova, među kojima 300 sa zlatnijem kapama na glavi. Međutim, Ibrahim, veliki vezir, koji također bijaše vrlo bogat čovjek, imaće tek oko 100 robova sa zlatnijem kapama.21 Ovo bogatstvo u robovima ne bijaše samo tačta četa Iskender-^elebije, da istakne svoje bogatstvo, koliko briga da spremi državi vrijedne, mlade i podobne čude.22 Među mladima, koje bijaše uzeo k sebi Iskender-^elebija, da ih spremi za dobre slugе državne, bio je i Mehmed, s još nekoliko dobnije višenijeg i znamenitijeh ličnosti.

Godine 1533. pri jednom pohodu Ibrahimovu od Halena preko Dijarbekira i Mosula za Bagdad, strašno se zavade ova dva moćna i znamenita ovjeka. Ibrahim poe mrziti Iskendera tako silno, da mu počne plesti zamke. Lukavstva su na Bosforu neiscrpna, a čel za osvetom neutoqiva. Nakaš-Alija, sekretar Sirije, nadajući se da zauzme mjesto Iskenderovo, umjede mu podmetnuti nogu,23 i još jače razviti mržnju između Ibrahima i Iskendera. I ne prođe dugo, a Ibrahim uspje prvo da podrije čast i počtovawe Iskender-^elebije, a za vrijeme izradi kod sultana i naredbu, da se teftedar objesi. I ta naredba bi izvršena u Bagdadu 13. marta 1535.

godine.24

Svekoliko blago, silna dobra i mnogobrojno robčje bi oduzeto i pripade sultanu Sulejmanu. Među vrijeme robovima bijaše ih sedam, koji se dobnije poče do najvišijeh položaja u državi, i to veliki veziri: Mehmed Sokolovič Visoki (turski Tavi), Pertev-paša, Pijale-paša, Ahmed-paša, Mohamed-paša, Lala-Mustafa-paša i Husejin-paša.

Zatim dobnije poče beglerbezi i ovi: Kolabi-paša, Behram-paša i Rus Hasan-paša.25

IV

Tako je Mehmed smr}u bogatoga Iskender-^elebije opet dospjeo u sjajne dvorove carske.

Sad se tek u wemu bija}e razvila èqa za poloàjem, èqa za visokijem mjestima. I on ni}ta ne propusti, samo da se dokopa visokijeh poloàja. Ali u tome bje}e vrlo oprezan.

Na Bosforu, u dvoru silnoga Sulejmana Velikoga, vrlo se cijenila umna bistrina, darovitost i dosjetqivost. Zatim sve {to bija}e u slùbi carskoj sluà}e se i *srpskijem jezikom*, jer to bija}e diplomatski jezik²⁶ na Porti jo} od petnaestoga vijeka, a i sam sultan Sulejman govora}e *samo srpski i turski*.²⁷ Me}utijem, Mehmed bje}e okretan, snaàn, visok i stasit,²⁸ razborit i rje~it. Osim toga vlada}e, pored materwega, srpskoga jezika, jo} vrlo dobro persijskijem, arapskijem, turskijem, talijanskijem i latinskijem jezikom.²⁹ Stoga je vrlo rano obratio pàwu na se, jer su se te osobine u ono doba vrlo cijenile na Bosforu.

I zato malo po malo po~e se peti s poloàja na poloàj, dokle ne dospje na najvi}i.³⁰ On prvo postade carski komornik,³¹ a potom poglavicom carskijeh sokolara i {titono}a.³² Na ovakvom poloàju Mehmed je bio neprestano u dodiru sa sultanom i sultan je dobro uo~io sve wegove vrline. Mehmed mu se mnogo dopada}e, jer u wemu poznade plemenito srce i potowega darovitoga dràvnika, jer veli~ina jednoga vladaoca nije toliko u li~nijem djelima wegovim, koliko u vje}tini odabрати darovite i spremne qude, qude dràvnike, {irokijeh pogleda, koji ne zidaju svoj rad za godinu, dvije, nego gledaju nekoliko decenija unaprijed. U to vrijeme vrlo se bija}e istakao i potpuno poverewe sultanovo stekao *Rustem-pa}a*, tako}er Srbin,³³ koji 1544. postade velikijem vezirom. Ovoga je Sulejman toliko volio i odlikovao, da mu dade za ènu svoju k}er Mirmahu (Mihrumah), koja se slavqa}e kao vanredna qepotica i neobi~no pametna i duhovita ènska. Pored Rustema, docnije, oko 1553. godine, bje}e kao tre}i vezir, starac od 80 godina *Ibrahim*, tako}er Srbin iz Bosne.³⁴ Kao {to }emo poslije vidjeti, Srbi, kao *inovnici i dostojnici Turskoga Carstva*, vrlo su dobro stajali za vlade *Sulejmana*, pa stoga, kad umrije uveni kapudan-pa}a (admiral) *Heiradin Barbarosa*, jula 1546. godine,³⁵ to vàno mjesto bija}e

povjereno Mehmedu Sokoloviću. Tako Mehmed postade ličnost vrlo velikog značaja u Turskom Carstvu. Sultan Sulejman u pogledu davawa mjesta i odabirawa qudi držè se one poslovice turske: "Kad Bog ho}e da dade nekom visok poloàj, on mu dade i podobnosti". Koliko je značajan ovaj poloàj, {to ga dobi Mehmed, moè se samo onda razumjeti, kad se zna kakva je bila u ono doba mornarica turska i kako se dolazilo do uspjeha na moru.

Mornarica turska u vrijeme admiralstva Sokolovićeva bila je mlada, ali ju je ve}

prethodnik Mehmedov bio dosta usavr{io, tako da je Heiradin Barbarosa bio dostojan suparnik sjajnome Doriji, admiralu Karla V. Osim toga svi slavni admirali, kao *Heiradin Barbarosa*, *Pijale-pa{a* i drugi, bijahu gotovo samostalni gospodari na moru. Sve uspjehe Turska Carevina postizavala je svojom mornaricom preko mornara, koji su, tako re}i, na svoju ruku "po moru gusarili i mnogo puta bili sami svoji gospodari, ne zavise}i ni od koga."³⁶

Kad Mehmed do}e za kapudan-pa{u, prvi vi}eniji i istaknutiji poloàj za w, poku{a da svoj dar istakne i pokaè svoju vrijednost. Ovo mu bija}e lako, jer mu tu niko ne smeta}e, bje}e skoro samostalan. On u~ini dosta za tursku flotu onoga vremena. Magacina i arsenala ne bija}e na pristani{tu, gdje bi se sprave i oru}e za flotu sklonilo. Mehmed je uvilao taj nedostatak. I odmah preè da podigne arsenal. I podigao ga je. Prije wega stajalo je ne{to kao arsenal, ali to bija}e savijem otvoreno prem amoru. Mehmed na tom mjestu podiè magacin, ogradi ga zidom, pa za tijem {ancem, te postade ne samo zgodan za skloni{te sprava i oru}a, ve} i da se ne krade i ne razvla~i.³⁷ Ovaj magacin ude{en je bio za sve {to je bilo potrebno la}ama. I ovo je jedna od vrlo velikijeh tekovina Mehmedovih.

Veliku ~ast i dùnost kapudan-pa{e nosio je Mehmed punijeg 5 godina, i to tako sjajno, da je wegovijem radom Sulejman bio potpuno zadovoljan.

V

Međutim, događaji između carevine i zapada tako se razvijahu, da pamet, umjetnost i junaštvo Mehmedovo bijahu Sulejmanu potrebni na drugoj strani. I već 1551. godine vidimo Mehmeda Sokolovića kao beglerbega Rumelije sa stolicom u Sofiji.³⁸

Postati beglerbegom Rumelije značilo je toliko isto, koliko postati i namjesnikom i izvjestiocem carskijem svijeh zemača Turskoga Carstva u Evropi. U ovaj mah sultan nije mogao naći podesnijega čovjeka za rumelijskoga beglerbega od Mehmeda.

Još ranije vladaše u Ugarskoj strana koja je bila krač: *Jovan Započa* ili *Ferdinand Austrijanac*. Kad umrije Započa 1540. godine, ostade iza njega žena Izabela i sin mu Jovan. Tek od tada nastaje svaka oko prijestola u Ugarskoj, koje su trajale punijeg deset godina, sve na čast naroda i države. Najposlije cijela ta borba oko prijestola svrši se tajnijem ugovorom između jedne i druge strane tako, da Ferdinand dobije Erdev sa Zapčinijem dijelom Ugarske. Ali ovaj ugovor trebaše da ostane tajan za Turke, jer oni bijahu stvarni gospodari ne samo Erdeva nego i Ugarske. Međutim, sam krač Ferdinand javi sultanu preko svojega poslanika da on uzima Erdev po pravu nasljedstva. Ovim je prekršen jedan raniji ugovor – beogradski, što njegov gospodar ne drži riječ, te ga stoga baci u Crnu Kulu na Bosforu, a naredi svome novo postavčenom begler-begu u Rumeliji, Mehmedu Sokoloviću, da skupi vojsku, ode u Erdev i tamo povрати Izabelu i sina joj Jovana. Mehmed odmah skupi vojsku i s 90.000 vojnika i 54 topa krene se na Ugarsku. Pod Mehmedom bijahu paše smederevski, vidinski i nikopolijski. Mehmed brzo dopre do Slankamena u Srijemu.³⁹ I već bijaše spreman da se krene dalje, ali ga tu zadržao poznati diplomata kardinal *Ulješenović*, namjesnik u Erdevu, jer mu *ekše pisaše laskava pisma, u kojima ga močaje da ne udara na Erdev, koji je pokoran caru i carskome čijenuku Jovanu. Sokolović mu dosta oholo odgovaraše, ali očekivaše da mu se namjesnik Erdeva lično predstavi i pokloni.* Međutim, od toga ne bi ništa, a Mehmed, srdit, diče cijelu vojsku, prijeđe Dunav kod Petrovaradina, osvoji Bečej, Bečkerek, Anad, Lipovu i još 12 gradova. Sad naumi da pođe put Erdeva. Ali ga opet zadržao Ulješenović. Ovaj lukavi kaluđer, zadržavši Mehmeda, diče bunu u

cijelom Erdequ i naoruà po vojnika od svake ku}e. On naredi da kroz cijelu zemqu prokrstare najugledniji qudi na kowima s krvavijem kopqem i ma~em, kao znamenem op{te opasnosti, a pored svakog ila}e po jedan pje{ice i vika}e: "Eto neprijateqa otaxbine! Ustajte! Svaka ku}a neka da po jednog vojnika!"⁴⁰ Stoga se Mehmed ve} u poznu jesen vrati natrag, udariv{i uz put da osvoji *Temi{var*. I 14. oktobra s glavnom vojskom i 50 topova opet opsjedne grad i po~ne ga tu}i.

Juri{ao je nekoliko puta, ali uzalud, jer ga odbija}e hrabra posada pod zapovjedni{tvom Stevana Lo{oncija. Mehmed potraì da mu se preda grada, a Lo{oncije mu odgovori da ide otkud je do}ao. Tada mu, klasi~noj poeziji vje{t, Mehmed Sokolovi} odgovori pomenutijem stihovima iz prve ekloge Virgilijeve: "Prije }e, dakle, laki jelen u vazduhu pasti

I more gole ribe na obali ostaviti.⁴¹

Opsada je trajala do 28. oktobra, ali bez uspjeha, u Mehmed se povu~e Beogradu⁴² na zimovnik. Odavde vo}a}e ìvu prepisku sa Utje{enovi}em, iz koje se vidi ne samo veliki diplomatski um Mehmedov nego i vanredno lijep isto~wa~ki stil, {to pokazuje da je Sokolovi}

divno savladao te{ko}e isto~wa~koga stila i poznao qepote wegove.

Me|utijem, neprijateqi uspje}e da ubiju kardinala \or|a Utje{enovi}a, 17. decembra 1551. te se tijekom prekide svaki pregovor. Stoga se Sokolovi} krene 1552. opet na Ugarsku, udari na Temi{var i osvoji ga. Osim Temi{vara Sokolovi} osvoji Holake (Hollakö), Bujak, [age (Ságh) i Girmat (Gürmath),⁴³ ~itav Banat i *Solnak (Szolnak)*. Poslije udari zajedno sa *Ahmet-pa{om*, drugijem vezinom carstva, na Egar. Sokolovi} bje}e s vojskom u dolini egarskoj na Egidovom Brdu. Napadi i juri{i Turaka bijahu uzaludni. Grad u ovaj mah ne mogo}e osvojiti.

Godine 1553. sprema}e se sultan Sulejman da zarati s Persijom, jer ako pro}le i ove 1553. godine Turska pokaza uspjeh prema zapadu i tamo pro}iri svoje granice, r|avo pro}e s Persijom. Stoga bija}e potrebno okrenuti oru}je protiv Persijanaca. Mehmed Sokolovi} dobi zapovijest, da krene vojsku i da provede zimu 1553. i 1554. godine u *Tokatu*, te da se u proqe}e otpo~ne rat s Persijom.⁴⁴ Mehmed se stara}e da privu~e pàwu svijeh na svoju vosku. Stoga, kad se

mjeseca juna 1554. godine krete sultanova vojska, pridruži joj se Mehmed na poqani kod *Sušehera* (Ssuschehri). Pri pristupawu Mehmedove vojske carskoj, sva se vojska carska divqaže kitwastoj vojsci Mehmedovoj. S ramena ovijeh vojnika spuštaše se divna panterška koà; na šlemovima, koji se blistahu od sunčanijeh zraka, leljahu se lisičiji repovi, na nogama raznobojne čizme, a na wima duge mamuze, na svakome veliki štit, na mišicama prelijevahu se plave i modre narukvice, na rukama gvozdene rukavice. u pojedinijeh vojnika lepršahu se crveno bijele zastave. Kovi su im svi jednaki, svi jednom bojom obojeni.⁴⁵

Ovaj rat trajao je kratko vrijeme, ali sa uspjehom. Mehmed i wegova vojska mnogo se odlikovahu. Junactvom se Sokolovi} veoma istaše u tom ratu. Mir je ugovoren u gradu Amaziji.⁴⁶

VI

Kad se sultan Sulejman vrati sa ovoga pohoda, vazda izda{an prema qudima zaslùnijem, dijeqa{e nagrade pojedincima. Mehmed mu se toliko dopade, da mu za uspjehe u pro{lijem ratovima darova vezirsko dostojanstvo. On postade tre}i vezir carstva u polovini godine 1555.⁴⁷ Tako Sokolovi} zauze jo{ vidniji poloaj. Wegovo mjesto – beglerbega Rumelije – dobi opet Srbin, jani~arski aga *Pertev-pa{a*, Hercegovac, koji je, kao {to smo vidjeli, bio zajedno s Mehmedom pod bogatijem Iskender-^elebijom.

Tek {to se primi ovoga velikoga poloaja, dobi naredbu od sultana da ugu{i bunu, koju u okolinu Soluna i Jeni{ehera bija{e podigao nekakav *Mustafa-beg*. Ovaj se izdava{e za *Mustafu*, sina careva, koji je ranije ubijen po zapovijesti sultanovoj. I ovo bija{e nova prilika da Sokolovi} pokaè jo{ vi{e vjernosti prema svojemu gospodaru. Mehmed uze 4000

kowanika i 3000 jani~ara i brzo iza|e na susret silnoj svjetini, koju bje{e za sobom poveo Mustafa-beg. Buna je odmah ugu{ena, a Mustafa-beg, buntovnik, obje{en.⁴⁸

^im je ugu{ena buna, tada{wi veliki vezir Ahmed-pa{a bija{e uklowen i udavqen, a na wegovo mjesto do|e ponovo za velikoga vezira Rustem-pa{a Opukovi}.

Tako sada me|u vezirima bijahu pored Rustem-pa{e Bosanca jo{ i ovi Srbi: *Semiz Alipa{a*, kao drugi vezir, rodom iz nekakvoga sela u dolini Pra~e, na putu od Sarajeva Goradu,⁴⁹

i tre}i vezir Mehmed Sokolovi}.

Ubrzo poslije ovoga Sulejman povjeri Mehmedu jo{ ve}i i znatniji posao. Wegov drugi sin Bajazit, koji bija{e namjesnik Karamanije, zavadi se sa svojijem starijim bratom Selimom, podstican na to od Lala-Mustafe, neprijateqa Rustem-pa{ina. Bajazit diè ~ak i bunu, kojoj bija{e namjera da se ukloni Selim i prijesto da naslijedi Bajazit, kao darovitiji. Sokolovi}

skupi vojsku, odmah ode protivu Bajazita. Kod mjesta Konije⁵⁰ 1559. godine, maja mjeseca, potu~e Mehmed vojsku Bajazitovu i Bajazit uma~e u Persiju. Sokolovi} ostade i daqe u Aziji, provede zimu u Halepu i vo|a{e pregovore sa {ahom da mu izda buntovnika, prijete}i ratom, ako to ne u~ini. Poslije dugijeh pregovora {ah izdade

Bajazita sultanovu poslaniku i ovaj ga pogubi zajedno sa četiri mušakera.⁵¹

Još prije, nego što pogibe Bajazit, umrije 1561. Rustem-paša, veliki vezir, i na njegovo mjesto dođe *Semiz-Ali-paša* ⁵² Prčanin. Sad za drugoga vezira carstva dođe *Mehmed-Sokolovi*, a na mjesto njegovo postavi sultan ranije pomenutoga Pertev-pašu Hercegovca. Na taj način opet zauzeše tri prva mjesta u carstvu Srbi. Za wima ide poslije *itav red Srba, koji bijahu na najglavnijim položajima carstva. U ovome se jasno vidi, koliki je bio uticaj srpskog plemena u Turskom Carstvu za vlade Sulejmana Velikog, a osobito pred kraj njegove vlade. To nije udo*. Svi znameniti Srbi na položajima pomagahu svoje sunarodnike, a osobito Rustem-paša Opučkovi}. Ovaj, nagomilavši silno blago, pomagaše na svakom koraku svoju braću, ma iz koje oblasti oni bili. Tako na primjer kao admirali, poslije Heiredina Barbarose, bijahu ovi Srbi: *Mehmed Sokolovi*, *Sinan-paša Opučkovi*, *brat Rustemov*, i *Pijale-paša*; kao veliki veziri drugoga i trećega reda: *Mustafa-paša*, *Semiz-Ali-paša*, *Mehmed Sokolovi*, *Pertev-paša*, *Mustafa Crnogorac* itd. Da pomenem još i ove znamenite Srbe: *Mustafa-pašu Sokolovića*, namjesnika Bosne,⁵³ pa poslije Budima, *Hasana Predojevića*, namjesnika u Temišvaru itd.

Od ovijeh ovdje pomenutih ličnosti sedam njih rodom je iz Bosne i Hercegovine. Dosta je samo to uzeti, pa vidjeti kako silan uticaj imalaše u Turskom Carstvu Bosna i Hercegovina.

Srbi bijahu upravnici carstva, Srbi bijahu admirali, i zapovjednici suhozemne vojske u ono vrijeme, kada turska država dospje na vrhunac svoje snage.

Zaista, čudna sudba srpskoga naroda!

Jedni, kao muslimani, dizahu na vrhunac silu Turskoga Carstva. Drugi, kao hrišćani, tukoše se i boriše s Turcima i prosipahu svoju krv za Mlečije, Ugre i Austriju. A za sebe?

Kad Mehmed postade drugim vezirom carstva, onda mu sultan učinio milost takvu i toliku kakvu i koliku rijetko dobivaju i veliki qudi u Turskoj Carevini. Sultan Sulejman udavaše dvije unuke...

I Carigrad je 17. avgusta 1562. godine vidjeo rijetku svetkovinu. Sultan Sulejman već je ostario: silni ratovi, silni naponi, žalosti u porodici, a i velika vlast prostrane Turske Carevine, slomiše poviše ona mladićka pleća onaj pravilan stas od 1520. godine. Osjećao je da

se sve više i više približuje grobu. @eqaše svojemu sinu da o~uva dobre stubove, a sebi da pripremi još koji mio i veseo dan pod poznu jesen svojega ìvota. I on, ve} starac sijedijeh vlasi, udavaše tri unuke svoje za tri velika i znamenita ~ovjeka carstva svojega. Dvije unuke, k}eri Selimove, udavaše jednoga istoga dana za dva Srbina muslomana. Stariju, {esnaestogodi{wu *Esmahanu*, uzimaše Mehmed Sokolovi}, a drugu *Gevru*, admiral turske mornarice *Pijale-paša*. Svetkovinom oko svadbe i spremom obe nevjeste rukovodila je wihova tetka, qepotica Mirma, mlada udovica Rustem-pa{ina, k}erka Sulejmanova. Tre}u unuku, }erku ubijenoga Mustafe, udade Sulejman za agu jani~arskoga Abdul-Kerima.⁵⁴

Poslije ènidbe tri godine sjedio je Mehmed Sokolovi} na miru. @ivqaše sre}no i zadovoljno, i mada mu je Esmahana po katkad muke zadavala svojom qubomorom,⁵⁵ opet je Mehmed umio naji sre}u u doma}em ìvotu, a osobito u neumornom trudu oko dràvnih poslova prostranoga carstva turskoga.

Wegovi snovi mladosti ve} su ostvareni, wegove èqe za visokijem poloàjima u Turskom Carstvu skoro su postignute. Jo} samo jedan poloàj, još samo jedno mjesto da zauzme, pa je dostigao sve ono, {to moè dati silna, prostrana i bogata Turska Carevina. On èqaše još da zauzme mjesto velikoga vezira carstva osmanskoga, na kome sada sjelaše Semiz-Ali-paša iz Pra~e. To je najvi}i poloàj za kojim ùlaše svaki paša u Turskoj Carevini, ali zato vrlo zlokoban. Na wemu vladaše stra}na vrtoglavica zbog qudskih strasti, }udqivosti pojedinih sultana i }efovi cijeloga harema. @ene i }erke, qepotice i milosnice, odaliske i evnusi pojedinih padi{aha re{avahu o ìvotu i sudbi najja~ih stubova carstva, najdarovitijih dràvnika i vojskovoja, *as di}i ih do visine najblièg prijateqstva i povjerewa*, as bacaju}i ih u ponore s najvi}ih poloàja, da se okupaju u svojoj krvi ili da im obavije vrat svileni gajtan, poslan s visine prijestola. Ali malo je bilo qudi u Turskom Carstvu, koji se popeše na najviše mjesto do prijestola, a koji imadoše toliku okretnost duha, takvo srce i pona{awe, da umjedoše tako dugo odoqevati svakoj }udqivosti sultanskoj, svakoj pletki milosnica i odalisaka i mr`wi pojedinih vlastoqubaca, kao {to to sve imalaše Mehmed Sokolovi}.

Godine 1565. juna mjeseca umrije gojeni Semiz-Ali-paša. Mjesto velikog vezira ostade prazno. Sre}a se Mehmedu osmjehnu i ovaj

put. Sultan ima|a{e vjere u zeta svojega, i Sokolovi}
postade veliki vezir. Sjede na mjesto, s kojega se zapovjeda{e
dràvom, koja se prostira{e od Kavkaza i Kaspijskog jezera do
Atlanskih Gora u Africi, od Budima, prijestonice negda{we kraqevine
Ugarske, do Bagdada, negda{we stolice Harun al-Ra{ida.

VII

Krajem 1565. i početkom 1566. godine bijahu zategnuti odnosi između wemačkog cara Maksimilijana II i Sulejmana. Poslanik carev traže od sultana da se vrate neki osvojeni gradovi, što ih osvoji Gazi-Hasan-paša Predojevi}, također Srbin musliman iz Bosne.⁵⁶ Od toga ne bi ništa, a još mawe od mira, koji èqaže wemački poslanik da ugovori. Mjesto mira wemački poslanik odnese oglas rata.

Odmah po oglasu rata Mehmed zapovijedi upravniku Bosne, svojemu sinovcu Mustafa-paši Sokoloviću, da udari na granice i da napadne *ete Maksimilijanove*. *Mustafa to odmah uini* osvoji gradove Krupu i Novi na Uni. Početkom 1566. sultan i formalno objavi rat i poe se i sam spremati da pole i pokuša još jednom sreću prema zapadu. Na to ga podstiče i wegova }erka, još neprestano lijepa Mirmaha, pa }eik Nuredin, koji mu prebacivaže da je zanemario dùnost muslimana. Najposle i sam èqan da još koji put vidi bojno poqe, krete se protivu zapada. Vojska se sva bježe skupila kod novoga vodovoda, koji tek što bijaže sultan dovr}io.

Iznemogao od starosti i podagre, ne mogaže, kao do sada, i}i na kowu nego na kolima. Vezir Mehmed Sokolović i}aže za jednu stanicu naprijed, te pripremaže sve što je potrebno za sultana. Poslije pedeset dana stiè u Beograd. Kad se *ulo da je Sulejman ponovo po}ao na zapad s velikom vojskom, prepade se Be*, prenerazi se cijela zapadna Evropa.

Do}av}i u Zemun, posla jednu vojsku prema Budimu, a sam sultan mi}qaže preko Varadina da udari na Egar, pa odande na Be~. I ba} kad se htjede krenuti, stiè glas da je Nikola Zriwski pobijedio sanxak-bega od Tirhala Mohameda, da je pogubio wega i wegova sina, da je vas turski logor oplijenio i uz to još 17.000 dukata. Sultana to dovede do bijesa, te naredi da se udari na Zriwskoga u zatvorenom Sigetu. Na putu se odmaraže sultan u Haràni (Harsang) između [iklo}a i Pe~uja. Tu mu stiè glas da je zapovjednik Budima, Arslan-paša, izgubio Palotu, Vesprim i Tatu. Jedak na to, zapovjedi *au}ba}i Burinzifi (beznosnom) da ode s 15 au}a i donese glavu Arslan-pa}e*. Me}utim, ~u se, da je Arslan ostavio vojsku ima ve}

tri dana i da ide caru u logor. Na to sultan izmjeni naredbu i re~e da mu se uzme glava, kad do}e pod }ator Sokoloviću, kome je sultan još

ranije dao jednu paskvilu Arslanovu, napisanu protiv Mehmeda. Kad doje nesre}ni Arslan-pa{a, po podne 3. avgusta, s 15 te{ko naoruànih kowanika, uje pod {ator Sokolovi}ev i zauze za w odre}eno sjedi{te. Nije dugo *ekao, ali eto Mehmeda i ree* mu: "[ta }e{ ti tu? Kome si predao vojsku? Padi{ah te postavio za beglerbega, a ti predaje{ nevjernicima gradove! Te{ko tebi, prokletni~e jedan, tvoja je smrtna presuda izre~ena!" Za tijem se okrete *au{-ba{i i ree*: "Uklonite ovoga nevjernika s puta!"⁵⁷

[to re~e, to se odmah i ste~e. Arslan ode, kao da nije ni postojao, a Arslanovo mjesto dobi beglerbeg Bosne Mustafa Sokolovi}, koji je ostavio spomen naj~estitijega pa{e u Budimu.

Odmah poslije ovoga vojska se krete daqe, i kad sve~ano ulaà}e u Pe~uj, pred sultanovom pratwom jaha}e dva sina Sokolovi}eva *Kurtbeg* i *Hasan-beg*. Najposlije stiè silna vojska pod Siget.

Oko Sigeta bija}e 90.000 vojnika i 300 topova, naperenih na zidine sigetskoga grada.

Napadi su po~eti i sigetski soko branio se kao {to mu nalaga}e *ast i ponos prvoga junaka i viteza. Sila bje}e na strani Sokolovi}evoj, on nadvlada brata po krvi i jeziku, kojega wemaka* i ugarska vojska bija}e ostavila samom sebi i mirno gleda}e sve napore Nikole Zriwskoga, a ne htjede a mu pomogne.

Siget je osvojen, ali pod gradskijem ru{evinama ostade i junak Nikola Zriwski sigetski i najve}i sultan Turskoga Carstva, Sulejman Sjajni.⁵⁸

Niko boqe od Sokolovi}a ne poznavaj}e razuzdanost turske vojske, kad joj nestane sultana.

Stoga veliki vezir smrt carevu nikom ne objavi. Sve, koji bijahu prisutni carevoj smrti, zapovjedi da se pogube. Kad vojska, osvojiv{i grad, radosno htjede pozdraviti svojega sultana, on zapovijedi, te se mrtvo tijelo sultanovo namjesti pred prozor *adora sultanova, a vojska, {to prolaà}e tuda, burno ga pozdravqaj}e. Svaki dan gotovilo se za sultana i postavqao sto za ruak* i ve~eru. Pa}e, vojnici, begovi i drugi gledahu iz daleka, kao bajagi, slaba sultana u sjajnom odijelu, gdje sjedi u {atoru na pozla}enoj stolici.⁵⁹ Me|utijem, ~au{ Mustafa jezdio je put Beograda, Ni{a, Jedrena i Carigrada Maloj Aziji u |utaju, nose}i pismo tastu Mehmedovu, na{qedniku prijestola, Selimu, u kome mu zet javqda da mu je otac umro i poziva ga da pohita vojsci i

primi prijesto. Isto tako jezdili su tatari na sve strane Turskoga Carstva i vladarima u Jevropi, te javqali u sultanovo ime da je osvojen Siget. ^au{u Mustafi bija{e naloèno, da gdjegod stigne objavi, kako se sultan ne misli vra}ati, dokle ne utvrđi Siget.

Dotle je Mehmed carski nagradio sve one, koji se odlikovahu u boju pod Sigetom, a platu je vojnicima pove}ao. Da bi jo{ boqe zatajio smrt sultanovu, posla jedan dio vojske da osvoji Babo~u (Bobovac). U isto vrijeme, veli Hamer, pronijela se bila vijest o sultanu, da se, po{to su mu otekle noge, ne moè javno pokazivati, ali kad bude gotova mo{eja u Sigetu, da }e do}i na molitvu u petak i zahvaliti Bogu na tako sjajnoj pobedi. Za to vrijeme posla glavu Zriwskoga svome sinovcu Mustafi u Budim, da je po}aqe caru Maksimilijanu. Ovaj je pak posle udovici Zriwskoga u ^akovac. Kao uspomenu na ovoga hrabroga junaka zadrà Mehmed samo sabqu i {tit.

Na taj na~in umio je Mehmed odràti potpun mir i red u vojsci.

Selim, *im dobi pismo*, asa ne po~asi, ve} pohita {to brè moga{e u Beograd i Srijemu, i kad stiè u Vukovar, dobi drugo pismo od Sokolovi}a, u kome ga moqa{e da pri~eka vojsku u Beogradu, jer }e vojska od wega, kao od novoga sultana, traiti darova i napojnica, a to }e lak{e mo}i dati u Beogradu. Stoga se Selim vrati u Beograd, a Mehmed izdade zapovijest u ime sultana Sulejmana, da se vojska vrati natrag. I oktobra mjeseca, u *etrdeseti dan po smrti sultanovoj, diè se {ator sultanov uz klicawe* au{a, svirku vojne muzike, i vojske se kreto{e natrag. Svi veseli, kao da je sultan ìv.

Mrtvo tijelo sultanovo balsamirano no{eno je u zatvorenoj nosiqci za vojskom. Uz svirku muzike i veselo klicawe zadovoljnijeg vojnika zbog osvojenja Sigeta, stigo{e do *etvrte stanice pred Beogradom. Kad vojska stiè na etvrtu stanicu do Beograda, blizu nekakve {ume, pred zoru na 4 asa, u trenut, kada je pre 48 dana preminuo Sulejman, dozva Mehmed* atce Korana i od jedanput jeknu kroz no} iz jasnijeh grla *ataca mrtvaka* molitva "Fatihe" iz prve sure Korana: O tvor~e carstva, spasi nas grje{ne i ni{tavne, Ti si samo Bog, sila vje~na i trajna,

A sve je drugo prolazno i padno.

Na to odgovori druga polovina ~ataca:

O, Boè vje~ni!

Ti si pomo} moja,

Ti si zaštita moja.⁶⁰

Vojska, iznenađena i zaprepaštena, sva se pogrnu u tugu i plač. Sve se zaustavi. Veziri i paše pojuriše u šator Mehmeda Sokolovića. Izjaviše mu svoju tugu i sačekewe, Lad osvanu dan, jutro oktobarsko, Mehmed se pojavi na kowu pred *etama*, koje se odmarahu od silnoga napora i puta i viknu: "O, junaci, o, ratnici! [to ekate? [to ne krećete vojsku? Zar nećete odati hvalu onome, koji je toliko godina vladao nad nama? Zar padaš islama nećemo pjevati pohvalnu pjesmu: *Alah je veliki i Muhamed je wegov prorok!* (La ilahe il Alah va Muhamed rasul Alah!) Sulejman je ušinio Ugarsku kračevinu kućom islama. On je svakoga od nas dobročinstvom nagradio. Nije li on zaslužio, nije li naša dužnost da wegovo tijelo nosimo na glavama našim pred wegova sina i našegednika, pred sultana Selim-hana, koji vas eka u Beogradu? Tamo on eka vas, da vam kaže amanet oca svojega, da vas nagradi bogatijem darovima i sjajnom platom. Budite hrabri, budite veseli, hajdete naprijed! Ostavite čatce Korana, nek čate molitve svoje."⁶¹

I vojska se krete mirno naprijed. U tri marša stigoše u Mitrovicu. Odavde poslaše veziri sjajno poslanstvo, da zamoli Selima da primi prijesto predaka svojijeh i pokornost cijele vojske. Podsjetiše ga da po starom običaju dariva i nagradi vezire, paše i vojsku. Selim se obrati nekim svojim savjetnicima ondje u Beogradu, i oni mu savjetovahu da odbije poklone i darove. Sokolović je to prevideo i sada javno iskaza svoje zadovoljstvo. Vojska stiže u Beograd i Selim odmah potvrdi Sokoloviću u istom položaju. On ostade i dače veliki vezir.

Niko boče u ovoj vrijeme ne poznaše prilike u carevini od Mehmeda. Niko jasnije ne shvataše od Sokolovića šta treba dače preduzeti, šta treba dače raditi. Kako je još ranije predviđao bunu vojske, on naredi da se što prije tijelo sultana Sulejmana pošaje u Carigrad.

Taman je to svršeno, a strašna pretorijanska satvar poče da riče iz talasa nezadovoljnijeg janičara i dugijeh odječewa, tražeći darove i nagrade, tražeći zlata i srebra.

Selim sazva na divan vezire i nastade savjetovawe: šta da se radi? Ako se dadu darovi i nagrade, onda se već gubi ugled, ako se ne dadu, prijeti opasnost novom sultanu. Dok se oni savjetovahu, na

poqu mumlaše i rikaše nesitost jani~arska kao orkan u talasima mora.

Mumqawe i rika približavahu se sve bliže i pretvoriše se u jasan govor. Mogahu se razumjeti pogrde protiv sultana i hule na tijelo Sulejmanovo, dok se najzad ne u: "*Naqednik ni glave nam ne okreše. Niko ni riješi o našijem darovima. O vezire, vezire, zašto je to? Darova i poklona, ili }emo zatvoriti staze kolima sijena na kapijama Jedreneta ili Carigrada. Do seraja se ne}e do}i!*"⁶²

Sokolovi} posavjetova da se dadu pokloni, jer im je on to obe}ao još pred Mitrovićem. I rasu se silno blago, i rasu se zlato i srebro. Vojska bi darovana. Sjaj zlata i srebra još više razdrai nenasite gomile jani~ara. Oni traže još. Odgovori im se da ovdje, u Beogradu, nema više na gomili ni zlata ni srebra. Vojska pristade da to dobije pri ulasku u Carigrad, ina~e, ako to ne bude, kolima sijena zatvoriše ulaz na kapijama Carigrada.⁶³

Najposlije, petoga dana po dolasku u Beograd, vojska se krete sa sultanom i vezirima put Carigrada. I prve desetine decembra stigoše pred carigradske kapije. Sve bješe spremno za sve~an ulaz novoga sultana u prijestonicu. Parada se krete. Uzvici: "Ok jaša padišah!"

razlijegahu se do neba. Kad do}oše do starijih kasarna i kod prin~eve xamije, parada zastade.

Sam car *itav* as morade *ekati pred jedrenskom kapijom*. "[ta je?" – *zapitaše veziri*. "*Gomile kola sa sijenom zatvaraju prolaz?*" – *odgovoriše im*. *Tada iza}oše kroz gomilu vojnika Pertev-paša i kapudan Pijale-paša i stadoše umirivati vojnike*. *Pertev-paša* ree im: "Junaci, ne ~inite to!" Oni mu viknuše: "Misliš li ti da si ovdje kao pri opsadi \ula?" Jedan ga poteè s kova alabardom, i turban dravnoga jedinstva kotrqnu se po zemqi. Na to }e re}i Pijale-paša: "Zar vas nije sram za to, junaci?" – "[ta imaš ti da govoriš, la}aru jedan!" I kopqima zbačiše ga sa kova na ledinu. Sokolovi} sa Ahmed-pašom javi se u gomili. Vika se razlijegaše i daqe.

Oni po~eše bacati pune }ake zlata me|u vojsku i tako prodriješe do kapija carske palate.

Najposlije Sokolovi} ubijedi sultana da jani~arima obe}a nagradu. I sultan glasno re~e:

"Dobi}ete po starom obi~aju nagrade i ve}e plate!"

Tada veziri sjedoše na kowe i pološe kapijama. Prolazeji kroz gomile janičara, dovikivahu im: "Hvala Bogu, sve je svršeno. Car je sve obećao, molimo vas otvorite kapije!" Već

je s visokijeh tankovrhijeh munareta i sa Aja Sofije odjeknula molitva, koja se odaje Alahu poslije podne, a kapije neprestano zatvorene i car *ekaše pred kapijama. Najposlije janičari poverovaše i otvoriše put.*⁶⁴

Sjutra dan darovi su diječeni i svaki janičar pored primčenijeh 40 dukata primi još po 20 na ime nagrade. Ali sad počeh tražiti veću platu i drugi redovi vojske, kao spahije i ulefaxije (najamnici). Sokolovi odmah ukloni njihove age, a one, koji potpirivahu nezadovoljstvo, pohvata i poveća, te tako leče svako negodovanje. Na taj način Sokolovi ostade i dače veliki vezir Turskoga Carstva za sve vlade sultana Selima.

VIII

Na redu je da pregledamo rad Mehmeda Sokolovića za vlade Selima II. Koliko je zaslužen Mehmed, što se Selim utvrdi na prijestolu, najbolje je kazao *Nehbetut-tevarih* u tri distiha, koji obuhvataju značaj Mehmedova rada u ovom trenutku. On veli: "Neka niko ne rekne da je to vezirovawe ili vlada ili vilewaštvo, nego neka reče, da je iz kritičnog položaja, koji je mogao mnogo neprilika donijeti, spasao Osmanlijsko Carstvo. Bog ga obeselio i rasvijetlio mu grob nebeskim svjetlom".

Kako zaista sultan Selim II bijaše vrlo slab vladalac, to bi se sistem, koji je stvorio Sulejman Veliki, odmah po njegovoj smrti raspao, da ne bijaše vezira Sokolovića, koji značaj upravlja i daje istijem načinom, kojim je Sulejman upravljao. Pod upravom Sokolovićevom za slabe vlade Selima Turska Carevina ne samo da ne opadaše, no se i daje širila. Jer 1570.

godine Sinan-paša pokori Arabiju i u svetom gradu Meki odjeknu molitva za "sultana nad sultanima, hana nad hanima, gospodara od dva mora i dva kopna, gospodara od dvije svijetle islamske, Selim-hana sina Sulejman-hana".

Osvajanjem Kipra osnaži se turska sila na moru, ali za kratko vrijeme. Savez Mlečića,

[panaca, maltiskijeh vitezova i drugih, pod komandom *uvenoga Don-@uana od Austrije, sruši tursku flotu kod Lepanta septembra 1571. godine. Izgledaše poslije ovoga poraza da je srušena turska snaga na moru. Evropa u to tvrdo vjerovala, ali tako ne bijaše. Evropa i weni politiki predstavnici još ne poznavahu dobro preduzimljivost i izdržljivost Sokolovića, koji se najviše zauze, da ponovo digne snagu tursku na moru. Tadašnji kapudan paša, Kilixi-Alija, reče jednom na Divanu: "Lako je graditi brodove, ali za 200 brodova nabaviti što prije 500 lengeri, potrebne jederke, jedrila i ostale stvari, to nije moguće". Na to mu ponosito odgovori Sokolović: "Gospodine pašo, znaj, da je toliko velika snaga i vlast u Visoke Porte, da joj ništa nije nemoguće. Zapovjeda li se da lengeri budu od suvog srebra, jederke od same svile, a jedrila od atlaza i kadife, to će biti. [to ti god nedostaje ma na kom brodu, traži od mene i dobiće]"65 Kapudan-paša, Kilixi-Alija, pokloni se pred Mehmedom do zemlje i*

mirno mu reče: "Znao sam, *estiti vezire*, da si ti jedini, koji je stvoriti novu mornaricu". I zaista Mehmed ju je stvorio. Koliko ponosa bježe u Sokolovića, kad je obnavljao snagu tursku na moru, najbože se vidi iz odgovora, što ga dade mletakom poslaniku Barbaru, koji je, i poslije osvajanja Kipra, i poslije lepantske pobjede, ostao u Carigradu. Kad dođe kod Mehmeda, da sazna hoće li se nastaviti rat ili zaključiti mir, Mehmed mu odgovori: "Došli ste, da vidite kako nam je nakon poslednjega poraza nestalo hrabrosti. Znajite da je velika razlika između naše i vaše nesreće.66 Osvojivši vam jedan deo drave (Kipar), odsjekli smo vam desnu ruku, i ova vam nigda neće izrasti; a vi, satrvaši nam flotu, oskubali ste nam bradu; ali je ona ponovo izrasti iz korijena u bradi. Sve dok bude jedna biće brodova, maw da nestane ljudi; inače biće ih uvijek dosta, da naoružaju brodove, popune i ojačaju ih."68

Ovo ne bijaše gola hvala Sokolovićeva, no riječ, koja je do sitnice u djelo izvedena, jer već jula 1572. godine iz carigradskoga pristaništa zaplovi debelijem morem turska mornarica od 250 brodova s potpunom opremom.69 Poslije lepantske bitke, vrlo sjajne za hrišćansko oružje, zagrozila je Turskoj opasnost od tako zvanoga svetoga saveza, koji sačinjavahu rimski papa, Španija i Mletke. Sokolović svojom vještinom otkloni svaku opasnost, koja prijeđe Turskoj Carevini od ovoga saveza. On zaključio mir sa Španijom i Mlecima. Austriji produži primirje na osam godina. Za vrijeme stupi u prijateljske odnose s Poljskom, Rusijom i s Francuskom.70

Krajem 1574. godine (12. decembra) umrije sultan Selim II. Sokolović opet prikriva smrt sultanovu, dokle iz Magnezije71 ne dođe sin mu Murat. Kad dođe novi sultan, Sokolović mu odmah ode i pokloni se. I ovom je prilikom umeo Sokolović sačuvati zemlju od janičarskih nereda. I tako na prijesto dođe najstariji sin Selimov *Murat III*, rođen od Mlečanke iz kuće *Bafo (Baffo)*. Ovu Mlečanku zarobio je u mladosti Heiredin Barbarosa na ostrvu Krfu, pa je poslao u seraj, Selimu.

IX

Kad na prijesto stupi sultan Murat III, ostade Sokolovi} i daqe velikijem vezinom carstva. A carstvo je ostalo i daqe na onoj visini, gde ga je ostavio Sulejman Veliki. Wegov vezir jo{ neprestano upravqa u onom istom pravcu, u kome je i on sam upravqao. A {to carstvo nije po~elo opadati, {to jo{ nije po{lo nizbrdice, to je jedino zasluga Sokolovi}eva.⁷²

Pa ipak Sokolovi} ne beja{e sad onako samostalan u svojijem djelima kao prije. Mle~anka Bafo, majka Muratova, imadija{e jak uticaj na sina, i Sokolovi} morade s wom da dijeli vlast.

Stoga i re~e jednom prilikom mleta~kom poslaniku: "Pro{lo je vrijeme Selima II, kada je trebalo samo jednu rije~ da re~em sultanu, pa da mi ovaj sve odobri. Sad je druk~e; imam muke da kakav predlog proturim kod sultana".⁷³

Duga slùba Sokolovi}eva u *inu velikoga vezira izazvala je kod mnogijeh vlastoqubivijeh linosti zavist i mr`wu*. Wegov poloaj kod novoga sultana po~eli su da podrivaju. Murat ne samo da ne bija{e boqi od svoga oca, no be{e mnogo slabiji. Otac bar ostavi odrije{ene ruke Sokolovi}u, te ovaj upravqa{e carevinom, ali sin, budu}i slab, povija{e se po èqi svojijeh dvorskih qubimaca i qubimica iz harema. Odsudan uticaj imalahu na tok dràvnijeh poslova spletka{i i ène iz harema. A spletke i ène u stawu su da obore najdarovitijega politi~ara i dràvnika, a isto tako da survaju i dobroga vladaoca. Je li onda *udo, ako je poela Sokolovi}eva silna mo} da opada?*

Murat, podstican svojim milosnicama i ènama, izjavqiva{e kako je ve} umoran od duqe vlade Sokolovi}eve i da èli sam da upravqa. Mehmed je znao od kuda dolaze te pojave, te je poku{ao da oslabi protivnike i nastavi daqe da upravqa carevinom onako, kao i ranije {to je upravqao.

I ako mo} Mehmedova bje{e po~ela opadati na Porti, ona se jo{ jako osje}a{e na svijem dvorovima, koji imado{e dodira s Portom. Kad Poqaci 1576. godine birahu sebi kraqa, Sokolovi} prije}a{e da neje pristati na mir, ako se ne izabere za kraqa lice, koje je po voqi Turskoj Carevini. I bi izabran *@igmund Batorija*. Idu}e 1577. godine, kad upado{e Tatari u poqske zemqe, posla Batorija svojega sekretora *Hristofa Dieèka* (Christoph Dziejzek), da se tuì Porti na

upad Tatara. Ovaj, kao izaslanik, bježe vrlo neobazriv i na samoj audijenciji kod sultana zamoli ga, u prisustvu velikoga vezira, da ga što prijeпусти, da mu pokloni dva kova za kraqa i jedan timar za auša, koji ga je pratio. Na to mu odmah Sokolovi} qutito odgovori: "Sultanov je odgovor gotov. Ti moe} s aušem odmah otputovati. Kraqu ne}emo poslati ni kova ni magarca, jer je sva dobra sultanova vratio nezahvalno}u i razbojni}tvom na moldavskoj granici. A tatarskom hanu neka je crn obraz, kad nije umio da se koristi zgodnom prilikom, koju ste mu pruili, te da uhvati i kraqa i velika}e. Da je cijelu Poqsku oplijenio i ogwem popalio, ne bi nadoknadio vrijednost onijeh kova, što ih vi zaplijeniste na Dwestru; ni zamijenio onu pqa~ku, što je po~ini}e bra}a *Baracki* (Baracky). Neka je proklet taj kraq, što je prema sultanu tako nezahvalan! Neka po}qe i}ve razbojnice ili wihove glave, ako to ne u~ini, on }e sebi skuvati *orbu*; samo ne znam kako }e je pokusati. A što se timara tie, za koji moli}, to se ne nadaj. Mi ne pla}amo za orjatina, koji je odrije}io kesu da sam pla}a."⁷⁴

Osim ovoga vidi se jo} mo} Sokolovi}eva pri sklapawu ugovora i prijateqstva s Mlecima, Florencijom (Firencem, prim. pri.), [panijom, Engleskom i [vajcarskom; a jo}

boqe se vidi mo} Sokolovi}eva u tome, što mu pla}ahu pojedine drave naro~iti danak, pored onoga što pla}ahu sultanu. Tako mu Austrija pla}a}e 9000 dukata, Erdeq 3000, Dubrovnik 5000, Vla}ka 7000, Moldavija 3000, najposle Mletke 4000 dukata.⁷⁵ Svega prima}e 31000

dukata u zlatu.

Pletke u Carigradu ostale su iste. I ako tamo vi}e ne sede vizantijski carevi no potomci Osmanovi, ipak su zadržali sve osobine staroga vizantinizma. Podlosti, lukavstva podmjetawe, pawkawe za novac i spletke, samo da se do~epa vlasti, osta}e u snazi i za vlade turske. Te osobine vizantinizma neprestano i}vqahu. I u koliko }e maha uhvatiti zavisilo je od osobina pojedinijeh sultana. [to su sultani bili slabiji, to su se spletka}i i ène ja~e isticali. Pa tako bija}e i za vlade Murata III. Wemu je, kao što pomenuh, bila dosadila neograni~ena mo} velikoga vezira; on sawa}e da sam vlada.⁷⁶

Vjeran sluga dravn i pomo}nik Sokolovi}u bje}e dravn sekretar *Feridun*. Ovaj, pored toga što bija}e sposoban dravn ~inovnik,

imalaše i drugih zasluga. Wega je odlikovao još pod Sigetom Sulejman Veliki. Sokolovi} ga docnije podiè za ni{anxiju. Sad ga premjestiše iz Carigrada za Beograd. Malo za tijem Sokolovi} pretrpe i drugi poraz. Wegova vjernog prijateqa, carskoga upravnika Kipra, Arapina *Ahmed-pašu*, napadnu razjareni vojnici, podstaknuti od neprijateqa Sokolovi}evih, te ga na par~ad isjeku. Poderane i krvave haqine wegove donesoše pred velikoga vezira. Kad ih Sokolovi} spazi, mirno re~e: "Bog da ga prosti!

Mnogo je pretrp~eo".⁷⁷ Sokolovi} izgubi vrlo mnogo i u tome, {to mu ba} u to vrijeme umriješe dva najve}a prijateqa, i to Muftija *Hamid-efendija* i wegov pa{enog, zemqak i sunarodnik, Srbin *Pijale-paša*. Tada wegovi neprijateqi dobiše još ve}i mah i pogubiše wegova {ti}enika *Mihajla Kantakuzena*, zvana *[ejtan-ogliju*.⁷⁸ Najposlije Mehmedu Sokolovi}u neprijateqi zadadoše ranu bez prebola, jer mu pogubiše sinovca *Mustafa-pašu Sokolovi}a*, naj~estitijega upravnika Budima, jednog od najzaslùnijih i najplemenitijih qudi u jevropskoj Turskoj. Vaspitan na dvoru Sulejmana Velikoga, svr{io je prava i bio teftedar temi{varski, zatim sanxak-beg Klisa i Hercegovine, a 1564. stric ga postavi za upravnika Bosne. On se starao o siro~adima i udovicama; podigao je kule u Sigetu, u Stojnom Beogradu i na{em Beogradu; predgraèe Budima ogradi zidom, a tvr|avi podièe barutane, bawe, xamije i {kole.⁷⁹ A sva krivica bijaše ovom ~uvenom veziru ta, {to ne hte da se oèni jednom od sestara sultanovijeh.⁸⁰

Vijest o smrti wegovoj stiè iznenada u Carigrad. Mehmed o tome ni{ta nije znao. I to bijaše za wega kao grom iz vedrog neba. Smrt sinovca jako ga je potresla. Ali opet, i ako je izgubio najglavnije prijateqe, i ako su najglavnija mesta zauzeli wegovi neprijateqi, on i daqe ostade na poloàju velikoga vezira. Ali se i wemu spremaše pogibija. Kad se navr{ila godina dana od smrti Mustafe Sokolovi}a, ba} na dan smrti, 10. oktobra 1579. godine, Mehmed sje|aše u svojoj palati tuàn i mra~an. Da bi rastjerao sumorne misli, da bi se razgalio, dozva svoga kowu{ara *Hasan-bega*, da mu *ita neki odlomak iz istorije. I to bijaše ba} onaj odlomak, koji ga je u djetiwstvu najviše zapajao, to bijaše onaj trenutak iz istorije turske i srpske dràve, koji su wegovi sunarodnici najqepše u pjesmi opjevali. Hasan-beg mu itaše Boj na Kosovu. Wegove su misli tada bludile vrlo daleko. Sje}ao se i mjesta ro|ewa, i naroda iz ije je sredine ponikao. I kad mu*

Hasan-beg proita kako je Murat I pao od noà Milo{a Obili}a, Sokolovi} kle~e i stade se moliti Alahu. Svr{iv{i molitvu, re~e: "Neka da Bog, da i mene tako nestane sa ovoga svijeta."

Sjutra dan, 11. oktobra, Sokolovi} je cio dan imao posla oko dràvnijeh stvari. Radio je, kao i obi~no, od jutra do mraka. Tako je i ovo ve~e sjedeo sam u svojoj sobi i radio. Kad od jednom *uje neku sva|u u predsobqu. Nekakav Turin* u dervi{kijem haqinama navro, pa ho}e velikom veziru, ali ga sluga ne htjede pustiti. On stane vikati i ruiti, {to mu se kao dervi{u staje na put iza}i s molbom pred vezira. Kad to ~uje Sokolovi}, zapovjedi slugama da ga puste.

Dervi{ uje, preda mu pismenu molbu. Dok je Sokolovi} ~itao, dervi{ izvadi sakriven noispod haqine i sjuri ga u srce veziru. Smrtno rawen, Sokolovi} dohvati hanxar, da kazni ubicu, ali rana bija}e smrtna, i on se surva na pod. Prenije}e ga ku}i i on poslije tri *asa umrije. I Sokolovi} bje}e mrtav.*⁸¹ Mletaki poslanik Barbarigo izvijestio je svoju vladu o smrti Sokolovi}evoj depe{om odmah sutra dan 12. oktobra 1570. godine. U depe{i se veli: "Ju~e traà}e nekakav dervi{ da iza|e pred velikoga vezira, {to mu htjedo}e zabraniti, ali na zapovijest svijetloga pa}e pusti}e ga. Pribliùju}i se wegovoj svjetlosti, skide sandalije s nogu, pruì nekakvu molbu jednom rukom, a drugom sjuri ma~ pa{i u prsa. Ovaj se htjede odbraniti, ali malaksao pade na pod. Donesen ku}i, izdrà jedva tri ~asa. Dervi{ je danas na zapovijest sultanovu obje}en. Pa{i je bio vrlo dobro poznat, jer mu je oduzeo timar.

Za velikijem vezirom op{ta je àlost, jer je svaki tvrdo uvjeren, da je Osmansko Carstvo pretrpelo veliki gubitak."⁸²

X

Za vrijeme dok se Sokolovi} nalaà}e na ovako visokom poloàju, dok bija}e prvi doglavnik Osmanskoga Carstva, dok prikupqa}e oko sebe za doglavnike svoje sunarodnike Srbe iz raznijeh srpskijeh pokrajina, koji bijahu prevedeni u islam, mogli bismo se zapitati: *"Pa kakav bija}e prema drugoj bra}i svojoj? Kakav bija}e prema Srbima pravoslavne vjere?"*

Je li mogao onaj, koji je proveo najqep}e dane svoje mladosti u pravoslavnom domu svojijeh roditeqa, sasvijem zaboraviti svoju bra}u? Da li je mogao zaboraviti one utiske iz mladosti, koje u wegovu du}u upisa naj~uvenija srpska svetiwa – manastir Miqe}eva i mo}ti srpskoga prosvjetiteqa?

Poslije propasti srpske despotovine pala je uskoro i srpska patrijar}ija i patrijar}ijska stolica u Pe}i ostala je prazna za *itav jedan vijek*. Grki crkveni velikodostojnici iz vjekovne mr`we prema Srbima i prema samostalnosti srpske crkve, uspjeli su da sru}e i nezavisnost srpske crkve. Oni su je pot~inili Ohridskoj Arhijepiskopiji uskoro poslije pada srpske despotovine. Srbi su poku}avali vi}e puta da povrate nezavisnost svoje crkve ali bez uspjeha. Carigradski patrijarsi èqahu, *da se nigda ne obnovi pe}ka patrijar}ija*, "i taj, koji bi poku}ao da je obnovi, pa ma ko bio, veli jedan patrijarh, da je proklet od Boga svedrîteqa i ovoga i onoga svijeta, i da mu se nikad ne oprost, sudba da mu je kao i Jude izdajnika".⁸³

Od samovoqe i netrpeqivosti crkvenijeh poglavara iz Fanara srpski narod u najcrwe doba svoga robovawa mnogo je podnosio. To je osje}ao svaki srpski manastir, pa i Miqe}eva. Sve to morao je Mehmed saznati jo} prije, dok je bio u manastiru Miqe}evi kod svoga strica.

Uspomene iz djetiwstva *ine trajne utiske na du}u, koje se zaboravqaju samo onda, kad se legne u grob. I Mehmed nigda ne zaboravi uspomene na svoje roditeqe, na svoju bra}u, na svoje selo, na svoje |akovawe, pa i na svijest o narodu svojem. Kad do|e do visokoga ina, kad ostade mo}an kao vezir carstva, nije zabranio pristup svojijem hri}anskijem srodnicima da mu dolaze. Gerlah 1577. godine pi}e: "Wegovi srodnici esto mu dolaze i pohode ga,*

*imaju slobodan pristup; ko èli da ostane hri}anin, on i ostaje."*⁸¹ Prema tome, wegova qubav prema srođnicima ne samo nije ohladnела, no bija}e vrlo jaka, jaa no i kod jednoga od dođnijeh velikijeh Srba muslomana.

U vrijeme kad Mehmed postaje velika}em u Turskoj Carevini, pri}a se, da mu brat bija}e iguman u stroj srpskoj zadùbini, u Hilandaru, na Atonskom Brijegu. I danas hilendarski kalu}eri o wemu pri}aju da je imao od sultana ferman, kojim mu je odobreno, da moè nositi topuz i wime svakoga tu}i, ko mu se usprotivi. Stoga vele da se zvao *Topuzli-Makarije*. Pri}a se daqe, da je nosio ve}u kamilavku no ostali kalu}eri.

Jo} je zanimqivije to, }to se pri}a da je taj iguman srpskog manastira Hilandara dođnije postao pe}kim patrijarhom.⁸⁵

I zaista, godine 1557. obnovi pe}ki patrijar}ijski prijesto *Makarije Prvi*, za koga se ta}no zna da je bio najbli} krvni srođnik Mehmedu Sokolovi}u. Da li je Makariju pomagao Mehmed da obnovi prijesto nezavisne srpske crkve ili ne, sad }emo vidjeti.

Malo as vidjesmo, da je srpska crkva bila potiwena Ohridskoj Arhijepiskopiji. Fanar je zapovijedao gotovo u svijem crkvenijem oblastima Balkanskoga Poluostrva. Vladike fanarioti upravqahu i u srpskoj crkvi. Raspolagahu imovinom crkvenom i manastirskom.

Razvla}i}e blago, }to ga srpski vladaoci negda davahu svojijem zadùbinama. I Srbi, robqe Turske Carevine u politi}kom pogledu, bijahu u crkvenom pogledu robqe fanariotskih vladika. Smireni duhovnik Makarije, brat znamenitog Mehmeda Sokolovi}a, u ovo vrijeme drugoga vezira Turskoga Carstva, ne moga}e to da snosi. Wemu bija}e dosadilo ovo nasiqe obijesnijeh gr}kijeh vladika. On se stara}e da strese bar ovu napast s naroda srpskoga.

I jednoga dana 1557. godine sastado}e se u Carigradu *dva ro}aka najbli}a po krvi, dva brata, u palati Mehmeda Sokolovi}a*. Od bra}e jedno je *Mehmed*, silan i bogat, drugi vezir carstva, dobar muslomanin, a jo} boqi sluga silnoga sultana Sulejmana Velikoga; drugi je *Makarije*, smireni duhovnik, po svoj prilici iguman manastira Hilandara, dobar hri}anin i odani sluga srpske crkve i srpskoga naroda. Oba brata, sinovi stare srpske vlasteoske porodice Sokolovi}a, iz stare pokrajine Ra}ke, kolijevke negda}we slavne dràve Nemawi}a.

Obadva ih je prvi put obasjalo sunce u srpskijem gorama, na obali Lima i blizu Višegrada. Oba su vaspitani u *Miqe{evi*. I ako ih razdvaja{e vjera i poloaj, *spaja{e ih krv, veziva{e ih maj~ino mlijeko i divan materinski jezik*. Oba su odgajani u djetiwstvu zanosnijem kazivawem narodnijeh pjesama i pripovjedaka, koje su pune slave o pro{losti i veli~ini Srbinovoj. A oni su, i Makarije i Mehmed, odrasli u krilu one srpske oblasti, gdje se najivqe pjeva srpska pjesma, gdje je najvi{e ostataka iz srpske pro{losti. Najposlije, wih veziva{e qubav prema narodu, iz kojega su ponikli. *Oba brata ne samo da bijahu Srbi, ve} i osje}ahu srpski*.

Mehmed je dobar politi~ar, dobar poznavalac qudi u Turskoj Carevini, dobar znalac prilika i odnosa me|u narodima u {irokom Osmanskom Carstvu. Znao je srebroqubivost fanariotskijeh vladika, znao je i grabqivost gr~koga sve{tenstva. Bratu Makariju nije bilo potrebno da dugo obave{tava brata Mehmeda. Poloaj je Mehmedov i visok i zna~ajan. Wegova je re~ silna, razlozi jaki, a i èqa da u~ini kako god dobro narodu, iz koga je ponikao. I godina 1557. donijela je srpskome narodu ferman, kojim se obnavqa *Pe}ka Patrijar{ija*, a na prijesto sjede Mehmedov brat Makarije. I, evo, gdje oblast Ra{ka – srce srpske zemqe – i u vrijeme robovawa srpskoga, u XVI vijeku, daje srpskom narodu dva znamenita Srbina. Jedan, kad nema srpske drave, sluì sultanu i Muhamedu, ali zato opet zna da je Srbin i prima Srbe hri}ane u svoju palatu. On ih ne nagoni na promjenu vjere, ve} ko je hri}anin do voqe mu stoji ostati hri}aninom ili prije}i u islam. Drugi opet sjedi na prijestolu koji je osnovao Sveti Sava. Sluì u Hilandar, pa za tim, *uz pomo} svoga brata* Mehmeda, obnavqa ono, {to je Sveti Sava podigao, stvara ponovo nezavisnost srpske crkve i postaje patrijarhom na prijestolu Svetoga Save.

U vrijeme srpskijeh stradawa, u vrijeme potpunoga politi~koga ropstva ova dva brata dolaze me|u najsvijetlije pojave, koje moe na{a istorija zabiqeiti na svoje listove.⁸⁶ Pomo}

Mehmedova Makariju i srpskom narodu o~igledna je. Ona je znamenita i Srpstvo je duno da je se s ponosom sje}a. Mehmed Sokolovi} ne bi zadovoljan samo tim. On je pomagao 1574. godine, te je wegov sinovac, kome ne znamo imena, postavqen 30. avgusta za arhijepiskopa u Ohridu. O tome je *Stevan Gerlah* ostavio u svojem dnevniku, {tampanom u Frankfurtu, na strani 64, ovu

zabije{ku: "U ovom mjesecu (tj. u mjesecu avgustu), kad ja le{h bolestan, Mehmed pa{in αδενοροπαις ili bratov sin (dakle sinovac) proizveden je za arhijepiskopa u Bugariji; on ima svoju stolicu deset dana daleko od Jedrena, u varo{fi Ohridu, u granicama Epira i Srbije; tu sjedi samsag (sanxak) beg, i ima pod sobom ~etrdeset i nekoliko episkopija".⁸⁷ Ovo Gerlah potvr|uje i u pismu od 27. novembra 1575. godine, gdje veli: "Arhijepiskop Bugarske sinovac je prvom pa{i".⁸⁸

Osim ovoga sje|a{e u Humu (Hercegovini) jo{ za ivota patrijarha Makarija 1570, na mitropolitskoj stolici sinovac mu *Antonije*. Kako ovaj Antonije bija{e sinovac Makariju, to bi onda, prema ovome, bio sinovac i Mehmedu Sokolovi}u. A to se vidi i po tome, {to kad umrije Makarije 23. oktobra 1574. godine, za patrijarha do|e mu ba{ ovaj sinovac *Antonije*.

Mehmed je podr{avao svoje srodnike muslomane, a prema onome {to je ~inio bratu, vidi se, da je pomagao i srodnike hri}ane. Na osnovu toga mislim, da je pomo}u Mehmedovu do{ao i Antonije na patrijar{ijsku stolicu.

Da svedem ovo, {to do sada u ovom ~lanku izloih:

1. Mehmed Sokolovi} i Makarije, prvi patrijarh obnovqene Pe}ke Patrijar{ije, bra}a su, i pomo}u Mehmedovu Makarije je obnovio prijesto Svetoga Save.

2. Godine 1570. sinovac Makarijev Antonije, dakle i sinovac Mehmeda Sokolovi}a,⁸⁹ bio je mitropolit hercegova~ki.

3. Sinovac Mehmeda Sokolovi}a, dakle i Makarija srpskoga patrijarha, *Mustafa Sokolovi}*, bio je pa{a bosanski oko 1565, a od 1566. pa{a u Budimu.⁹⁰

4. Kad je umro Makarije 23. oktobra 1574. godine, do{ao je na patrijar{ijski prijesto *Antonije*, koji je vrlo kratko vreme bio, jer ve} 1575. godine vidimo kao patrijarha *Gerasima*.

Ovaj Gerasim tako|er je sinovac Mehmeda Sokolovi}a i Makarija, biv{eg patrijarha. O wemu je zabijeio Gerlah 1577. godine ovu napomenu: "4. (aprila) sam bio u Patrijar{iiji, gdje sam vidjeo: *prvo*, arhijepiskopa Ohrida i cijele Bugarije, ~ovjeka od 50 godina; *drugo*, mitropolita iz Radisa, ~ovjeka od 40 godina, crne brade i *tre}e*, arhijepiskopa pe}koga (zu Pechio) i cijele Srbije (Servien), ~ovjeka od 40 godina i Mehmed-pa{e najbli}ega po krvi prijateqa."⁹¹

5. Najposlije 1. marta 1577. Gerlan je vidjeo u Carigradu još jednoga sinovca Mehmed-pašina (dakle četvrtoga rojaka). Gerlah veli "Danas sam vidjeo pred našijem vratima Mehmed-pašina bratu~eda (des Mehmet-Basssen Vetter), koji je tek prije 2-3 mjeseca ostao Tur~in" (str.

329 Gerlahova dnevnika).⁹²

Mehmedu Sokoloviću nije bilo dosta, što je svoje bliske rojake popeo na visoke položaje u Turskome Carstvu, u službi sultanu i islamu i u službi pravoslavne i nezavisne srpske crkve. On se starao da zaštiti i prava srpskoga manastira Hilandara, središta nekadašve srpske kulture i srpske prosvete, zadubine Nemawe i sina mu svetoga Save. Kad je Makarije bio u Hilandaru iguman, onda je na Porti pomoću Mehmedovu izdan ferman ove sadržine: "Kadiji nad svima kadijama i uopšte svima duhovnijem i svjetskijem vlastima, koji zastupaju našega Proroka, i u opšte sve proroke. Ti, koji sudiš svaku parnicu sviju vjera, neka ti je Bog na pomoći, moj dragi veliki kadija! Solunskom kadiji i svima oblastima, koje pripadaju pod vašu svetu ruku – Bog da vas unaprijedi u nauci!

"Ovaj ferman, koji je s moje velike strane napisan i poslat vama, ~im dođe u vaše ruke, da se o njegovu izvršewu postarate.

"U Ajni-Orozu (Svetoj Gori) manastir, koji se nalazi pod imenom "Hilandar", i starješine istoga manastira (kaluđer) poslali su jednoga zastupnika kod mog Veljanstva i tuili su se velikoj Porti u sledećem: "U cijeloj Rumeliji, Vidinu, u Temišvaru, u Bosni i Hercegovini, koje stoje pod vlašću mojijeh okrūnijeh našelstava; komandanata pojedinih mojijeh pukova; ceribašija, koji kupe danak; spahija, koji primaju spahiluk od pojedinih sela; mojijeh vojvoda nad narodnijem vojskama i wihovi pomoćnici i svi oni, koji izvršuju moje zakone, istupili su od pravde i počeli su da grabe od hrišćana sve za svoju korist; *ak su naređivali manastirskijem starješinama, da im oni spremaju (kupuju) hatove, mazge za jahawe i drugo, što im treba za izdržavawe i naredili su, da se u svijem crkvama pale samo voštane svijeće: te prema ovome došli su u veliku opasnost i popovi i raja – od reenijeh mojijeh vlasnika, pa ak i prosti narod – Turci – dogovorili su se, da popovima i raji nepristojnijem rijeima dosade.*

"Neki tuè, a drugi svjedo~e jedan drugome, te tako osuļuju nevine hrišćane. – Ovaj postupak s hrišćanima moja vjera i Veljanstvo ne

dopušta nikako. Zato vam se ovijem fermanom najstroè zapovijeda, da pozovete starješine sviju manastira, sve nače podru~ne načelnike, komandante pukova, ceribašije, spahije, vojvode i sve poglavare, koje narod izabere, te da od istijeh sastavite jednu veliku komisiju koja će imati zadatak da u Bòju pravdu izvidi javnijem i tajnijem putem ovu àlbu hrišćana, koju su dostavili gore pomenuti zastupnici."

"Ako se dokaè da je wihova dostava istinita, to najstroè zapovijedam, da se ovome stane na put i da se ovakve prilike više ne dešavaju.

"Ako su gore re~ene vlasti oduzele {togod od manastira, da se bez ikakvoga izgovora odmah vrati manastirima. Da se dopusti zastupnicima manastirskijem, da u ime moje mogu jahati kowe, mazge i obla~iti wihova razna odijela, i svoje prihode, koje imaju od vakufa i naroda, da mogu slobodno primati i wime rukovati, a i vi hrišćanima naredite da {togod pripada manastiru *Hilandaru* i wegovijem zastupnicima, da daju bez ikakvog izgovora, jer za opstanak manastira treba narodna pomo}.

"Ovo je posledwa naredba i najstroà s moje strane, koju kao car Otomanske Carevine i zastupnik sviju priznatijeh vjera nare|ujem: da se od sada u mojoj carevini svaka vjera slobodno ispovijeda, i da stoji pod va{om za{titom, i da niko ne smije otimati kako pokretna tako i nepokretna manastirska dobra hrišćanstva.

"Zastupnici manastirski mogu slobodno ispovijedati svoju vjeru hrišćanstva.

"Ako se u pomenutoj komisiji dokaè, da je neko u~inio {tetu manastirima, i ako ko od sada to u~ini, da se svaki takav ~ovjek najstroè kazni, i da se imena istijeh i krivice meni po{qu.

"Nemoj da ostavite da mi od sad ovakve àlbe dolaze. Ovaj ferman da pro~itate narodu i da ga predate manastirskijem zastupnicima, da ga oni kao svoje pravo ~uvaju."

Ovaj ferman potvr|en je i docnije, poslije smrti Mehmedove.

Me|utijem, Sokolovi} je pokazao i pri osnivawu Pe}ke Patrijaršije toliko qubavi prema srpskoj crkvi, da joj je pot~inio i Srbe katolike. Stoga se u pomenutom pismu àli Marin Kavali (Marin di Cavali), kako je Mehmed Sokolovi} bio izradio u sultana, da i katolici pla}aju pe}kom patrijarhu ono {to i pravoslavni.⁹³

Kad se ovome, {to ovde navedoh, doda još i ono, {to reko{ u po~etku o narodnosti Sokolovi}a, velikoga vezira Turskoga Carstva, onda je potpuno dokazano, da Sokolovi} bje{e ne samo po ro|ewu Srbin, no i da se osje}a{e Srbinom i da je, koliko mu poloàaj dopu{ta{e, pomagao srpskome narodu. U ostalom, to je prije mene uvideo i izneo i *Konstantin Jire~ek*, jer veli na kraju svojega ~lanka: "*Veliki vezir Mehmed Sokolovi} i srpski patrijarsi Makarije i Antonije*", koji je pe~atan u IX kw. Jagi}eva Arhiva: "Odnos Mehmeda Sokolovi}a prema pe}koj crkvi pokazuje da se u muslomanskijeh Srba XVI vijeka nije bilo ugasilo osje}awe nacionalnoga i religioznoga im porijekla i da su se oni trudili da svoj uticaj kod Porte upotrijebe na dobro narodne crkve, jedinoga još ostatka staroga doma}ega i dràvnoga organizma. Mehmed Sokolovi}, koji je do sad bio poznat kao turski vojvoda i dràvnik, bio je u potaji *srpski patriota*,⁹⁴ istina samo u crkvenoj oblasti i kao radi neke porodi~ne politike."⁹⁵

Ovakav rad Mehmeda Sokolovi}a pokazuje: kako Srbin moè biti i dobar musloman, pa da mu to ni{ta ne smeta da voli svoj narod, da mu ni{ta ne stoji na putu, da se i sam Srbinom zove.

Ovo bi trebalo dobro da shvate i uvide Srbi muslomani u Bosni i Hercegovini.

XI

Po cjelokupnom svojem radu i životu Sokolovi} dolazi me|u rijetke pojave u svjetskoj istoriji. Rijedak }e se dràvnik na}i, o kome }e suvremenici onakve ocjene dati, pa da ih potomstvo prizna i ni u *em ne izmijeni. Radi karakteristike Sokolovi}eve iznije}u nekoliko pomena o wemu. Antonije Vrani}* (Antonius Verantius), [ibenianin, arhiepiskop Ostrogonna i primas Ugarske, koji je, kao poslanik austrijski na Porti, poznavao vrlo dobro Sokolovi}a, veli o wemu: "Ja sam Mehmeda Sokolovi}a toliko cijenio i jo{ ga cijenim kao ni jednoga turskoga pa{u od najstarijih vremena. Ne prestajem ni sada hvaliti i uzvi}ivati wegovu velin i trezvenost uma i suda, wegovu okretnost i vje{tinu u vladawu tolikijem kraqevinama i carevinama podlònijem Turskome Carstvu."96

Mleta~ki poslanik *Marino Kavali (Marino Cavalli)* 1560. godine u svojjem izve{tajima senatu pomiwe Sokolovi}a kao drugoga vezira i veli da je vrlo prijatan i zahvalan.97 Ali o wemu najvi}e pomena ostavi mleta~ki poslanik *Markantonijo Barbaro* (Marcantonio Barbaro) 1573. godine. On je najboqe obeleio zna~aj Sokolovi}eva vezirovawa i ostavio najdostojniji pomen o ovome zaista velikom ~ovjeku. On veli: "Svakolika uprava cijele carevine usredsrije|ena je u licu Mehmed-pa{e, wegova (Selimova) prvoga vezira. I da me ovdje kratko}a vremena ne zadràva, rado bih se, svakako bez va{ega ~u|ewa, pustio da na {iroko ispri~am otkud to, da toliki teret po~iva na grbini jednoga *ovjeka, jer na Porti nema drugoga uha, kome bi stizali prijedlozi, nare|ewa i sitne vijesti, sve novosti u tako velikom broju iz krajeva potiwenijeh Turcima. Sem toga on sam odre|uje tako re}i sve dùnosti, slùbe, dostojanstva i asti u ovoj zemqi, kojih je, moè se re}i, bezbroj; on sam prima, saslu{ava i odgovara poslanicima svijeh vladalaca u svijetu i tolikijem drugijem ministrima svijeh zemaqa i svima, koji od wega traè zadovoqewa, nikad nije zabrawen pristup. Sam se stara i nare|uje sve. Jednom rijei, kroz wegove ruke prolaze svi krivi~ni poslovi, gra|anski i dràvni... Strpqiv je pa{a, neumoran u ovijem poslovima, u kojima mu nikad ne oskudjeva snage. Rado odgovara, ne ponosi se najvi}ijem dostojanstvom, {to ga zauzima, i ako je zet sultanov. Sultan mu je mnogo obavezan, jer mu je sa~uvao carevinu, u kojoj su, po smrti*

oca mu pod Sigetom, mogli lako nastupiti prevrati; i to je izvršio na tako *udan nain* za cio svijet, {to je poznato va{oj svjetlosti. Poboàn je, trezven je i prijateq mira, nije osvjetobiv, nije grabqiv. Svakoga {to god vi{e moè zadovolqava, jer nije mogu}e svakoga potpuno zadovolqiti. Zdrav je, dobrog je sastava, ozbiqan je, visok je, lijepoga tijela i vanrednoga pam}ewa. I ako mu je oko {ezdeset i pet godina, ipak se ~ini mlaji no {to je, i svake godine ima po dijete, ali mu ova umiru."98

Osim toga on je imao gustu bradu, ne mnogo dugu, sijedu, ali je bradu bojio. Pokret mu je plemenit i mu{ki. Umio je vrlo lijepo da govori i svojim govorom plijenio je one koje je primao.99 Sultan ga je vrlo voleo i cijenio zbog pameti i vje{tine u upravi, koju je stekao dugom praktikom.100 Vanrednu okretnost pokaziva}e u pona{awu prema poslanicima stranijeh dràva. Znao je svakoga lijepo da primi prema zna~aju wegove dràve i vladaoca, koga zastupa, svakoga da zadovolqi i opet da pokaè mo} svoga gospodara.

I ako imaja}e zaista svekoliku vlast dràve turske u svojijem rukama i potpuno povjerewe svojega cara, ipak ni{ta ne ra}a}e, dok ne pripita sultana i ne dobije wegov pristanak na svaki posao,101 jer mu, s jedne strane, pre}a}e nestalnost turskijeh sultana, a, s druge, zavist i vlastobuqe drugijeh vezira. Pa pored svega toga on ostade velikijem vezirom skoro petnaest godina.102 Osim toga Sokolovi} bija}e ~ovek vrlo obrazovan, govora}e vi{e jevropskijeh i azijskijeh jezika, ali na Porti za poslanike jevroejskijeh dràva sluà}e se srpskijem jezikom kao diplomatskijem, osobito prema Austriji i Ugarskoj, Vla{koj i Moldaviji, Dubrovniku i Mletkama.

Vrlo je znamenita bila wegova osobina i to, {to je, kao {to smo vidjeli, potpomagao svoje sunarodnike Srbe na najvi{ijem poloàjima Turskoga Carstva, kako one u slùbi turske carevine, tako i one u slùbi srpske crkve i srpskoga naroda.

Pored poloàja i mo}i, pored darovitosti i okretnosti, Sokolovi} bje}e vrlo bogat

~ovjek. Sa svijeh krajeva carstva teklo je silno blago u riznicu Sokolovi}evu. Zlato i srebro, drago kamewe i nakiti, skupocjene materije i tkiva, kowi i robovi itd, – sve to sliva}e se u riznicu ovoga znamenitog Srbina XVI vijeka. Wegovo bogatstvo u gotovu, u dobrima, u kiriji, vodenicama i kupatilima iznosi}e oko 1573. godine

na 18,000.000 dukata. Kao veliki vezir primaše dnevno 20 dukata u gotovom novcu. Osim toga wegovo se bogatstvo uvećavaše i darovima, koji se davahu velikom veziru svakom prilikom pri kakvom novom naimenovawu vezira, beglerbega ili kapudan-paše. Ko dolaàše za vezira, pla}aše kao dar velikom veziru 50-60.000 dukata; ako li ko dolaàše za beglerbega ili namjesnika koje oblasti, onda {iqaše velikom veziru od 15-20, 30-40.000 dukata. Paša od Kaira, na primjer Mohamed, kao poklon {iqaše Mehmedu godišwe 100.000 dukata. Tome treba dodati još i darove pojedinih jevropskih dvorova u novcu i stvarima, pa se tek tada moè stvoriti slika o bogatstvu ovoga znamenitoga vezira.¹⁰³

I ako Sokolovi} bijaše ovako bogat, ne bijaše tvrdica, koji bi svoje blago zakqu~ao u podrumu i riznice, da od wega niko ne vidi koristi. On pametno upotrebljavaše svoje bogatstvo na op{tu korist. Tri hiqade qudi ru~avaše dnevno za wegovom trpezom. Malo koje mjesto jevropske i azijske Turske da nema xamije, bawe, *esme, mosta ili nasipa, koje nije podigao Sokolovi}*. *Ali od svega najradije podizaše karavanseraje, u kojima se mogahu putnici odmoriti po tri dana i o wegovu trošku dobiti hqeba i pirina s mesom, a isto tako i hrane za kowe.*

Sokolovi} je trožio silno svoje blago i na prosvjetu i kwièvnost, na muziku i na gralevinarstvo. Najvàniji turski i arapski kwièvni proizvodi, koji su napisani za vlade Selima II, nose na za~equ Sokolovi}evo ime. On je pomagao i pjesnike, podizao divne i velike gralevine. Najboqe xamije, {kole i skloni{ta za sirotiwu podigao je Sokolovi}; tako je i u Meki i Carigradu podigao više xamija. Od karavanseraja naro~ito su ~uveni u Burgasu, u Kilikiji i na putu od Jedrena ka Carigradu.¹⁰⁴ Ove gralevine Sokolovi}eve pomiwe i patrijarh Arsenije Crnojevi} na svome putu u Jerusalim 1683. godine. On veli: "16 dana prolosmo kasabu, koja se zove Ap'su, i tu han veliki i xamija i imareti Mehmed-paše Sokolovi}a, sve od olova.

"Konak 17 u kasabu, koja se Brúgaz zove. I tu han veliki i hubav i {edrvan i 4 ~e{me teku od {edrvana i u imaretu {edrvan, pleten od bakra, i xamija velika sva pokrivena olovom (kur{umli), i }uprija na rijeci velika i hubava. I to sve zdanije Mehmed-paše Sokolovi}a. I hair veliki u~inio, svaki dan u ve~eru svima strancima koji doju dati hleba i ~orbe."¹⁰⁵

Sokolovi} je ostavio dosta grajevina u oblasti svojega rojewa. Pri~a se da je bio podigao negde izmeju Vi{egrada i Sarajeva (vaqda na Glasincu?), *etiri* asa od druma, jedan dvorac, koji je poru{en i od svega je ostala jedna pokvarena *e{ma*, i *pria* se, da se to mjesto i danas zove Mehmed-Sokolovi}a han.¹⁰⁶ Od svijeh grajevina, {to ih podiè u svojem rodnom kraju, najznamenitiji je most na Drini kod Vi{egrada. Ovde }u navesti opis toga mosta, a predawe, kako je podignut, iznije}u niè. Most na Drini kod Vi{egrada opisao je neko u "Sarajevskom Listu", u *lanku* "Putnika crta iz Vi{egrada". Tamo se nalazi ovakav opis ovoga mosta.

"Kad si skrenuo prijekim starim putom, u taj *as eto ti pred* oi jako veliko ~udovi{te – stara drinska }uprija. Sad se o~i ne motaju tamo amo, zadube se u }upriju i ne sve}u s vida gledaju}i *as ovo*, *as ono*. I zbiqa imaju {ta gledati i moè se sa punim pravom re}i da je to remek djelo *ovjeanskijeh* ruku. Ta se }uprija ne stidi, – ma i ako je po zapisu sazidana prije tri ~etiri stotine godina, ni jednoj dana{woj grajevini. Ona je napravqena i sazidana od tvrdog tesanika kamena i tako je divno spojena, da izgleda kao da je iz jednoga kamena. Kroz svaki kamen smòdeno je sa gvozdenim klincima, a zaliveno onda olovom."¹⁰⁷ Daqe veli *K. Herman*: "Ova }uprija presvodila je brzu Drinu na jedanaest {iqatih }emera, kojima {irina nije jednaka; ima ih od 13,7 m do 18,6 m. Duqina }uprije iznosi 170 metara, a {irina 6,3 metra".¹⁰⁸

Na ovoj }upriji ima zapis, koji kazuje da ju je zidao Mehmed Sokolovi}. U prevodu zapis glasi: Mehmed-pa{a, Asaf¹⁰⁹ vremena.

Wegova uzvi{ena osoba podi~ila svijet.

On potro{i svoj imetak na zadùbine u slavu Bòju,

Niko ne}e kazati da je ba~en imetak, koji se tro{i na takve svrhe.

Za svoga ìvota on je zlato i srebro uloio u zadùbine,

Jer je znao da ovakva djela ostavqaju lijep spomen.

Na Drini u Bosni sagradio je veli~anstvenu }upriju,

I svijezao je red svodova na toj rijeci;

Na ovakvoj vodi, dubokoj i toka brza,

Prethodnici mu ne moga}e ni{ta sagraditi.

Po naredbi Bòjoj u~inio je veliki pa{a,

Da se ime wegovo spomiwe s po{tovawem i blagodarno}u;

I sagradi }upriju, da joj na svijetu nema ravne.

Ne može se kazati, da je upropaćen onaj imetak, koji se troši na ovakva dobra djela.

Nadam se od milosti Božje, da će sagraditeći

Vijek prolaziti u sreći i da nikad za tugu znati neće.

Badić koji je video, kada je dovršena gradnja, reče Tarih:111

"Neka Bog blagoslovi tu građevinu, tu obnovatu i lijepu ćupriju!"

Godina 979. (1571).112

Ima i drugi zapis od godine 1577, u kome se također govori da je ovu ćupriju podigao Mehmed Sokolović.

Između drugih građevina podigao je Sokolović ćamiju u Ejubu prema Sidlice. Tu mu je i grobnica.

U carigradskoj palati držao je četiri vazdana muzički hor, te je tijekom potpomagao i muziku prema vremenu, a i sam je učio u muzici.

XII

U narodnom predawu Srba pravoslavniĳeh i muslomana u Bosni i Hercegovini zadràlo se dosta pomena o Sokolovi}u. Na ovom mjestu, pored onoga {to je pomenuto o wegovu ro|ewu i prvom odeqku, nave}u jo{ nekolika kazivawa i pjevawa, radi potpunije slike o ìvotu i radu ovoga znamenitoga Srbina XVI veka.

Najprije da iznesem {ta se pri~a me|u Srbima iz wegova kraja o wegovu odvo|ewu u Carigrad.

Narod tamo pri~a:

U staro vrijeme bio je obi~aj da vladaoci prolaze kroz svoje zemqe potajno u prostijem haqinama. Tako je i sultan iz Stambola bio po{ao, da obi|e i Bosnu. Putuju}i nai|e negdje u planini i na mladoga Sokolovi}a, gdje pase stado. Sultan ga zapita ne{to preko tuma~a, a on mu vrlo pametno i mudro odgovori. Sultanu se dopade odgovor, te ga zapita za ime i prezime, za tijem za roditeqe. Mali Sokolovi} mu sve kaè. Car to zapi{e i po|e daqe. Kad je stigao u Stambol, sultan po{qe zapovijest na bosanskoga vezira, da mu se odmah po{aqe Sokolovi}, pa tako i bi.¹¹³

Kad dovedu u Stambol mladoga Sokolovi}a sa ostalijem dje~acima, onda Turci po~nu ispitivati koliko je koji darovit i dosjetqiv. Izme|u ostaloga u~ine i ovakvo ku{awe. Postave siniju, na siniju metnu *anak s jelom*, a djeacima dadu ka{ike od hvata duga~kijeh repova, da jedu. Dje~aci se stanu zgledati, kako }e jesti tolikijem ka{ikama. Sokolovi} se dosjeti, pa }e re}i onome prema sebi. "Hajde, ti zahvataj, pa daj meni u usta, a ja }u tebi". Tako u~ine i ostali dje~aci. Kad je jani~arski aga zapitao, ko se tome dosjetio, dje~aci mu odgovori{e: "Sokolovi}".

I tako aga istakne Sokolovi}a izme|u ostalijeh dje~aka.¹¹⁴

Ne pro|e nekoliko dana od kako je Sokolovi} doveden u Stambol, a car ga primi i po~ne gledati. Jednom ga odvede u svoju haznu, pa mu re~e: "Eto, uzimaj para koliko ho}e{ i kojijeh ho}e{!" Dje~ko, mjesto da uzme para, skide svoju britvicu s kaji{a, jer novaca ne ima|a{e, pa je baci na onu gomilu od para i rekne: "Da se sa ove gomile uzimalo, ne bi ona ovolika bila; nego se uvijek na wu bacalo,

te je ovako velika narasla". Car se ovome za~udi i zadivi, te ga sasvijem primi k sebi i po~e ga na {kole {iqati.115

Kad je postao velikijem vezinom, vazda se nosio prosto, ma da je bio vrlo bogat. Turci ga po~nu mrziti, a naro~ito pa~e i veziri. On se na to ne osvrta~e. Ali kad god imalahu da vije}aju na divanu {to god v`ano, on bi se povukao u jednu odaju, tamo postojao, pa onda se vra}ao i odlazio na divan, me|u vezire. Ovi ga stanu jo{ vi}e mrziti i ja~e caru opadati: kako je on |aur i moli se |aurskijem svijecima. Sultan to ne vjerova~e, ali kad mu t`ube dodija~e, digne se jednom za wim, pa u|e polako u odaju, da ga Sokolovi} ne opazi. Tu vidi, da se Sokolovi}

okrenuo isto~nom zidu odaje, pa gleda u zid. Na zidu ni{ta drugo ne staja~e ve} {tap

obanski, tikvica i haqinice, u kojima je Sokolovi} doveden u Stambol. Sve to, svezano u jedan zav`eqaj i obje}eno, vi}a~e o zidu sobe. Inae u sobi ni{ta vi}e ne bija~e.

Sultan se priblii wemu, kucne ga po ramenu. Sokolovi} se brzo okrete, i kad spazi sultana pokloni mu se do zemqice crne.

– [ta radi{ tu, moj veziru? – zapita ga sultan.

– Ni{ta, Va~e Veli~anstvo, moj veliki padi}a.

– Ti se moli{ |aurski Bogu i |aurskijem svijecima, – tako te tuè moje lale i veziri.

– Ne, – odgovori Sokolovi}.

– Pa da {ta radi{ ovdje, u ovoj praznoj odaji?

Sokolovi} pruì ruku i pokaza na onaj zav`eqaj, {to vi}a~e o zidu odaje.

– Ne razumijem ni{ta, – odgovori sultan.

– Ono me podsje}a, {ta sam i ko sam bio, kad sam doveden u Stambol. Stoga, kad god se vije}a na divanu {to znamenito, ja prvo do|em ovdje, te se sjetim svoga ni{tavila, da me ne bi sjaj i bogatstvo, u kome sam danas, zanijeli, da se ogrije{im o pravdu, jer pravda drì zemqu i gradove.116

—

Me|u Srbima razne pripovijetke pri~aju i pjesme pjevaju o postanku mosta na Drini kod Vi}egrada. Ovdje }u navesti dvije tri.

Pripovijeda se: kad je Sokolovi} bio s carem u nekom ratu, umrije naprasno car, i on, da bi sakrio od vojske smrt carevu i dr`o red,

postavi carem svojega sina i produi rat. Kad je pravi naqednik stigao iz Carigrada, on svojega sina odmah posije~e. Za~u|en i oàlo}en sultan zapita ga: Kako je mogao tako u~initi i za{to je sina posjekao?

Vezir mu odgovori:

– Moj sin nije mogao ostati daqe u ivotu, jer je jednom okusio slavu carevawa, pa se bojim nikad je ne}e zaboraviti. Pa}e mu, moè biti, na um jo{ jednom da caruje, pa moè di}i ruku na te.

Za tim dodaje:

– Ali ja ga mogu opet podi}i, pa da vje~ito ivi.

– Kako? – zapita sultan.

– Da mi da{ ferman i blaga, da sagradim most na Drini.117

Car mu da i on podigne most na Drini, kod Vi{egrada.

Druga narodna pripovjetka o podizawu mosta na Drini glasi ovako: Kad je Mehmed htio podi}i }upriju na Drini, potrai majstora, koji bi mu to mogao u~initi, ali se ni jedan ne smjede usuditi da se primi toga posla, jer se i prije toga ku{alo, pa nikom za rukom nije po{lo. Trailo se i trailo po cijelome carstvu, pa se nije mogao na}i nikakav majstor, dokle najposlije ne dovedu Sokolovi}u Rada Neimara.

Vezir ga zapita:

– Moè li se, Rade, pouzdati u se, da sagradi{ na Drini }upriju?

– ^estiti veziru, prvo }e{ mi obe}ati jedno, – re~e Rade. Donesi ovdje, gdje ho}e{

}upriju da zida{, jedan tovar dukata, jedan tovar talira, jedan tovar be{luka i od svake vrste novca po jedan tovar, pa metni Drini na obalu.

Vezir zapovjedi, te se sve to donese i saspe Drini na obalu. Tada doje Rade Neimar i odnese lopatu, pa stane onom lopatom rasipati blago na sve strane, i u Drinu i na levo i na desno. Sokolovi} to gleda}e i ni jedne i rje~i ne progovori. Rade, kad razvija blago, pogleda u o~i vezira, a vezir }uti kao i prije. Onda mu Rade ode bjesediti.

– ^estiti veziru, more se sagraditi na Drini }uprija, ve} zapovijedaj {ta ho}e{.

– A {ta ti je zna~ilo ono rasipawe blaga?

– Oko podizawa }uprije na Drini treba}e ti toliko blaga, da ga prebrojati ne moè; ako ne zaàli{ za wim, kao {to nijesi zaàlio za

onijem, te ga razvijah, onda }e{ mo}i podi}i na Drini }upriju.

Vezir se nasmija, pa }e re}i Radu:

– Zidaj, Rade; blaga ne poali, jer ja imam nebrojenog blaga, da ga nikada razvijati ne moe}.

Tada Rade navali na trista majstora, a majstori pijuke i budake, te sijeci drvqe i razbijaj stijene, ali temeqa podi}i ne mogo}e. Najposlije se javi Radu vila iz oblaka i kaè mu: da ne moè ni temeç udariti, a kamo li di}i mosta na valovitoj Drini, dok ne uzida gradwi u temeçe Stoju i Stojana, obadvoje brata i sestricu. Rade ostavi majstore da rade, a on po}e po zemqi i svijetu, da traì dva sli~na imena, da traì Stoju i Stojana, obadvoje brata i sestricu. Pro}ao je Rade mnoga sela i gradove, ali ne mogadija}e lako na}i dva sli~na imena, ne mogadija}e na}i Stoju i Stojana, a obadvoje da su bratac i sestrìca. Najposlije, kada je ve} nadu bio izgubio da }e ih na}i, vrati se i udari preko nekakva zapu}tena sela, i u wemu na zelenoj livadi na}e dvoje djece ludo, gde sjede, te se igraju. Rade im prije, zapita ih ~iji su. Oni mu odgovore da ne imaju ni oca ni majke, ve} da su u Boga sirote. Rade ih zapita za imena, oni reko}e da se zovu Stoja i Stojane. Rade vi}e ni}ta ne zapita, ve} oboje metne u kola i vrati se Drini na obalu, te navali na trista majstora i uzida Stoju i Stojana, jedno s jedne, drugo s druge strne. Ondje, gde je uzidao Stoju, i danas kapqe mlijeko, a gdje je uzidao Stojana, slazi krv. Kad je dognao stubove do }emera, onda Rade navali na majstore, te se rasture, a on sam pobjegne, ne dovr}iv}i }upriju. Vezir je traio po cijeloj carevini Rda, ali ga nigdje ne mogadija}e na}i, kao da je u zemqu propao. Kad je pro}lo tri godine dana, javi se veziru sam Rade. Vezir vikne na w da mu ukine s ramena glavu. Rade ga zamoli: – ^estiti veziru, stani malo, da ti ne}to kaèm. Pa potegne ar}in i premeri stubove, a to se svaki stub spustio za po tri ar}ina.

– Vidi} li, ~estiti veziru: da sam ti prije tri godine kazao, e }e se za toliko gra}a slegnuti, ti mi ne bi vjerovao, a ja bih morao podi}i }emere, gra}a bi se slegla, }emeri popustili, a }uprija sru}ila. Ovako }e ostati ve~ito.

Odmah za tijem navali na majstore, podigne svodove i }upriju sagradi. Taman sagradi

}upriju, a to udari valovita Drina, mutna i muqevita, gone}i drvqe, kamewe, neokresane jele i borove. Jedna se jela ispopre~i i

zapadne me|u stubove. Voda nadolaà{e sve bujnija i mutnija, tako da se stade tresti na vodi }uprija. Rade se prenerazi i stade zabrinut gledati, dokle ne kliknu vila iz oblaka: – O, Rade, Rade, {ta stoji{ i {ta gleda{? Ve} nasadi bradvu naopako, pa udri jelu po grani.

Rade odmah nasadi bradvu naopako, na po~ne udarati jelu po grani. On ne bije jelu po grani, ve} bije vilu po glavi, te pote~e rijeka mutna i krvava. Jela pro|e izme|u stubova, a iz vode ne{to progovori: – Ne udri me, Rade Neimare, jer osta }uprija danas na Drini, osta danas, osta dovijeka.

Kad Rade pogleda bradvu po u{inku, a to se sva bradva umrsila u ènske kose. Vezir bogato obdari Rada Neimara i ostalih trista majstora.

I tako se ogradi na Drini }uprija.118

Kao god {to se pripovijeda i pjeva me|u Srbima pravoslavnijem o zidawu }uprije na Drini kod Vi{egrada, tako se pjeva i kod Srba muslomana.

Jednu od t|jih pjesama zabiqeio je K. Herman u I kwizi svoje zbirke,119 a drugu Petranovi} od naslovom: "Kako se ogradila }uprija na Vi{egradu".120 Samo u ovoj pjesmi ne imenuju se koji je vezir poimence zidao pomenutu }upriju.

Pored ovijeh, pripovijedaka i pjesama o Mehmedu Sokolovi}u ima u na{em narodu jo{.

Ima ih i zabiqeènih. Ovdje }u jo{ samo jednu navesti, koju je samo pomenuo g. Kosta Herman, ali sam je cijelu *uo, kad sam putovao po Hercegovini, a uo sam je i od vi{e puta pomenutoga g.*

Ostoje Nikoli}a. Pripovjeda se da je Sokolovi} u mjestu Sokolovi}ima podigao xamiju, a pored xamije crkvu ba{ na grobu matere svoje, koja je i umrla kao hri{tjanka.

Pravi Turci vrlo su mrzeli Sokolovi}a zbog wegova poloàja i ugleda kod cara, te ga optuè caru, da je podigao qep{u i ve}u crkvu od xamije, te voda kapqe s crkve na xamiju. Car dozove Sokolovi}a, te ga zapita: – Je li istina, moj veziru, da si ti u tvojemu zavi~aju podigao vi{u crkvu od xamije, te voda kapqe sa crkve na xamiju, a sam znade{ da to vjera na{a ne moè podnijeti?

Na to mu Sokolovi} odgovori:

– ^estiti care, moj uzvi{eni gospodaru, ja te ne mogu o tome uvjeriti, ve} je najbolje biti da po{qemo mjernike, neka izmjere crkvu i xamiju, pa }emo najbolje znati i ja i ti.

I tako u~ine.

Mjernici otidu, premjere i na|u da je xamija dva puta vi{a od crkve.

Onda otide Sokolovi} sultanu i zapita ga:

– More li voda kapati odozdo na vi{e?

– Ne, to nikad nije bilo, niti moè biti, – odgovori mu sultan.

– Onda ne moè ni kapati s crkve na xamiju, jer je xamija, po uvjerewu samijeh mjernika, vi{a dva puta od crkve.

I tako se opravda kod sultana od kleveta.

HUSEJIN KAPETAN GRADA[^EVI]

"Bosanski vitez"

—

Poslije znamenitoga srpskoga junaka *Zmaj-Despota Vuka*, koji ìvi i danas u uspomenama srpskoga naroda u Bosni pod imenom *Zmaj Qutica* ili *Vuk Jaj~anin*, javio se prve polovine pro{loga vijeka drugi znameniti junak, kojega narod nazva *Bosanskijem Zmajem* ili *Zmajem od Bosne*. @ivot i rad ovoga znamenitoga *Bosanskoga Viteza* i *predvoditeqa bosanske vojske* toliko je znamenit, da se mnogi Srbin Bosanac, bio ma koje vjere, dugo i dugo wime odu{evqavao.

Odu{evqavao se Bosanskijem Zmajem, koji je ustao da se bori za nezavisnost Bosne.

Herceg-Bosna bila je dugo skoro samostalna u svojjem unutra{wjiem poslovima za sve vrijeme od wene propasti do polovine XIX vijeka. Ona je davala Turskoj Carevini najve}i i najbolji dio vojske, te su joj stoga sultani mnogo popu{tali, osobito kad je carevina bila u opasnosti od spoqwega neprijateqa. Ali *im je ta opasnost prolazila, onda se s Porte ku{alo da se smawe davna{wa prava bosanskijeh begova i kapetana*. Tako se e}e doga|alo, da su Bosanci morali i sa samijem sultanom boj biti, ma da od wih ne bje{e boqijeh boraca za islam.

Jedan od najglavnijih pokreta bje{e onaj za vrijeme bosanskoga viteza *Husejina Grada{~evija*.

I

Husejin kapetan Grada{~evi} rodio se 1802. godine u mjestu *Grada~cu*, u negda{woj grada~koj nahiji. Sin je *uvenoga Somah-kapetana iz Gradaca*, kojega narodna pjesma pomiwe kao dobrog junaka i viteza. Husejinov otac bio je *uven sa svoje stroge pravinosti*, kako prema hri{anima tako i prema muslomanima. Mati mu je bila \urlijanka. Od we je na{qedio kao mlijeko bijelu kou, a od oca strogost i pravi~nost. Od matere je nau~io osnove Korana, od oca i naroda lijepe srpske obi~aje, jahawe kowa i pasawe svijetlog orùja. Osim toga otac mu bje{e bogat, *uven i uvaèn. To sve ostavio je u nasleje svojemu sinu. Husejin je rastao u vrlo burno vrijeme. Rojen prvijeh godina devetnaestoga vijeka, rastao je, slu{aju}i pripovjedawa o borbama izme|u Kara|or|a i bosanskijeh plemi}a. On je slu{ao za silnu mr`wu Derendelijnu prema bosanskijem plemi}ima. Znao je za Hur{ida i wegovo vojevawe na [umadiju. Na po{qetku, doekao je onu stra{nu sje~u bosanskijeh prvaka, za vreme Xelaludin-pa{e, kada i wegov otac Osman izgubi svoju s ramena glavu. Kad mu otac pogibe, bje{e Husejin u punoj mu{koj snazi, preturio ve} osamnaestu godinu.*

II

Da bi se pravilno shvatilo ono, što se daće događalo u Herceg-Bosni, i da bi se kako vađa pojmio rad Husejina Gradaševića, potrebno je pregledati događaje u Bosni do vremena, kad stupa na istorijsku pozornicu ovaj znameniti Srbin i borac u borbi protivu novačewa u Bosni.

Sultan Mahmud II, dočavši poslije nesrećnoga Selima III i Mustafe IV, pomoću *uvenoga Mustafe Barjaktara, ne samo da poe povra}ati sve novosti, koje bješe uveo Selim III, već poče i sam zavoditi novačewa, a osobito nov red u vojsci.* Ovijem novačewem mislio je Mahmud II da stane na put rasulu i neredu, koje bjehu obuzeli cijelu Tursku Carevinu. Nosio se skoro punijeh dvanaest godina tom mišću i najposlije počeo joj pristupati s najvećom obazrivošću.

Među ostalijem oblastima behu Bosna i Hercegovina prve, koje je trebalo nizamiti. Sultan je znao za feudalni poredak i feudalna prava vlastele po ovijem pokrajinama. Da bi se zaveo novi poredak u Bosni, trebalo se namjeriti na *ovjeka, kojega bi postavio za vezira u Travniku, te bi se mogao pouzdati u se, da slomi i satre otpor kočenovića u Herceg-Bosni.* Podesnoga ovjeka najposlije naše u poznatom *Ali-Xelaludin-paši*, jedrenskom namjesniku. Ovaj paša ranije beše hoxa, pristalica nekakve sekte, u životu pravi asket, u svjemu umjeren, strog, gvozdene naravi, odlučan i neustrašiv, vrlo obrazovan i pesnik, pri tom pravičan. Nije imao svojega harema ni dvorana oko sebe. Često je išao preobučen, kao što bješe običaj u starijeh sultana i vezira. Sam je svojijem očima pazio kako se vrše wegove zapovjesti. Išao je i u bogomoće samijeh hrišćana. Pored toga vjeran sluga sultanov i pristalica Muhamudovijeh reforama rado je dočekao povjereno mu mjesto i primio povjereni mu zadatak.

Ranije bješe običaj da, dok ne dođe novo postavčeni namjesnik u Travnik, vrši namjesničku dužnost klički sanxak beg. Xelaludin ne htjede tako. On odmah posla svojega čovjeka Ibrahim-agu, koji pošto dođe u Travnik. Ovo nepovjerenje još više razdrai i poplašii bosanske prvake.

Marta 1820. godine stièe i Xelaludin u Travnik. Kako dođe, postara se da tane na put silnim krađama i paqevinama, koje su se umnoile sa slaboga namjesnikovawa prijaših vezira.

Zato na sve kadiluke izda ove zapovjesti:

1. Da niko ne smije oti}i iz jednoga mjesta u drugo, dok ne uzme od kadije teskeru. Ove teskere ili putne isprave bile su snabdevene wegovijem pe~atom. Po svima glavnijem putevima postavio je qude, koji }e pregledati putne isprave, i ko bi bio uhva}en bez putne isprave ili s l`anom ispravom, odmah je odvo}en sudu, i ovaj ga je morao strogo kazniti.

2. Za sva sumwiva lica u pokrajinama moraju se uzeti dobri jamci, a oni, koji ne mogu na}i jamce, da se popi}u i opi}u i wemu u Travnik po}qu.

3. Cigani ~ergari, koritari i kotlari da se ne smiju skitati od sela do sela, nego gdje se zateku tu i da ostanu.

Ovakva strogost ne dopada}e se bosanskom plemstvu, koje se te}ko rastaja}e sa starijem obi~ajima, a nerado gleda}e na svaku novinu. Xelaludin primewiva}e do sitnice soje naredbe i k`awawa}e svakoga bez razlike stawa i polo`aja, samo ako prestupi pomenute naredbe. Mnoga i mnoga glava poletela je s ramena bosanskijeh koqenovi}a, pa u toj gomili palo je dosta i nevinijeh. Me}u mnogijem nevinijem pado}e i glave dervenskoga kapetana, maglajskoga, Krupa kapetana, Osman-kapetana iz Grada~ca, Mehmed-bega Bajbuta, Haxi-Sali-bega iz Srebrenice, velikoga prijateqa ranije proti Matiji, a docnije knezu srpskom Milo}u, zatijem Kulin-kapetana, Be}ir-pa}e, musulima p`evaqs-koga Ibrajim-bega, iz Prijepoqa, Alajbega iz Petrovca, Drnda alajbega, Fo~i}a Ahmed-barjaktara u Sarajevu, bawalu~koga kapetana itd. U

samome Jajcu za jednu no} posjekao je }esnaest glava. Wegova sabqa ne odmara}e se; on bje}e potonuo u silan posao, zavode}i red po Herceg-Bosni, uklawaju}i sve ono }to mu na putu staja}e. Kad se malo poutvrdi, kad po kojega prvaka privu~e sebi, onda po}e, da potra} stare i osijedele oxakovi}e, koji se ponosi}e svojom slavom i juna}tvom, starinom porijekla, koji su odrasli u onoj borbi za stare povlastice Herceg-Bosne, a protiv me}awa pravijeh Osmanlija.

On gowa}e one, koji, bilo iz ponosa porodice svoje, bilo radi juna}tva i godina svojih, ne moga}e lako do}i i pokloniti se sultanskom namjesniku.

U}qed toga mnogi odo}e u progonstvo, kao kapetani od Bi}a, Ostro}ca i Sanskog Mosta, pod uslovom da se niko wihov ne smije

vratiti natrag. Iz Travnika pobjegoše Ali-aga Rizvanbegovi}, Smail-aga ^engi} i mnogi drugi, a Daud-beg Rexepa{i} otkupi svoju glavu novcem.

Izgledaše da }e Xelaludin potpuno uspjeti da zavede novo stawe u Herceg-Bosni. U

Bosni sve pretrnu od ovoga stražnoga i strogoga namjesnika sultanova. Ali se duhovi malo po malo pribirahu, bosanska vlastela obrati se jani~arskom oxaku u Carigradu sa àlbom protiv Xelaludina. Oxak jani~arski podnese je sultanu. Sultan, kome bješe poznat rad Xelaludinov, htjede prividno da zadovolji jani~are, primi àlbu i naredi da se promijeni vezir, ali na tome i ostade. Xelaludin nastavi i daqe svoj rad, rasprostiru}i svuda smrt i strah.

Septembra mjeseca 1820. godine krete se Xelaludin na Crnu Goru. O ovom pohodu nalazimo traga i u narodnijem pjesmama. U IV kwizi Vukovijeh pjesama u pjesmi "Boj na Mora~i"

(48. pjesma u dràvnom izdavu) nalazi se ovaj pomen i o doga|ajima u Bosni ovoga vremena: Sultan Mahmut od Stambola b'jela, On po{iqe na Bosnu vezira,

Po imenu pa{u Xeladina;
Jer u Bosni ne ima vezira,
No se Bosna zemqa pohasila
I caru se dave dodijale;
Zato {iqe prvoga vezira,
Da po Bosni }era jaramaze
I umiri sve krajine redom
Po svoj Bosni i Hercegovini.

Zato, *im je do{ao, poeše se tuiti veziru na zulume koje ine Moraani.* Pa{a odredi svojega deliba{u lbru, koji doje s vojskom i pozove Mora~ane: Mora~ani, moja prava rajoj!

Od zuluma {to ste pobjegnuli,
To je vama za nevoqu bilo,
jer je Bosna samovoqna bila,
A sad evo na Bosnu vezira,
Ter po Bosni }era jaramaze,
A nam'je{ta po Bosni kadije,
Da mu raji po }itapu sude,
Misli rahat u~initi rajoj,

No puštite mene u Mora~u...

Mora~ani ga do~ekaju i potuku mu vojsku, te je tako ovaj poku{aj Xelaludinov rjavo ispao.

U samome po~etku 1821. godine krete se Xelaludin na Mostar, da ga oruànom rukom kazni i pot~ini mostarske prvake. Poslije nekoga otpora to mu po{e za rukom, osvoji Mostar, pohvata one, koji bjehu najuporniji, te ih kazni, i tako salomi i ponos mostarskih prvaka. To mu bje{e i posqedwi uspjeh, jer t~be i àlbe u Carigradu uspje{e i Xelaludina svrgo{e s namjesni{tva Herceg-Bosne, a na wegovo mjesto postavi{e [erif-Siri-Selim-pa{u Ornosovi}a. Xelaludin ne moga{e preivjeti ovo svrgnu{e, no, kako neki pripovijedaju, otruje se i umrije.

Husejin kapetan Grada{~evi} u ovijem sje~ama izgubi oca i sinovca Murat-kapetana, koji bje{e veliki dobrotvor. Sam Husejin bija{e jo{ mlad, te se ne mije{a{e u javna posla.

Kad do{e [erif Siri-Selim-pa{a, po{to se za tri godine napqa~ka Bosanaca svijeh vjera, ukloni se, a na wegovo mjesto do{e *Belenli Haxi-Mustafa-pa{a* 1825. godine. Za vrijeme ovoga namjesnika ukinuo je sultan jani~arski oxak u Carigradu uz uàsan pokoq, tako da je ovu negda toliko zaslunu vojsku, a u ovo vrijeme najve{e metènike, sasvijem uni{tio. Glas taj da su jani~ari uni{teni doleteo je kao muwa u Herceg-Bosnu i sve jani~are porazio kao grom iz vedrog neba. Ovome do{e jo{ i uàсна pretwa i neobazriva strogost novoga vezira. Od wega pobeè Osman-pa{a Pazarac u Arbaniju. Mustafino pona{awe u Pqevqu i Prijepoqu vrlo zastra{ni prvake Herceg-Bosne. Do{av{i u Sarajevo, izdade nekolike stroge neumjesne prijetwe i odmah ode u Travnik. Sobom vo{a{e {est punomo}nika, koji }e mu u nova~ewu Herceg-Bosne pomagati. ^im do{e u Travnik, po~e kovati lance, utvrjivati i popravqati tamnice, gdje mi{qa{e okivati i mu~iti dràvne odmetnike. Odmah po tom pro~ita carski ferman i proprati ga takom prijetwom, da se svaki iznenadi. Poslije deset dana stiè naro~iti poslanik iz Carigrada s fermanom, te obznani da se ukidaju jani~arski oxaci. I ovdje Mustafa ne u~ini onako, kako je to od starine obi~aj. Mjesto da skupi beglerbege, kapetane i ajane, pa da ferman, koji je upravqen na narod, pred svima otvori i pro~ita, on to sam i otvori i pro~ita. Za tijem odmah diè travni~koga dizdara i zauze gradsko utvr{ewe. Kad

se o svemu ovome raznese glas po Herceg-Bosni, uzbuniše se svi janičari, a naročito njihovi prvaci. Na *elu pokreta javi se janičar-aga Kara-Ali-aga Ručuklija*, a wemu se pridruže Fejz-aga Turnaxija i preko trideset aga i osamnaest kapetana. Oni uzbune skoro sav narod. U septembru mjesecu 1826. godine sastane se skupština i napiše se molba da se ne ukidaju janičari u Bosni.

Ovu molbu poslaše carskome kapixi-bači u Carigrad. U Carigradu se nije mogla ova molba primiti, stoga plane buna, udare na vezira Mustafu, opkole ga u dvoru, jer mišqahu da je on kriv, što njihova molba nije primljena u Carigradu. Svuda po ulicama travničijem leahu gomile kamewa, da kamenuju svakoga, koji samo pomene da se prime novine. Nemaju}i kuda, Haxi-Mustafa-paša morade pobje}i iz Travnika u Srbiju, pa odatle na novo određeno mjesto u Nikopoq, a sultan imenuje beogradskoga vezira *Abdurahman-pašu* za namjesnika u Bosni. Sve se ovo dogodilo poqedwega dana decembra 1826. i prvijeh dana januara 1827.

Abdurahman paša do 1821. godine bio je u Ada-Kalu. Septembra iste godine postavljen je za vezira u Beogradu i 1827. godine evo gdje je metnut na Bosnu za vezira. Ovaj *ovjek bijaše vrlo strog prema raji, a neprijateljski raspoložen prema knezu Milošu za sve vrijeme svojega bavqewa u Beogradu. On poše u Bosnu, da uguši bunu i da kazni odmetnike. Za vrijeme dok sam ne stigne u Bosnu, naimenuje za zastupnika svojega u Travniku defterdara Derviž-Sulejman-bega, a sam, s naročijem sultanovijem poslanikom Mesud-agom, koji je nosio veliki ferman, uputi se Zvorniku. U ovom fermanu sultan i sva ulema tumače Bosancima i Hercegovcima zašto su ukinuti janičarski oxaci i poziva ih da se pokore Kalifinoj zapovijesti, koja je izdata po voqi muslomana cijele carevine.*

O ovome stawu u Bosni ovoga vremena evo neka govori suvremenik onoga doba, koji je bio tačno izvješten o svakom događaju u Bosni, neka govori sam knez Miloš.

Miloš piše 23. januara 1827. godine grofu Neselrodu u Petrograd:

"Kako je skoro došao u Srbiju susedni provincija Albanije i Bosne hati-erif, koji sadri ukaz da se unište u pomenutim oblastima janičari i uvede niziam-xedid, muslomanski stanovnici nisu hteli primiti taj hati-erif. Albanezi, ne bune}i se javno protiv sultana, otekuju na svr{etak bune Bosanaca, koji su svečano odrekli pokornost Porte.

Kuriri poslani od Porte s nùnim fermanima u Bosnu, Bosanci ih ne primiše, već silom i pretwom vratìše ih natrag.

"Haxi-Mustafa-paša, određen za bosanskoga pašu, bivši u Travniku, nije bio u stawu da pašaluk umiri i da ga skloni na podani~ku dùnost. Grad Sarajevo pokreta~ je buntovnika i po primeru wegovom svi stanovnici Bosne prete smr}u svakome, koji bi se drznuo i pomenuti samo uništewe jani~ara i zavo]ewe svima mrskih nizama. On nastavqa i pomaè ih sve u nepovinowawu i traì od Porte da ih ostvi pri obredima, zakonima, pa *ak i danku, koji su im uzakonili bivši stari. On, a po wemu i svi drugi prete Porti, ako ne odustane od zavo]ewa novina, da }e se vratiti krstu, koga su, silom goweni, odbacili jednom, ili izginuti do posledwega* lana brane}i veru i svoja prava. Pred svakom bakalnicom i na ulici skupqa se gomila kamewa, kojim su neki broj mula, koji su ih savetovali da se pokore vlasti svojoj, pobili, prete}i da }e pobiti sve one, koji jo{ poku{aju tako savetovati ih.

"Sultan, vide}i nemo}nost Haxi-Mustafa-paše nagnati Bosnu na poslu}nost, smenio ga je sa ovoga pašaluka i opravio ga za pašu u Nikopoq; beogradskoga pak pašu Abdurahmana (~ije mesto ima da zauzme bivši paša u Ni}u i Nikopoqu Husejin-paša Havanoas Oglu), s jednim kapixi-bašom u carigradskom odredu, da ide u Bosnu i da se stara na svaki na~in da umiri duh uzbu]enog naroda. Me]utim, kordoni komande austrijskog praviteqstva dozvali su u Kostajnicu kalimane bosanske i savetovali im da budu pokorni Porti.

"Abdurahman-paša uzevši 1150 vojnika oti}ao je u Bosnu u isto vreme kada se Haxi-Mustafa-paša sprema da kroz Srbiju ide u Nikopoq. Ma da je on svima Bosancima javio da je zavo]ewe nizam-xedida u Bosni neminovno potreban uslov, a uništewe jani~ara proglasio je da mora biti, opet tek {to je do}ao u Zvornik, tvrdwu na granici Srbije, na reci Drini, to deputati grada Sarajeva, koji se mogu u neku ruku nazvati diktatorima Bosne, do}li su mu na poklowewe, izja{wuju}i mu: da ako on dolazi u nameri da ne uništi jani~are i da ne uvodi nizam-xedid, isto tako ako }e im ostaviti sva prava, kojima su se oni koristili od najstarijih sultana, kojima se Bosna pot~inila, to }e ga primiti kao carskoga vezira s *a}u, inae* da se ne drzne stupiti ni korak daqe.

"Na ova izja{wewa Abdurahman-paša bio je prinu]en da se sa svojim drugovima povu~e u tvrdiwu Zvornika, gde je on od Srba s

ove strane Drine hranu za se i svoje drugove dobio..."

Međutim, u Sarajevu je bilo dosta qudi, koji su bili protivni buni i otporu. Oni se bjehu prikrili, ali kad neki kamenovaše Nekibova kajmakama, izbi negodovawe među nekijem građanima Sarajeva. Ovo se negodovawe malo po malo razvi u *itavu stranku*. *Abdurahman naumi da se koristi ovim razdorom samijeh Sarajlija. Zato naprijed posla svojega kaftan-agu u Sarajevo. Ovaj, kad dođe u Sarajevo, odsjede u kući Tulića na At-Mejdanu. Ispitavši svoje prijateqe kako je u Sarajevu, ne smjede se nigdje ìv pojaviti za dva tri dana. To ne smjede uiniti ni stoga, {to ne imalaše uza se pismeni nalog o svojoj misiji. Međutim, stiè i pismena zapovjest od Abdurahmana kaftan-agi i bujruntija, u kojoj se između ostaloga pisaše Sarajlijama: "Iz daleka {iqem vam, bosanski muslomani, pozdrav vjere i jedinstva bratskoga; na vašu budala{tinu ni pomi{qati ne}u. Evo me da vam otvorim o~i, da svetlost vidite. Donosim vam svete zapovijesti našega silnoga cara i nadam se da }ete im se pokoriti. I onda bih imao vlast da vam sve pogre{ke oprostim. Sad birajte sami. U vašoj je ruci da svoj ìvot odrte ili izgubite. Promislite dobro, da se ne biste kajali."*

Ovu bujruntiju pro~ita novi muselim Omer-aga, a Sarajlije se spremiše odgovoriti, da bi time za neko vrijeme zadržali Abdurahmana, dok ne skupe vojsku. ^ak po{qu u Zvornik *Ibrahim-agu Bakarovića, Fejzagu Turnaxiju, Mujagu Tami{xiju* s bratom, *Vejsil-agu Imaretliju, Haxi-Avdagu Kobića, Abdulah efendiju Fo~u i Abid efendiju ^ohaxića*.

Taman ovi odu ka Zvorniku, a jani~arski se protivnici tajno prikupe u sarajevsku tvrjavu prve polovine mjeseca oktobra, u petak (12. rexeba), i odmah odatle po{qu mazar, mole}i Abdurahmana za pomo}.

Vezir poslane qude zadržà kod sebe u Zvorniku, a opremi svoga deliba{u Ali-bega i Ali-bega Vidaića sa 1000 druga, koji dojure u Sarajevo. Protivnici jani~arski otvore tvrjavu, si}u u *ar{iju, uhvate Ali-agu Ru{ukliju* i Piwu barjaktara s jo{ nekijem prvacima i po{qu veziru u Zvornik. Dokopavši se sarajevskih prvaka, vezir pogubi oba Tami{xije, staroga Bakarovića, Fejzagu Turnaxiju, Milo{evića Avdagu, Piwu barjaktara i Ru{~ukliju. Glave im po{qe u Carigrad, a ostale progna iz Bosanskoga Pa{aluka.

Uskoro poslije ovoga sije i vezir u Sarajevo, ne htjede kao wegovi prethodnici i}i u Travnik, ve} naumi da ostane u Sarajevu. [abana 27. (novembra) stigne veziru u pomo} i skopski mutesarif Ja{ar-pa{a s vojskom. Odmah se uredi krvavi sud, u koji u|o}e Fadil-efendija, sin Nuri-efendije, koga prije kratkoga vremena kamenova}e jani~ari u Sarajevu. Za tijem kadijin zastupnik Hasibovi} i Hamid-efendija kadija. Ovaj je sud sudio samo po formi, jer se nije mnogo pitalo ko je kriv, ko li prav. Nastalo je davqewe i se~a najvi}enijih i najistaknutijih prvaka, kako Sarajlija tako i drugih prvaka Herceg-Bosne, jer je od svakoga grada dovo}eno po 20-30 vezanijeh prvaka bosanskijeh.

[ta je radio Abdurahman-pa{a u Sarajevu sa ovijem prvacima bosanskijem, evo neka sam o~evidac pripovijeda: "Kad su svi bili sabrani, posla u grad po gdje koga Sarajliju. Jednoga jutra po~e}e topovi grmqeti i svaki dan se ispalilo tako po dvadeset do trideset topova, a to bi trajalo po dva sahata. Poslije mi razberemo, da su kod svakoga topa (pri pucwu svakoga topa) po jednoga udavili. I tako smo uvijek znali koliko su na dan smicali. Samo koji bi dobro platili, oni bi se kurtalisali smrti. Od dvojice Ba{agi}a uzio je sto dvadeset kesa talira, to biva dana{wih 20.000 forinata. Kad u gradu mnoge podave, odsijeku im glave, pa ih donesu na Miqacku kod Jumurlije prema dana{woj "Kafe de Frans". Onda do}u kavazi u }ur~iluk i jave da pa{a i}te deset majstora, koji umeju noem raditi. }ur~ije su mislile na besposlicu i po}u drage voqe.

Ali kad ih dovedu do glava, videv{i da nema druge, po~nu glave guliti, pa onu ko} od glava ispune poslije pamukom i slamom, potom ih odmah po}qu u Carigrad caru i babalijama. Tako je to trajalo du} vremena... Nisam brojao, ali mislim da je onda poginulo koje iz kasaba, koje iz Sarajeva do 300 qudi."

Tako o tome doga}aju pri~a stari Haxi-Besarovi} Jovo u "Bosanskoj Vili" 1886. godine (str. 57. i 58). O ovome doga}aju narod je docnije ispjevao i pesmu.

Satrv{i ovako najvi}enije muslomanske predstavnike Herceg-Bosne, Abdurahman po}e drugijem putem, da ostatak satire materijalno. Stoga uredi kobni sud pod predsjedni}tvom Alajbega Dukatara. Ovaj odmah, nema sumwe po e}qi vezirevoj, raspisa namet na celokupno gra}anstvo, po~ev{i od 50 do 50.000 gro}a. Ovaj namet bje}e

Sarajlijama teško platiti, te mnogi založe i kuće svoje, dok namiriše namet. Odmah za ovijem natovari silne globe na raj, te se tako Srbi sve tri vjere nalože u teškome položaju. I nije daleko, kad će se svi naći u jednom taboru.

Sultan bogato nagradi Abdurahmana i njegove pomoćnike. Vezir, ponosit sa svojijeh uspjeha, podnese predlog u Carigrad, da se stolica vezirska iz Travnik prenese u Sarajevo i da se u Sarajevu podignu vezirski dvori. To sve sultan odobri, ali se to nije moglo lako izvesti.

Učed onijeh zapleta, koji se javiše između Turske i jevrejskih sila, osobito poslije navarinske bitke, Rusija oglasi rat Turskoj nekako u polovini aprila 1828. godine. Sve oblasti bjehu pozvane da brane carevinu i sultana, pa, razumije se, i Herceg-Bosna. Sultan se u ovoj neprilici bojaše da sva raja ne skoči na oružje, te da pomogne Rusima, a naročito zaziraše da to ne učini knez Miloš. Stoga sultan egaše da bosanskom vojskom drži u kriptu Srbiju.

Zato zapovjedi Abdurahmanu da skupi vojsku na "Orlovo Polje" blizu Bijeljine. Vezir naredi da se vojska skupi. I ona se počela prikupljati. Abdurahman, kao veliki neprijatelj kneza Miloša, mišljaše da se koristi ovom prilikom, te da izvrši davnašnju želju svoju, da pokori Srbiju.

Ova namjera sazna se u Sarajevu. Iz Sarajeva za njave knezu Milošu. Saznavši za ovo, knez Miloš, imajući dobrieh dostova među muslimanima u Sarajevu, pozove dvojicu od najglavnijih.

I oni tajom dođu u Kragujevac.

Knez na njih, kad izađu pred njega, ospe prekore: što su skrstili ruke, pa ni mukaet, a dušman im pokla tolike odlične čude!

Ovi se stanu pravdati da ne mogu ništa sili učiniti.

– Kako da ne možete? Udrite dušmana! A ja ću pisati sultanu, i kazati da dušman potre najbočje čude – pa što će sultanu pusta zemlja bez naroda?

Pored toga kaže im šta da rade i pusti ih natrag. Međutijem, vojska se bježe skupila nešto na Orlovo Polje kod Bijeljine, a nešto na Mokroj Gori. Vojska je ležala po zbornijem mjestima, dokle su leteli tatari između kneza Miloša i vezira, koji traže da Miloš pusti vojsku proći preko Srbije. Miloš odbijaše i upućivaše vezira, da vodi vojsku na Novi Pazar.

Dokle su se mijevala ovako pisma između vezira i kneza, vojska se neprestano prikupljala.

Visočanima je bilo zapovjeleno, da ne smiju ići sa Sarajlijama, nego svaka vojska neka ode zasebno putem na zbornu mjesto. Ova zapovijest bježe sumnjiva Visočanima i Sarajlijama, te se dogovore i jedni i drugi, da se određenoga dana sastanu pod Sarajevom. Vezir o svemu ovome doznade uoči dana, kad je stigli Visočani, tj. u *etvrtak, 7. juna 1828. godine. Stoga odmah sazove svoje čude, da se posavjetuje šta da radi, jer ne imalaše vojske pri sebi. Na skupu dogovoriše se, da vezir s cijelijem erđanom iziđe pred Visočane i da ih odvрати od preduzete namjere. Pa ako se usprotive, da tajno podijeli oružje među privrèene mu Sarajlije i da protivnike silom nagna na zapovijest vezirevu.*

Kako se dogovoriše, tako i uiniše. U petak, 6. zilhixeta 1243. (8. juna 1828. godine) izađu pred Visočane. Kako je bio peta, to se za wima uputi dosta radoznala svijeta. ^im dođu do Visočana, počeše im govoriti, da se odmah vrate i idu drugijem putem na zbornu poq. U tom izađe nekolicina Visočana, govoreći da oni ne mogu ni kroćiti daqe bez novaca, jer su jedva i dovd. Ne pomiqajući na poqedice, zapovjediše paćini qudi svojoj pratwi, da poveu ove uporne qude što se protive zapovijesti vezirevoj. Ali se ovi ne dadoše tako lako povezati, jer znadijahu šta ih eka, ve} poviu iz glasa: "Ko vjeruje u Proroka, nek pomaè da se izbavimo!" I Visočani i Sarajlije obore ogaw iz pućaka na vezirove qude, Ovi, iznenaćeni tijem, ne imadoše kad ni na kowe usjesti, nego zagrebu preko poqa put Sarajeva pjećice. Neki umaknu u tvrjavu, a neki u grupama ostanu van tvrjave. Vezir naperi topove na varoć. Sarajlije se razdraè na to i povi~u: "zar mu nije dosta, što je nas tolike pomorio i oduzeo nam imawe, no joć hoće da nam pobija sibjan i razori grad; to viće trpjet' ne moèmo". U tom vezir opali i dva topa, pa onda počqe Mehmed-agu s tobxijama u tvrjavu, da i odande naperi topove na grad.

Svjetina ga sretne kod Careve Juprije, napadne i ubije. Sad se otvori borba oko seraja vezireva.

Vezir se nađe u neprilici i, videći da ne moè doleteti, posla kadiju, da zapita šta hoće svjetina. I svjetina odgovori da vezir odmah odlazi iz Sarajeva u Travnik. Vezir ne imade kud, no se opremi i pođe put Travnika, a Bosanci ga gowahu uz pucwavu pućaka, dok ga ne

dognaju do Bele, gde se on zatvori i Osman-pašinu kulu. Isto tako zadržàe i vezirev harem i ne dadože da ode u Grada~ac, kuda ga bježe vezir opremio.

Docnije Abdurahman-paša ode iz Travnika u Grada~ac i neko vrijeme sedeo je tamo. Pa uqed tuàba sultan ga diè s Bosne, a na wegovo mjesto imenuje *Morali-Namik-Ali-pašu*, koga zastupaže *Malko~-Mehmed-beg*, dok polovinom septembra 1828. godine ne stiè i vezir u Travnik.

III

Kad je dignut s Bosne Abdurahman-paša, Husejinu bježe tek 26 godina. U toku poslednjih desetak godina pratio je sve one krvave događaje, koji se dogodiše u Herceg-Bosni.

I wega su ti događaji skupo stali i vrlo oàlostili, jer mu pogiboše otac i sinovac. I stoga se mnogo kupilo u duži Husejinovoj.

Sad da vidimo kako se istakao Husejin me|u ostalijem kapetanima.

I sultan i pojedini veziri, slani na Bosnu za namjesnike carske, gledali su da pridobiju koga od koqenovi}a bosanskijeh, bilo titulama bilo poloàjima. Tako 1829. godine postavi sultan *Ali-pašu Vidai}a* iz Zvornika za pašu srebreni~koga. Srebreni~ani ga ne primiše, što i|aše u ime cara, koga Bosna zvaše "Iaur-sultanom", jer tamo bježe ve} drugi. Stoga se vrati Zvorniku. Kad do|e pred Zvornik, na|e ga zatvorenog. U Zvorniku se wegov ro|ak, Mahmud-paša, dobar prijateq srebreni~kog Memi{-age, bježe proglasio za gospodara. Alipaša morade silom u}i u grad ili napustiti staru imovinu. On izabra ono prvo i prodrije unutra i otpo~e krvavu borbu po ulicama, uglovima i ku}ama. Kakav junak bježe, mòda bi i uspjeo, da Mahmud ne imadijaše mo}noga saveznika u Husejinu, kapetanu od Grada~ca. Obojicu nije mogao savladati, a kad sam bi savladan, zatvorio se u neku ku}u, gdje mu bježe najve}e blago: trogodi{i sin i arapska kobila. Brawaše se, dok ku}u ne sru{iše do polovine. Najposlije uze svojega sina, dade ga jednome od svojijeh momaka u ruke s rije~ima: "Nosi ga mojem neprijatequ Mahmudu, neka s wim *ini }to mu je voqa*". *Za tijem se sam preda Husejinu, a ovaj ga odvede u Gradaac.*

Od ovoga događaja imamo pred nama dvije li~nosti: Husejina kao pobjedioca i Aliju kao zarobqenika. Plemenitost i velikodu{no pona{awe prvoga oplemenilo je dužu drugoga, i oni poslije kratkoga vremena postadoše najboqi prijateqi i drugovi.

Namik Ali-paša, kad do|e u Bosnu, u prvi mah ogleda mirnim putem da zavede nova~ewa.

Stoga pozove iz cijele Herceg-Bosne ajane i kapetane u Travnik. Isto tako pozove i nekoliko prvaka iz Sarajeva. Na ovoj skup{tini govorilo se o sabirawu vojsku, koju je trebalo poslati protivu Rusa. Vojska se prema odre|enome broju, skupi i po|e pod predvodni{tvom

Ibrahim-alaj-bega Sulejman-pa{ija, Hasan-bega Rustemovi}a, Mehmed-erif-bega i drugih put Vidina. Kad Rusi dopru do Jedreneta, Morali-Namik-Ali-pa{a opet sazove skup{tinu prvaka, te im pokaè nesre}an poloàj u kome se Turska nalazi. Jednoglasno prvaci rije{i}e, da se opet tre}ina cijele vojske po{qe u pomo}, ali rije{i}e da sam vezir vodi tu vojsku. Vezir pristade i ode u Novi Pazar, da ~eka zapovijest sultanovu. Kad doje zapovijest, i on se krete.

Uskoro se poslije ovoga raspusti vojska i Namik se vrati u Bosnu krajem 1829. godine.

Ovaj vezir mnogo popu{ta}e vije}u prvaka, samo da bi ih zadobio za se i da bi u{ao u voqu narodu. Ali to nikako ne uspje. Wega prezirahu {to ne no{a}e onako odijelo i kauk, kao {to no{ahu stari veziri.

Od kako su ukinuti jani~ari u Carigradu, od kako je rasut jani~arski oxak, od tada se neprestano po Herceg-Bosni razno{ahu razni glasovi o ure|ewu nove vojske. Me|u ajanima pripovijedalo se kako }e sultan hvatati po vilajetu mladi}e, ne osvr}u}i se ni na{to, i da }e ti mladi}i uvijek bez zamjene slu}iti. To se nikako nije svi|alo ponositijem bezima koqenovi}ima, koji su od vijkada gledali na svoju otaxbinu, kao na zemqu, koja je imala neku vrstu nezavisnosti, i u kojoj se ni{ta novo nije moglo zavesti bez wihova pristanka. Oni gledahu na Herceg-Bosnu kao na dràvu u dràvi, gdje su oni vladali na svoju ruku i davali turskoj dràvi onoliko vojnika, koliko odrede na svojoj skup{tini. Kad su ~uli da sultan ve}

zavodi po gdjekojim krajevima carstva svoja nova~ewa, po~e}e se bojati da ne doje red i na wihovu otaxbinu. Sastanak bje}e u Travniku, i tu na zajedni~kom vije}u rije{i}e svi slòno: *Ako sultan poku{a na lijep na~in da zavede svoje novine, to da mu se poku{aji jednoglasno osujete, a ako poku{a silom, da se silom odbije. Zato mora svaki da se zauzme i du{om i tijelom i da metne na kocku i *ast i imawe svoje. Da bi u tome jo{ lak}e uspjeli, oni se obrate Mustaj-pa{i skadarskome i pozovu ga u savez protivu |aur-sultana. Na ovom vije}u svi se saglase da bude na elu svijeh ajana i cijeloga pokreta Husejin kapetan Grada{~evi}. Skadarski pa{a krajem 1830. ili po~etkom 1831. odgovori na poziv Husejinu: da je protivan nizamu, i da pristaje na savez s Herceg-Bosnom. Uskoro po tom po{qe Mustaj-pa{a skadarski svojega ~ovjeka, nekakvoga Dervi{-bega, te**

ovaj s prvacima sklopi pravi ugovor, po kome }e ustati i skadarski vilajet protivu sultanovijeh reforama.

Prvaci bosanski pozovu u savez i samoga namjesnika bosanskoga Namik-pa{u, ali on ne samo da odbi savez, ve} po~e raditi da izazove rascep me|u prvacima. To mu nije bilo te{ko posti}i kod *astoqubivoga plemstva bosanskoga. Jo{ od ranije bjehu u omrazi s Husejinom Smail-aga ^engi}, ajan gataki, i Ali-aga Rizvanbegovi}, ajan stola~ki, stoga ovi, im bi izabran za starje{inu Husejin, istupi}e iz kola ostalijeh ajana i izjavi}e da ne pristaju na zakquke zajedni~koga vije}a. Ovi pridobi}e jo{ nekoliko prvaka, kao: Lutfi-bega Rexepa{i}a, Hasan-bega Resulbegovi}a i Osmana kapetana Mu{ovi}a. Ovo odmetawe ovijeh Hercegovaca od Husejina kapetana bilo je dobro do{lo bosanskom veziru. Pored ovijeh vezir podstakne Mustaj-pa{u Sulejman-pa{i}a i Osman-bega, te ovi sa Skopqacima ustanu, da ometu odluke bosanskoga vije}a.*

Sarajlije, kako uju za ovakav postupak Sulejman-pa{i}a, skupe vojsku, koja treba}e s vezirom da ide u Novi Pazar, pa po|u u Travnik. Odatle po|u na Skopqane, pobede ih i Sulejman-pa{i}i pobjegnu u Duvno. Sarajlije si|u u Skopqe, popale im dvore, pa po|u uzastopce za wim. Ovi ostave Duvno i pobjegnu u Ostrovicu, te se tu sklone. Sarajlije se po tome vrate u Travnik. Namik-pa{a bje}e u neprilici, i kako bje}e slab za otpor, uhvate ga i nagnaju da svue "tjjesno odelo" i da obu~e onakvo, kakvo su nosili raniji veziri. Sarajlije nagnaju vezira da pristane uz wih, a kada se u da se krenuo Re{id-pa{a na Bosnu, da je oruànom rukom dovede u red, Bosanci uzmu Namik-pa{u da predvodi vojsku i odrede Sjenicu za sastanak vojske. On se krete, omrkne u Busovai, a osvane u Hercegovini, gdje ga prime u za{titu. Ovo se dogodilo po~etkom aprila 1831. godine.

Kad to *uju bosansko-hercegovaki* velika{i, odmah se sa sviju strana pokupe u Sarajevo, te se jednoga dana po Ramazanu sastanu svi na vije}e kod Husejina, u ku}i ~uvenog velika{a Zlatarevi}a, i tu posle duèga vije}awa *izabra}e Husejina za bosanskoga vezira.*

Kad Husejin primi na se to veliko dostojanstvo i veliki teret, re~e: "Bosna moè biti bosanskom", a stari junak Hasan-aga iz Peji odgovorio mu: "I bi}e, ako samo ushem!" I htio je Haso i re~e Husejinu Grada{~evi}u: "Upravqaj, Grada{~evi}u, zemqom po

bo{wa~ki, da bi nam Bosna bila bosanskom!" a u ~ast ovoga izbora grmnuo je sa sarajevske tvr|ave 21 top, da oglasi svoj Bosni i Hercegovini, da je Bosna dobila Bosanca za vezira, voqom samijeh Bosanaca.

^im primi namjesni~ku vlast u ruke od svojijeh bira~a, Husejin naredi da se prikupe danci i drugi prihodi beglerbegluka, jer bez novca se nije moglo ni{ta raditi.

Ba{ u ovo vrijeme, kad se Bosna i Hercegovina sasvim odmetnu{e od sultana, bje{e u nevoqi i skadarski pa{a Mustaj-pa{a. Veliki vezir pritjesni ga, a on se zatvori u tvrdu skadarsku tvr|avu, te se brawa{e iza bedema. Odmah po ovoj opsadi dobi sadrazam zapovest, da ide s vojskom na Bosnu, da povrati red i da Husejina uhvati ìva jali mrtva. Husejinovi qudi iz Carigrada javi{e mu za ovu carsku zapovijest, i on se po~e spremati da do~eka neprijateqa. Na sve strane razasla pisma, da se kupi vojska. Kad se videlo, da }e do}i do ozbiqnog rata, vlastela bosansko-hercegova~ka ne bjehu slòna; jedni – mawina – bjehu protivni ratu sa sultanom, a drugi – ve}ina – htedo{e rat. Ipak skupi se do 25000 vojnika, koje pje{aka, koje kowanika. Ono {to bje{e do{lo, bje{e odabrano. Husejin ne ~eka{e vi{e. I Husejin s Bosancima, kao negde vojvoda Vlatko, ode put Kosova ravnog. Udare na Rogaticu, Vi{egrad, Priboj i Prijepoqe. Odatle po|u u Novi Pazar. U putu prema raji postupahu dobro, jer jedan od ovijeh velika{a pisa{e *knezu Srbije Milo{u*: "Qubezni na{ dostu. Blagodarimo ti {to }e{ nam biti pri ruci, ako nam {to ustreba, i mi te molimo, kao najblièga kom{iju, da nam dosluk i qubav u~ini{, koju ti tako lasno nikad zaboraviti ne}emo, niti pak cijela Bosna. Zato gledaj da nam po{qe{ 300 tovara bra{na, kako ga imao bude{ na Mitrovicu {to skorije, jerbo i sam znade{ dobro, da se ove godine u sirotiwe ove ne nalazi, jer je godina izdala, a i vojska je dosta izjela, a osobito u ovom sada{wem na{em poslu. Nemamo mi{qewa nijednoga siromaha uvrijediti, jer nismo po{li da vrije|amo, no da svako vrije|awe ukinemo i da budemo od svake pomo}i svima narodima na{ega carstva."129

Izme|u 7. i 11. jula, po{to se vojska snabdela svima potrebama, krene se iz Novog Pazara prvo Husejin, pa za tijem i ostala vojska, skinuv{i i topove s grada, te ih povuko{e sobom. Po Deèvi i po Trnavi pokupili su mnoge volove i kowe. Narod su nagnali da nosi zairu i da

goni topove. U Novom Pazaru ostavi Husejin srebreni~koga bega sa stotinu qudi, da ~uvaju grad.

Vojska s Husejinom stigne do Sitnice, ali ne pre|e Sitnicu, no se tu zadri.130 U to vrijeme nizamska vojska bje|e u Pe}i i \akovici, upu}ena na [kodra-pa{u. Husejin se krete s vojskom na Pe}, osvoji ga i poru}i, pa se onda uputi Kosovu.

Nema Srbina, kome srce ivqe ne zakuca, kad se primi~e poqu Kosovu, gdje su pali toliki srpski junaci, brane}i srpsku dravu i nezavisnost.

Pa i ova kita Husejinovih Srba muslomana bje|e zagrejana slavom i imenom svojih predaka. Srpska krv uzavrela im je u prsima i oni pevahu na glas: "Mi idemo na Kosovo ravno,

Gde nam stari slavu izgubi|e,

Staru slavu pra|edovsku.

I mi }emo na poqu Kosovu

Il' izgubit' vjeru i juna{tvo,

Ili }emo, ako Alah dade,

Du{manina svoga pobjediti

I u Bosnu vratiti se slavno!"

Tako tùnijem raspoloewem stigo|e Bosanci sa svojijem "vitezom" Husejin-kapetanom na Kosovo. Kad uje za wihov dolazak veliki vezir, koji bje|e stigao u Skopqe, po}qe odeqewe vojske protiv Husejina. Husejin ga doeka kod Sazlije i tako potu~e, da se sadrazam zabrinu {ta daqe da radi. U bitci je Husejin zarobio, kako jedno pismo Jovana Obrenovi}a glasi: "2000

nizama, zaplijenio mnoge adore, 7 topova i svu xebanu i sav mutvak sadrazamov... Jor-Jusuf-pa{u posekli su Bo{waci, a Ivzi-Aizi-pa{u ranili su podobro; solaniki mawe je rawen, no silistar wegov i }aja uva}eni leè u Pri}tini, kod Bo{waka u apsu."131

Do toga doba vrawski i leskova~ki pa{a vrdahu i tumarahu po planinama, ne pomaù}i ni jednoj strani. Namera Husejinova bje|e, da se uputi Skadru, u pomo} skadarskome Mustafa-pa{i. A to je ono, ega se najvi|e bojao veliki vezir. Zato pribjeè zamkama i lukavstvu, da na taj nain postigne ono, {to se ne nada|e postiji orujem. Tatari s pismima lete|e iz jednoga tabora u drugi, i najposlije se u~ini veliki vezir kao da pristaje na ove zahteve Bosanaca, koji se sastojahu u ovome: 1. Da se Bosna i Hercegovina i daqe zadrè u onom stawu, u

kome su dotle bile, dakle bez ikakvih nova~ewa; 2. Da se za vezira Bosne i Hercegovine u budu}e postavqa ~ovjek, koji je domorodac, i 3. Da se odmah Husejin kapetan prizna za bosanskoga vezira.

Ni Husejin ni ostali prvaci ne uvidje}e {ta sa ovijem ho}e sadrazam. Me|utijem, on ih zadrà, da one odu u pomo} Mustafi u Skadar, pa po tom ogleđa da izazove razdor me|u prvacima bosanskijem. Zato je slao razne poslanice bosansko-hercegovana~kijem agama, begovima i kapetanima, u kojima je svakome laskao, hvalio ga i veli~ao. Pa tako je i tuzlanskom kapetanu poslao pismo, u kome mu priznava}e da je pravo da Bosna dobije sve ono, {to oni traè, ali da to do wega toliko ne stoji, koliko do sultana. On sa svoje strane *ini}e, sve da sultan ispuni èqu Bosanaca i da im dade za vezira Bosanca. Ali on, vezir, misli da za to mjesto nije podesan Husejin kapetan, mlad i nevje}t, ve} treba ovjek zreliji, kao {to je Tuzla-kapetan; ~ovjeku, kao {to je on, treba da je zazorno {to se nalazi u buntovni~kom taboru mlada i nevje}ta Husejina kapetana. Tuzla-kapetan ne shvati u emu je star, pa sa svojim momcima poslije jednoga burnoga vije}a ode ku}i. Ali-pa}a Vidai}, koji je ne}to vi}e nazirao emu vodi ovo, htjede po}i za wim, da ga ubije, ali ga zadrà Husejin. Ovo mu je bila takva i tolika pogre}ka, da "Bosna nije mogla postati bosanskom". Za Tuzla-kapetanom digo}e se jo} neki, te odo}e. A sam Husejin, ne ~ekaju}i potvrđu obe}awa vezirevijeh, vrati se u Bosnu.*

IV

U ovom razdoru, koji veliki vezir izazva među prvacima bosanskijem, u ovom povratku s Kosova od Prištine, leži obrt u ovom ustanku, koji nošao je propast pokušaju da Bosna bude bosanska.

Sadrazam se koristi ovom neslogom, udari na Mustafu u Skadru, savlada ga, pa se digne s vojskom na Kosovo i kod Vučitrna odigne svoj stan, odakle mogaše držati na oku Srbiju, Bosnu i Crnu Goru. Kad se Husejin vrati u Bosnu ode u Travnik, uredi svoj dvor, postavi za hajdu Hasan alajbega Sijerčića, divan efendiju, haznadara i sve drugo osobne, potrebno u vezirskom dvoru.

Sam se potpisivao "Vitez od Bosne". U Sarajevu postavi za muselima Mujagu Zlatarevića Neretvaka.

Seme razdora, osijano među bosansko-hercegovačke prvake na Kosovu od strane sadrazama, sve je više bujalo i sve dublje klice puštalo. Nesloge je bilo i pre polaska na Kosovo, a kad se vratio je i kad bi savladan [kodra-paša, razdor i nesloga još jače izbio na površinu.

Ipak su stvari još dobro stajale. Ali kad Husejin uredi dvor, kad se utvrdi u Travniku, onda izgledaše svakome od prvaka bosanskijeh da je i on to mogao biti. Zašto baš Husejin da bude vezir.

Husejin je želio da na vezirstvo dobije potvrde od sultana. Stoga se više puta obrađao velikom veziru i molio ga za potvrde. U novembru (7. ramazana) 1831. godine poslan mu je odgovor od Rešid-paše. To bježe kaima, u kojoj mu se daje vezirsko dostojanstvo ali kako? Tu je na prvo mjesto istaknuto staro junaštvo Bosanaca, njihova vjernost i odanost prema dinastiji osmanskoj, za vrijeme se traže molbe i predlozi, u kojima bi Bosanci iskazali svoju vjernost prema dinastiji i molili za oprostaj i potvrdu izabranoga vezira. [ta više Rešid nema ništa protiv toga, jer je već prestao zakon i običaj da se veziri uzimaju iz dvorskih kandidata. Ali kako preci Husejinovi imaju zasluga za državu i dinastiju, može biti vezir pod uslovom, da se pokori sultanovoj naredbi i odmah, ne gledajući na prigovore nekijeh prostaka, pokupi bosanske mladiće, obuče im nizamsko odijelo i počne vježbati po pravilima.

Inače, ako to ne učini, vezirstvo mu se ne priznaje i pada u nemilost sultanovu. Kad to čuju bosanski prvaci, vrlo se naqute.

Nezadovoljstvo se svuda javi, a Husejin izgubi i poslednju nadu da }e se mo}i izmiriti s Carigradom.

Godine 1882. pozva Husejin bosansko-hercegova~ke prvake na skup{tinu u Travnik, da se posavetuju o daqem radu, jer su se pronosili glasovi, da }e sadrazam s velikom vojskom u skoro po}i na Bosnu. Poslije du}ih savetovawa i velikijeh prepiraka, najposle odlu~i}e, da se po svoj Herceg-Bosni pokupi preko 60.000 vojnika i da se 20.000 dade Ali-pa}i Vidai}u i po}qe protiv velikog vezira kao avangarda, a 40.000 da po}e s Grada{~evi}em. Ali i tu nastal

razdor. Tuzla-kapetan izmakne iz Travnika, a Mahmut-pa}a iz Zvornika i Memi{-aga od Srebrenice jo} se s puta vrati}e; za tijem odmetne se ve}i deo Sarajlija i Hasan-beg Trebiwac. Hasan-begu Trebiwcu pridru}i se Smail-aga ^engi}, koji vazda bje}e uza sultana, napadne na hara~lije kapetan-Husejinove i otme im 40 kesa (oko 20.000 gro}a).

Kad se u Carigradu saznalo {ta su odlu~ili ajani s Husejinom na ~elu, naimenuju za namjesnika u Bosni Kara-Mahmud-pa}u, koji ima}a}e da vodi vojsku na Bosnu. Husejin znadija}e da }e Kara-Mahmudu prite}i odmah u pomo} Hercegovci, jer neki za inat Zmaju Bosanskom obuko}e nizamsko odijelo i metnu}e fesove na glavu, kao *Ali-aga, Ba{-aga i Hasan-aga*. Na{av{i se Husejin u ovakvoj nevoqi, i kao ne bje}e krvoèdan, morade se latiti posledwijeh sredstva. On otpo~e borbu protiv svojijeh protivnika. Po~e pojedine hvatati i tajom ubijati, bacati u zatvor i progoniti, a protiv ^engi}a i Hasana Trebiwca po}qe dio vojske, koju mu protivnici pobe}e. Husejin ne klone duhom, ve} protiv ^engi}a i Trebiwca posla novu vojsku, a sam se uputi u Sarajevo. Sarajlije ga ne htedo}e primiti u tvrjavu, ve} ga ostave u gradu da konakuje. Odatle izda naredbu svojijem pristalicama, da prikupqaju vojsku, a u Sjenicu posla qude, da jave Dervi{-begu novopazarskom da spremi pe}i za pe~ewe hleba.

Odatle po}aqe protivu sadrazama, koji je vodio 60.000 qudi, Alajbega Todorovi}a, Mehmed-bega Krupa kapetana i novskoga kapetana Husejina sa 1800 najodabranijih svojijeh vojnika. Oni stignu i utvrde se kod Bawske. Sadrazam posla protiv wih 15.000 vojnika, i sukobe se kod Bawske, blizu Novoga Pazara. Srbi su se pod Alaj-begom Todorovi}em borili kao lavovi, ali ko }e sili odoleti,

kad navali po osam na jednoga. Najveći dio junački izgibe, a ono što bi pohvatano, kao robce poslaše u Carigrad. I sam Alajbeg Todorović bi zarobljen. Spaslo se samo 17 drugova. Odatle uputi se Kara-Mahmud pored Prijepoča prema Šupriji na Limu, običavi klanac Hisarxik, gdje se bjehu utvrdile s Bosancima Zmajev haznadar Haxi-Mujaga i Osman-beg Xeneti}. Ovijem htjede Kara-Mahmud da odsijede odstupawe bosanskoj vojsci, koja bješe na klancu Hisarxiku. Tome se dosjete Bosanci, ostave Hisarxik i polete na Šupriju. Tu se zametne borba i Lim se oboji krvlju. Bosanci i tu biše potisnuti poslije krvave borbe.

Neki se spasoše bjegstvom, drugi se podaviše u Limu, a neki se predadoše Kara-Mahmudu.

Hasan-beg Sijerčić, koji čuvaše prolaz na Drini, vidjevši ovoliku silu, pusti pašu, te bez otpora pređe Drinu.

Dok se ovo dešavalo na jugoistoku, Husejin, bojeći se ^engi}a i wegovijeh saveznika, onom ranijem odeqewu vojske posla još jaču potporu. Između ostalih i *sarajevskoga vladiku s 5000 Srba pravoslavnijeh*. Baš kad isposla svu vojsku, u za Todorovićev poraz, pa ni tada ne izgubi nade. Odmah za tjem ode u Travnik, odatle u Papratni Do, bojeći se kakvijeh pokreta protiv sebe u Krajini. Ona vojska, što je bješe poslao protiv ^engi}a i drugova mu, pod zapovjedništvom Firdus-kapetana iz Lijevna, bi potuena, jer ga Sarajlije izdadoše, ali opet ne smjede se ^engi} daqe krenuti.

V

Doje posledwi trenutak za Husejina. I on mu dosta hladno izi|e na susret. Sa 20.000

vojnika, {to je imao na okupu, naumi da do~eka Kara-Mahmuda. Boje}i se iznenadnijeh napada od Sto~evi}a i Trebiwca, ne smjede se udaqavati od glavnoga grada. Ali ipak izi|e na nekoliko *asova od glavnog grada, na Pale. Sobom vo|a}e do 20000; tu mu bje}e i raja – Srbi pravoslavni, ali kad do|e do odsudnoga trenutka, me|u prvacima opet do|e do razdora, te se u borbu upusti sam Husejin s Vidai}em i 3000 hrabrih junaka. Ne bojahu se, kao {to dolikuje bosanskijem junacima, ali ih Kara-Mahmud, brojno mnogo jai, potisnu i Husejin se povu~e prema Sarajevu. Vrlo mu bje}e ào Sarajeva, najglavnijega grada cijele Bosne, zato napreè sve svoje sile, da dade posledwi otpor, i utabori se na *Zlom Stupu*.*

Sarajevo i Bosna imali su prilike da vide potomke starijih bosanskijeh plemi}a, kako brane ogwi}te svoje; imali su prilike da vide stalnost prijateqstva, vjernost i predanost druga drugu, ali ovakvoga nikad ne vidje}e. Husejin kapetan i Ali-pa}a Vidai} steko}e toga dana sebi lavorove vence, u wima se ogleda}e srca Strahiwi}a Bana. S wima bje}e divna kita bosanskijeh junaka pravih Srba, koje je srpsko mlijeko othranilo i podiglo na wènom krilu pitome Bosne. S jedne strane staja}e silna vojska Kara-Mahmudova, sve sam nizam, a s druge strane odabrana kita Husejinovih Srba. Kad ih gleda} s brda, vidi} ih kako se primi~u jedni drugima, vidi} s jedne strane srce, ponos i juna}tvo, a s druge silu i regularnu vojsku... I prasnu}e pu}ke i bitka otpo~e. Pala tama od neba do zemqe, ni}ta se ne vidi, no se *uje cika pu}aka, zveka sabaqa i noèva, jauk i uzdasi rawenika. Oblak od pu}anoga dima obavio ovu gomilu kowa i junaka, pa se uje samo neka tutwava i lomwava. Po koji put pirne vjetar, te malo pokrene oblake od dima, i ispred oiju ti prelete kowi i junaci. I dunu ja~e vetar i diè oblak dima, i me|u najgu}jim redovima u najè}em okr{aju eno Husejina i Vidai}a, gdje se bore kao divovi. I pado}e im kowi i izgubi}e se u gomili, nestade ih. Ali eno ih na novijem kowima u jo} ve}em okr{aju; tako jedan put, tako i drugi put. I bore se kao lavovi, i satiru kowe i junake. Upla}i se Kara-Mahmud, jer mu po~e vojska uzmicati, a Husejinu pade i *etvrti kow; brzo ga promijeni, uzjaha**

odmornoga i polete kao muwa na neprijateqa, jer jo{ samo koji trenutak i bitka je dobivena... ali "il' ne da |avo, il' ne da Bog"!... S boka Husejin-kapetana pojavi se Smail-aga ^engi} i Trebiwac s hrabrijem Hercegovcima, i Husejin malaksa. Malaksa i Vidai}. Malaksa{e i junaci, i sa salomqenijem krilima poe{e uzmicati.

Bitka bi svr{ena i Husejin Grada{~evi}, junak od junaka, ponos cele Bosne, morale se povu}i.

Svi ostali begovi i kapetani, koji su gledali ravnodu{no ovu borbu, tek kad se povu~e Grada{~evi}, uvidje{e svoju pogre{ku ali bje{e dockan. Oni se razilo{e svaki svojoj kuli i tvr|avi, da otuda iza tvrdijeh zidova pregovaraju s Kara-Mehmedom. A Husejin kapetan, ostavqen sam sebi, zna|a{e da za wega nema zaklona ne samo u Grada~cu no ni u celoj Bosni.

Frawevci mu, vele, reko{e, kako ga u Stambolu *eka svilen gajtan i filxan kave, a }esar bi ga lijepo primio i bogato obdario. Grada{evi}* je mislio i mislio, pa najposle ostavi zemqu, koju je tako hrabro branio, i prije|e u Austriju s Vidai}em i Krupa-kapetanom i jo{ 200 svojijeh vernijeh drugova, a vlast ih sve smesti u Osijek.

VI

U Osijeku Husejin je živjeo kao bjegunac. Bio je sumoran, pa opet ponosit. Živjeo je lijepo, ali je tužio za svojom otadžbinom. To je trajalo sve do početka oktobra 1832. godine. Tad mu javi vlast, da je došao ferman iz Carigrada, koji se tiče wega i drugova wegovijeh, pa ga u isto vrijeme pozva u Zemun, da mu se ferman pročita. Husejin dođe u Zemun, ne kao bjegunac već

kao vezir, u punom sjaju istočnom: jahače na arapskom kowu, pod wim ašom, koja se blistače od zlata i srebra, u ruci držače štita od sunca, a s lijeva i desna također na divnim kowima Ali-paša Vidai i Krupa-kapetan, a za wima svita od stotine, da ne zna koji je od koga boji i stasitiji.

Kad u Zemunu Husejin sjaha, odmah Krupa-kapetan i Vidai, koji se neprestano ponašahu prema wemu kao prema veziru, dohvatiče ga za mišice i odoče austrijskom komandantu. Tu su saslušali s drugovima carski ferman, ali mu se nisu mnogo obradovali. U fermanu se tražilo od wih, da idu u Carigrad ili u Komoran ili na ostrvo [it, – dađe od bosanske granice.

Husejin se seti fravevačkih savetovawa, bi mu teško, a na licu mu se videlo da je duboko potresen. Na pitawe Vidaiša zašto je tako sumoran, odgovori mu: "Kamo sreća da Bosnu nikad ne ostavih, već da sam u woj i glavu izgubio..." Najposle se reči, da pređe u Beograd, pa odatle u Carigrad, a na nekoliko dana preko Beograda s jerćicama otišla mu je i žena u Carigrad...

Većina begova i kapetana, koji bjehu uz Husejina, pohvatani su i poslani u Carigrad; između ostalih i Hasan-aga iz Peći, poslije Husejina najčudenija ličnost u cijeloj Herceg-Bosni. U Carigradu ponude Husejinu da obuče nizamsko odijelo, ali on to s ponosom odbi. Tako isto učine i Ali-paša Vidai, Mehmed kapetan od Krupe i Mujaga Zlatarevi. Sultan zapovijedi da se Vidai, Krupa-kapetan i Zlatarevi pošqu u progonstvo u Malu Aziju. Tamo uskoro umreče Zlatarevi i Krupa-kapetan. Ali-paša Vidai docnije je pomilovan i odobren mu je povratak u ponosnu Bosnu. Husejin je na nekakav način ostao u Carigradu, ali kratko vrijeme. Wegu je postigla sudbina Hasan-age Krajičnika. U Stambolu je Husejin proživjeo dva puna meseca u drugoj nekoj gostionici, na istome At-Mejdanu, samo na

suprotnoj strani. Haso je imao izgled na more i na munareta od xamije sultana Ahmeta, a Husejin gledaše na aja-xamijska kubeta i kona~i} sultanski; jedan za drugoga ne znadijahu.

I Husejin kapetan bješe gost hromoga sadrazama, kao i stari Hasan-aga, i wega je sadrazam gladio po glavi, kao i Hasu, i wega vidaše onaj isti he}im Kosta}i, obojici htjede da odrì i ìvot i zdravqe, ali {ta }e kad im ne beše su}eno da jo{ koju godinu gledaju sveta. Davno se wih dvojica rastadoše, ali su im grobovi na *Ejubu* i danas nedaleko jedan od drugoga.

VII

Godine 1832. Husejin je imao 30 godina, bio je rasta srednoga, lica srazmerna i lijepa, pogleda sumorna, a osmejka blagog i tùnog. Krupne noge o~i pokrivali su kapci, na kojima bjehu guste trepavice. Husejin je bio pravi muslomanin; u svemu je ìveo po Kuranu, nije pio nikakva pi}a, molio se Bogu svaki dan pet puta, i *esto, razgovaraju}i se s kim, dizao je oi k nebu i {aptao neke stihove iz Korana. Sa svojijem seqacima – kmetima – postupao je ovjeno.*

Husejin kapetan bi je pravi muslomanin, ali u isto doba on je *Bosanski Vitez*, koji je juna~ki branio prava vlastele bosanske, branio je svoju otaxbinu od tu}ina. Nije ih odbranio, ali je umro kao vitez.

Kad je predvodio vojsku na Kosovo, podpisivao se: "HusejinÅ kapetanÅ Grada{~evi}Å, vitez i predvoditeqÅ cele bosanske voiske", a pored imena stavqao je svoj mur, koji je bio u zlatu izrezan. On nije odbranio Bosne, ali ju je juna~ki branio i brane}i je ostavio je svojijem zemqacima divan primer slavnoga juna{tva i *iste qubavi prema svome zavijaju.*¹³³

ALI-AGA DADI]

Mostar je vrlo *uveno mjesto s mnogijeh dogalaja, koji su se desili u wemu, osobito u novije vrijeme. Isto tako Mostar je na glasu zbog uvenijeh li~nosti, koje su se u wemu javile, naro~ito za po{qedwa tri – etiri vijeka. Od tije} uvenijeh li~nosti, koje su potekle iz glasovitijeh srpskijeh porodica Muhamedove vjere, da pomenemo samo nekoliko imena. Tako na primjer Hasan-pa{a Hasandedi}, Koski} Mehmed-pa{a, Koxa Sinan-pa{a, Ibrahim-pa{a, osvaja~ Budima, iz Po~iteqa itd.*

Mostar je stani{te starijeh srpsko-muslomanskijeh porodica koje su vazda igrale vrlo znatnu ulogu, kako u istoriji Bosne tako i u istoriji Hercegovine. Tako, tamo je vrlo stara porodica Muki}a, koja je izumrla prije dvadesetak godina. Od ove porodice bio je u ovom vijeku pred dolazak Omer-pa{in *uveni Haxi-beg efendija i umro odmah nekako po dolasku Omer-pa{inu. Zatijem jedna od najstarijih porodica mostarskijeh jeste porodica Du{i}a. Od we ima i danas potomaka. ^uvena je porodica Kapetanovi}a, u kojoj se odràlo kapetanstvo sve dok nijesu ukinuti kapetani. Za tijem dolaze Mahmut-agi}i (danas Haxi}i), Alajbegovi}i, Bakamovi}i. Od jedne*

porodice postali su današwi Srbi muslomani Pa{i}i i Srbi pravoslavni Knei}i. Jo{ ima dosta uvenijeh porodica, kao Krehi}i, Bali}i, Gali}i, Haxi-Selimovi}i,]emalovi}i Xabi}i, od kojih je i današwi mostarski muftija Xabi}, koji je na elu muslomanskoga pokreta u Herceg-Bosni. Ima jo{ i drugijeh znamenitijeh porodica. Od svijeh ovijeh porodica bilo je znatnijeh i vi}enijeh qudi, koji su se u toku vremena isticali i postojali razni inovnici, ili u Hercegovini i Bosni ili u drugijem oblastima Turskoga Carstva. Isto tako jedna od vrlo uvenijeh srpskijeh ku}a u Mostaru bila je, a i danas je, muslomanska ku}a Dadi}a, iz koje je krajem pro{log vijeka i poetkom ovoga iza{lo nekoliko uvenijeh ajana, koji su se borili protiv Stambolija i wihova mije{awa u bosansko-hercegovake stari. I ova je ku}a, kao i mnoge druge, dosta krvi prolila, brane}i svoju otaxbinu od tu}ina i tu}inskoga me{awa po Herceg-Bosni. Jedan od najve}ih boraca za samostalnost Herceg-Bosne bje}e ~uveni ajan Ali-aga Dadi}.

I

Ali-aga Dadi} ro|en je od prilike po~etkom druge polovine pro{loga vijeka od oca Smail-age Dadi}a. Kako se u to vrijeme bje{e razvila borba izme|u Srba muslomana i Stambolija, Ali-aga je odrastao kako u gradu tako i u ku}i, gdje se borba najo{trije vodila. Kod Srba muslomana za po{qedwijek {ezdeset godina pro{loga vijeka bje{e se dosta jaka misao, da Herceg-Bosna moe biti nezavisna od Carigrada. Stoga Stambolije, opaziv{i ovu tewu muslomanskijeh Srba, gledahu da je uni{te, te ne prezahu ni od kakvijeh sredstava, samo da ugu{e misao, koja bje{e uhvatila korijena u du{i Srba muslomana. Ku}a Dadi}a dolazi me|u prve, koja je najupornije vodila borbu sa Stambolijama. Ali-aga rastao je u svojoj porodici kod svojega oca Smail-age, i nije mu se izmakla ova borba iz o~iju. Od ranog djetiwstva pratio je wezin razvitak. Ona je zanosila wegovu mladu du{u, i kao koqenovi}u ja~ala mu je ponos.

Kad je Dadi} bio ve} svr{en *ovjek, otpoe* borba izme|u Austrije i Turske 1788. godine.

Austrija je jo{ tada gledala da zauzme Bosnu, zato mnoge stvari bjehu ve} pripremqene.

Pristalice katolicizma bjehu svu svoju nadu poloile na cara Josifa II, jo{ kad ovaj stupi na prijesto. Austrija je ve} 1782. godine u ugovoru s Rusijom gledala da dobije Bosnu, Srbiju i zemqe s desne strane Dunava do Timoka. Ali se to nije moglo tako lako postiji. zato 1787.

godine, kada se otvori rat izme|u Rusije i Turske, Josif II re~e: "Ne}u vratiti ma~ u korice, dok ne vratim svojoj ku}i ono, {to joj je oteto!" Ovdje se poglavito mislilo na dijelove Bosne i Srbije, koje Austrija bje{e uzela 1717. a izgubila 1739. godine. To je znao i dom Dadi}a pa, razumije se, i Ali-aga Dadi}: stoga on s mnogim drugim prvacima Srba muslomana otpo~e ozbiqno raditi, da se o~uva ona vlasteoska samostalnost, koju su imale Hercegovina i Bosna.

Ba{ nekako u to vrijeme on postade mostarskijem *ajanom*, te mu se dade prilika da i sam s vi{e preduzimqvosti poradi na op{toj stvari, kako za Hercegovinu tako za Bosnu. U tom poslu toliko je daleko i{ao, da uskoro postade cijela Hercegovina gotovo nezavisna od Stambola. Stambol je dobro prozreo namjeru, kako Dadi}a tako i ostalijeh prvaka muslomanskijeh u Herceg-Bosni, te se po~e sluiti

svijem sredstvima, koja mu ostaže u nasleđe još od stare Vizantije, da wihovu namjeru omete. Stambol gledaže da posije razdor meļu prvake u Bosni i Hercegovini, da ih zavadi i razjedini, pa onda da savlada i jedne i druge.

I zaista taj posao lako mu je po{ao za rukom. U Stambolu se znalo za ponos i prostotu muslomanskijeh prvaka, znalo se da su vrlo *astogubivi i gordeqivi i da }e rijetko jedan drugom popustiti ma u emu*. Stoga prvo zavadiže Srbe muslomane bosanske i odvojiže ih od onijeh u Hercegovini, pa onda po~eže podbadati jedne protiv drugijeh. U ovijem meļusobicama doma}ijem, na nesre}u svijeh Srba, *e}e se zaboravqala sama misao zbog koje je borba otpoeta*.

U tome je leàla sva nesre}a Srba u Bosni i Hercegovini sve tri vjere kako u pro{lom vijeku, tako i u ovom, pa i danas. I leàže sve donde, dok Srbi Herceg-Bosne sve tri vjere ne uvide, da im je spas samo u slozi i zajedni~kom radu.

Od ovijeh pletaka i razdora nije po{teljen ni Mostar. Razmirice hvatahu korijena u Hercegovini. One zahvatiže i mostarske prvake, pa zahvatiže i Ali-agu Dadi}a. Naro~ito je od velikijeh po{qedica bio sukob, koji se javio izmeļu *Ali-age Dadi}a* i *Ali-age Voqavice*, prvaka blagajskoga, 1802. godine. Za wega se pri~a da je rodom iz *Svirina* iznad Mostara, pa je docnije ìvio u *Blagaju* i bio blagajski ajan. Ali-aga Dadi} imao je uza se najboqe i naj~uvenije qude iz prvijeh porodica u Mostaru, a Voqavica izmeļu drugijeh imao je uza se najve}e nasilnike, koji su se starali samo za se, otimqu}i od raje sve {to su mogli i {to im je za ìvot bilo potrebno. Od ovijeh nasilnika, patili su svi u Bosni i Hercegovini, samo muslomani ne{to mawe no Srbi pravoslavni i katolici. Sa ovakvijem nasilnicima udari Voqavica na Dadi}a i na Mostar. I poļe mu za rukom, te osvoji stranu Mostara do Carine, osvoji grad i topove. Kad je vidio Dadi} da im ni{ta ne moè u~initi, on po~e traiti drugi put protiv Voqavice, on se po~e s wime miriti. Pomiriv{i se, nagovori ga, te raspusti one zulum}are, {to zadavahu muke svijem stanovnicima mostarskijem. Mnogi bijahu i od Mostaraca, razumje se neznatniji i nièga reda, pristali uz ove zulum}are. Kad Voqavica raspusti svoje dru{tvo, ovi tek onda zaļu i stanu otimati i pqa~kati od raje. Raja ode Dadi}u, da mu se tuì da stane na put ovijem zulum}arima. Dadi}, i sam veoma pravi~an ovek, *koji u raji gledaže bra}u svoju, samo razlinu po vjeri i poloàju, primi*

srcu molbu od Srba. Ali to ne bježe pravo Voqavici, te se zavadi s wim ponovo. Mostar bježe podijeqen na dvije strane. Strana do Carine bježe u rukama Voqavice, a drugi dio u rukama Dadi}a. Sprema}e se i s jedne i s druge strane. Ulice bjehu pregra}ene mertecima i Voqavica otpo~e borbu paqbonom topova s grada. Prva vatra bi prosuta na *Koski}a* dvore. Dadi} napada sa svojima. Cio Mostar bježe na nogama. Takva je opasnost prijetila Mostaru, da ga je mogla vatra progutati. Ali-aga napadne takvom èstinom na Voqavicu, da ga potisne od Carine, otme tvr|avu i topove. Napad je bio tako stra}an, da je Voqavica jedva glavu na ramenima iznio. Kad istjera Voqavicu, odmah po~ne ukidati nasiqe i goniti Turke nasilnike, koji i pod Voqavicom i prije wega *ini}e nasiqa raji. Mnoge razagna, mnoge ponizi i natera da se dohvate motike i drugoga alata, te da ivje od svoga znawa i zanata, a da ne pqakaju narod.* Istina, od naroda je uzimao dosta te{kijeh dacija, ali to je bilo odre}eno, a preko toga ni}ta se nije smjelo uzeti. Raju niko nije smio guliti i pqa~kati. Raja ga je volela, a Ali-aga se vi}e u wu uzdao nego i u same muslomane. Stra}no je mrzio Osmanlije i svakoga, ko se drào Osmanlija i Stambolija. ^ak je gonio vi}e puta i carske qude (pa{lije) s me}eme.¹²¹ Kako je narod cijenio Dadi}a, dok je bio gospodar u Mostaru i okolini, neka se vidi iz ove pri~e, koja se i danas pripovjeda u Mostaru i okolini: Nekakav seqak, gone}i na kowima 9 tovara drva, stigne u mostarsko poqe i tu zano}i. Dok je on bezbrino spavao, privuku se neki nevaqalci, te mu dignu ne samo sva drva no i ulare i takume s kowa. Sjutra dan, kad se seqo probudi, ima }ta vidjeti: kowi prazni i nigde ni}ta na wima. On se uputi te u Mostar, da traì samoga Ali-agu Dadi}a, da mu se tuì. Ne poznavaju}i Dadi}a, naije ba{ na Ali-agu i zapita ga: – Biva, aga, zna{ li mi re}i, gdje bih mogao na}i Dadi}a?

– A {to }e ti Dadi}, kume?¹²²

– A eto, aga, natovarih 9 kowa drvima i potjerah u Mostar na pazar. Pa zano}ih sino} u mostarskom poqu, a do}e ti neki nevaqalac, te, dok ja spavah, diè sva drva i takume s kowa.

– A {to ti, bolan, da zaspi} u poqu sa svojijem malom i da ga tako napusti{? [to ga boqe nijesu ~uvao?

– A ja, biva, velim, kad se Dadi} stara o nama, onda ne smije ni}ta nikome biti, niti mu se kakav kvar u~initi.

– I ne smije; no šta ti je vrijedilo sve to, što je ukradeno? –
– Vala, aga, Bog neka te poivi, s kowa na kowa po cekin.
Ali-aga se maži rukom u xepove, nabroja mu devet cekina i reče:
– Evo ti novaca za tvoju štetu, ali drugi put boqe priuvaj svoj mal, i ako je Dadi} u Mostaru.

Seqak zadovoljan poje poqu mostarskome, ali nije bio ni na pola puta kroz Mostar, a na svakijem vratima vidje po jednoga *ovjeka*. *Ali-aga beše naredio da se na|e, ko je uinio poharu.*

I seqak taman na mostarsko poqe, a evo stigo{e ga Dadi}evi qudi i vrati{e mu sve, što je god bilo ukradeno. I tako seqak ode, hvale}i poštewe i pravi~nost Ali-age Dadi}a.¹²³

Ova pripovje~ica iz života Ali-age Dadi}a vrlo mnogo kaže. Ona pri~a: i kolika je i kakva je bila bezbjednost u okolini Mostara i koliko su Srbi umeli da cijene pravi~nost ovoga Srbina Mostarca Muhamedove vjere. Godine 1806. Ali-aga Dadi} je ratovao protiv Crnogoraca i Rusa, i to sa uspjehom. U to vrijeme s wim je bila i raja, kako oni pravoslavne tako i oni katoli~ke vjere. Pred katolicima je tada i{ao fratar Nikola Ili}. Ali ovaj sukob s Crnogorcima bio je trenutn.

Srbi muslomani u Bosni, osobito u Hercegovini, nijesu nikako napuštali misao o samostalnosti svoje otaxbine. Oni su bili sa svijem nezadovoljni Portom i wenom politikom.

Budnim okom pratili su sve po{qedwe pokrete u Turskoj Carevini, a naro~ito tok rata Turske s Rusijom. U ovijem ratovima muslomani u Bosni i Hercegovini uvidjeli su sve slabe strane velike Turske Carevine, te se pokret za unutra{wom autonomijom jo{ ja~e ista~e na dnevni red, a na *elu pokreta istae* se sam Mostar sa svojijem ajanom Ali-agom Dadi}em. Ba{ nekako u to vrijeme (1809.) zavadi se s po~iteqskijem *Gavran-kapetanom*. Porta je ovijem pojedina~nijem me|usobicama èqela da oslabi snagu muslomana, koji tako jako èqahu nezavisnost svoje otaxbine. Ali to je uvidio i sam Ali-aga, te stoga, postupaju}i onako blago sa Srbima pravoslavnijem, u zajednici sad s wima potu~e Gavran-kapetana tako, da mu se sad u Hercegovini niko ne protivqa{e. Ovakvijem radom ugled mu u cijeloj Hercegovini vrlo poraste, tako da se Porta zabrinu, da joj Ali-aga Dadi} ne ocijepi Bosnu i Hercegovinu, kao što je Kara|or|e ocijepio Srbiju. Stoga bosanski vezir, po naredbi iz Stambola, posla

protiv Mostaraca i Dadi}a *Sulejman-pa}u Skopqaka*. Dadi} s Mostarcima ne dade mu ni da se pribli} Mostaru, a kamo li da zauzme grad, ve} ga zaustavi u nekakvom poqu i zaprijeti mu, da ne smije ni jedan klas rajina ita nestati, a kamo li }to drugo. Sulejman-pa}a bio je uskoro prinu}en da se povu~e ka Nevesiwu bez ikakvoga uspjeha. Ovijem odbijawem Sulejman-pa}e i regularne vojske Dadi}u jo} vi}e poraste ugled u Hercegovini. Porta se mnogo bje}e zabrinula }ta da radi.

Za to ponovo naredi veziru bosanskom, da se lati svijeh sredstava protiv Dadi}a.

Kad vezir ni}ta ne moga}e u~initi javno, juna~ki, onda naredi Sulejman-pa}i da mu~ki smakne Dadi}a. Ovaj preko svojijeh qudi zadobije mostarskoga kadiju *Muharemovi}a* i ovaj 1809. godine pozove Ali-agu u me}emu. Tu ga poslu} kavom, u koju je prije toga bio usut jak otrov, i tako otrovan Dadi} umre, ostaviv}i poslije sebe tri sina: *Memi}-agu*, *Adu-agu* i najmla}ega *Ahmet-agu*. Na taj na~in zavr}i svoj buran politi~ki }vot, pun borbe, Hercegovac i juna~ki Mostarac Ali-aga Dadi}.

I radom svojijem i smr}u svojom pokazao je Dadi} Srbima muslomanima, kako se qubi otaxbina i kako se brani. On je bi}rtva tu}inskoga utjecaja i mije}awa u srpske stvari u Herceg-Bosni.

II

Kad smo rekli, kako je prošao ovaj veliki nosilac bosansko-hercegovačke nasledne nezavisnosti, da kažem i ono, što sam mogao naći i doznati o njegovijem sinovima.

Kad umrije Ali-aga Dadi}, Mostarci uzješe odmah za ajana najstarijega sina Ali-agina *Memi}-agu Dadi}a*. Ali ajanstvo Memi}-agino trajalo je samo godinu dana, jer se u svemu ugledaše na svojega oca, a to se baš nikako ne dopadaše Porti i wenijem pristalicama. Porta odmah po smrti Ali-aginoj bješe poslala svoga Turnaxiju, da nizami Srbe muslomane, a vezir svojega muselima, da nizami hri}ane. Memi}-aga protivqaše se tome. Sultanovi qudi, Portine pristalice, znali su da ne mogu lako izaći na kraj sa sinom Dadi}evim. Stoga gledahu da i wega uklone. Sulejman paša opremi carskoga Turnaxiju u Mostar. Ovaj dođe i odjaše u ^elebi}a }o}ak u [ari}a mehanu. Tu pozove sve mostarske glavare, pa i ajan Dadi}a, po zapovijesti carskoj na odgovor. Oni dođi svi, pa i Dadi} Memi}-aga. Ovaj ih sve do~eka lijepo i ugosti "po osmanlijski" kavom. Poslije dogovora, kada se ve} po~e i mrak hvatati, age se po~eše praštati s Turnaxijom i rasturati ku}ama, ali Turanxija zadrž Memi}-agu na ve~eri, govoreći kako je rad da ga ugosti i o svakom poslu, kao s mostarskijem ajanom, da se razgovore.

Turanxiji bješe to samo izgovor, da zadrž Memi}-agu i da ga odvoji od ostalih aga.

Odvojivši ga ovako, naredi svojijem qudimu da ga udave. I ovi ga nođu udave. Daveći ga dva su gajtana prekinuta i tek trećim su ga udavili. Druga dva sina Ali-agina *Adu-aga* i *Ahmed-aga* do~ekuju nekako za ovo i pobjegnu iz Mostara. Turnaxija oduzme sve imawe porodici Dadi}a i pretvori u begluk. Sjutra dan po smrti Memi}-age Dadi}a Turanxija po~e prijevarom i lukavstvom zatvarati i daviti druge glavare mostarske. Tako udavi za nekolik dana još 18

višenijih Srba muslomana u Mostaru. za tijem po~e oduzimati oruđe od poedinijeh Mostaraca, pa onda opet zatvarati i daviti. Na taj način po~eše zavoditi Osmanlije novi poredak u Mostaru. Mostarcima se nikako ne sviđaše ni ovaj novi poredak ni ova nova uprava, jer su vidjeli, da se tim njihova otaxbina okiva u nove okove, mnogo teže i mnogo vrše, no što bjehu oni ranije. Stoga se riješe da

se ponovo dignu i da oruànom rukom proteraju ove nosioce novijeh okova. Kad skoe na orùje, poru~e Dadi}evim sinovima da se odmah vrate u Mostar.

Ovi se vrate, prikupe oko sebe ustanike i odmah protjeraju sve Osmanlije iz Mostara.

Mostarci, cijene}i rad ove dvojice sinova Ali-aginijeh, kao i rad brata im Memi{-age i oca, uzmu za ajana starijega *Adu-agu*.

Carski qudi izgnani, vezirski punomo}nici otjerani! Pu}i }e glas *ak do Stambola grada, u}e to ak i car u Stambolu, pa kakva poruga i kakva sramota za carskoga namjesnika, za vezira u Bosni, Ibrahim-pa}u! On se razjari kao lav. Zar ku}a Dadi}a da mu zagori ìvot, da mu uskrati carsku milost? Stoga ponovo naredi Sulejman-pa}i Skopqaku, da s vojskom udari na Mostar, te da raznese to buntovni~ko gnijezdo i da raskopa nepokretnu ku}u Dadi}a. Kad Adx-aga *uje za to, pozva blagajskoga ajana Voqavicu, te zajedniki zatvore klance i putove, a najvi}e oruànijeh qudi bje}e u Brotwu i Krehinu Dvoru. Sulejman-pa}a do}e u Qubu}ki, ali se na}e na nevoqi, Me}utijem, Mostarci, Srbi muslomani, obrate se raji, Srbima pravoslavnim i katolicima, te uskoro zatvore sve prolaze iz Qubu}koga za Mostar. Vide}i se Sulejman pa}a na nevoqi, poboja se da ga Srbi sve tri vjere ne opkole i sasvijem ne zatvore u Qubu}kom, te pohita da umakne kroz jo} nezatvorene prolaze. Pri ovom sramnom bjegstvu Sulejman-pa}e i wegove vojske napadnu ih protivnici na vi}e mjesta, te mnogi budu oplijeweni, osaka}eni, a mnogi i pobijeni. Poslije ovoga slavnoga uspjeha Mostarci se vrate svojijem ku}ama. Pri tom Dadi} zadrà grad, a Voqavici dado}e ku}e u Cernici. U tome je nastao mir, ali za kratko vrijeme.**

Voqavica bje}e pravi kesexija. Po}to se sve umiri, on skupi oko sebe same pijanice i nevaqale qude, prave zlo~ince i nasilnike, te stane piti po Mostaru tako, da *e}e pravqa}e neredu. Od wega i wegove druine ne moga}e se ni jedno ènsko eqade pomoliti na ulicu.*

Adx-aga Dadi} opomiwa}e ga, da se okane takvijeh poslova. Voqavica ne samo da ga ne htje poslu}ati, no po~e podrivati poloàj Adx-agin. Dadi} ga jo} za neko vrijeme trpqa}e. I kad Dadi} po~e kupiti danak, Voqavica stade nagovarati svijet da danku ne daje, a ako po~ne davati, da }e i on tra}iti da i wemu daje isto onoliko, koliko daje i Dadi}u. U}qed toga do}e do sukoba izme}u Dadi}a i Voqavice,

a za malo, pa i do otvorenoga sudara. Adx-agi Dadi}u, pored wegovijeh pristalica Mostaraca, do}o}e u pomo} i Drèqani i Bjelopoqci, te se sukobe u sami mrak. Voqavica bje}e izme}u dvije vatre. Jedni bjehu udarili s ~ela, a drugi s lije}a.

Borba i paqba iz pu}aka otvori se tako èstoko, da se od pu}~ane vatre no}u vidjelo kao na dlanu. Voqavica s druinom bi potisnut iza Cernice. Umakne i ode u Dubrovnik, odatle poslije ode u Misir. Dadi} Adx-aga ostade pobjedilac.

Neuspjesi bosanskoga vezira u ovoj borbi s Dadi}ima, a isto tkao i neuspjesi bosanske vojske protiv Srbije i Kara}or}a, potkopa}e poloàj Ibrahim-pa}e, te na vezirstvo u Bosnu do}e *Ali-pa}a Silihtar*, zvani *Derendeli}a*, koji je u Stambolu smatran kao ivqi i zauzimqiviji. Kao god }to je preduzeo ja~e mere protiv Kara}or}a, tako je isto po~eo stroè raditi i protiv Mostaraca i protiv Adx-age Dadi}a. Kako ustanak pod Kara}or}em hvata}e sve ve}e i ve}e razmjere, to bosanska vojska ne moga}e ni}ta ozbiqno raditi protiv Srbije, dok se ne obezbjedi od Dadi}a. Silihtar Ali-pa}a jo} pri svom dolasku bje}e zadobio za se sigurnoga ~ovjeka *Kajtaza*, koga postavi za muselima u Mostaru. Ovaj do}e u Mostar i Mostarci ga prime. Tek docnije, kada Ali-pa}a posla protiv Mostaraca *Im}ir-pa}u*, da kazni buntovnike i pohvata Dadi}e, on se pokaza u pravoj boji. Svojom hitrinom Im}ir-pa}a nekako brzo u}e u grad i odmah otpo~e goniti pojedine pristalice Dadi}eve. Muselim Kajtaz po~e prijetiti da }e svakoga za ku}ni prag objesiti, ko se usudi da krije buntovnike, i da }e sve porobiti i popaliti. Svijet se od ovoga prili~no popla}i. Za Dadi}e nastupi opasnost.

Svskog trenutka mogli su pasti neprijatequ u ruke. Da bi za ovaj trenutak izbjegao opasnost, Adx-aga s bratom i pristalicama izbjegne u Metkovi}e. Iz ovog mjesta po~e novo raditi, da podigne kako Srbe muslomane tako i Srbe hri}jane, da se zajedni~ki i slòno odupru ovijem nosiocima novoga reda i novoga ropstva, kako za jedne tako i za druge. Kad Dadi} sve ugovori i kad pripremi, do}e u Ili}e. Narod ga jedva do~eka. Odmah zametnu borbu, protjeraju Kajtaza, i ovaj s najve}om opasno}u ivota umakne u Stolac. Silihtar Ali-pa}a vrlo se rasrdi na w za neuspjeh, pozove ga u Travnik i udavi. Sve ovo moglo se desiti 1811. godine. Dadi}a ku}a osta pobjedilac, i tako ostade sve do 1813. godine. Kad pade Srbija, kad bi zauzet Beograd, do}e red i na Mostarce, pa i na Dadi}e. Da bi me}u prvacima u Hercegovini

stvorili rascjep, da bi ih zavadili, pa onako zavaljene mnoge prvake lakše odvojili od Dadija, vezir bosanski sa svojim pristalicama mnogima dade pašaluke. Tako pašinske činove dobiše *Mustaj-paša Sulejmanovi*, *Omer-paša Stožanin*, *Ibrahim-paša Trebiwac* i *Derviš-paša sa Zahuma*. Ovijem načinom odvoji ove od Dadija i Mostaraca. Postigavši ovo, vezir spremi, kako se priča, do sedam paša, 25 kapetana i vojske do 30.000. Sve to pođe na Mostar. Po naredbi vezirevoj Mustaj-paša Sulejmanovi pođe s vojskom pravce na Mostar, a još bi naredjeno Omer-paši Stožaninu, Ibrahimu Trebiwcu i Derviš-paši, da pođu u pomoć Mustaj-paši. Mustaj-paša, došavši do @upawca, otpočne voditi pregovore s Mostarcima da mu se predadu.

Međutijem, Derviš-paša ne htjede *ekati drugove, niti saekati* kako će se svršiti pregovori, već udari na Blagaj, zauzme ga i tu se zatvori. Mostarce ovaj postupak Derviš-paše mnogo razdraži. Oni skoče, opsjednu Blagaj i tako čestoko napadnu na Derviš-pašu, da im ovaj najposlije morade predati utvrđewe. Međutijem, i pregovori se razbiše. Do uspjeha se ne dođe.

Mostarci s Dadijima riješile se da napregnu sve svoje sile. Neprijatelji bjehu navalili sa sviju strana. Mostarci zatvore sve klance, kojima se moglo doći do Mostara. U planinske klance bjehu namešteni pored muslimana i pravoslavni i katolici. Veziru bježe malo ono vojske što je otišlo na Mostar, no naredi jednu jaku četu i posla i wu pod predvodništvom paše *Srebrnice* protiv Mostara. Osim toga izdade zapovijest katolicima, da ne pomažu Mostarce, govoreći da je to izdajstvo prema caru i carevu većilu. Na takav postupak vezirev ozlojede se Sarajlije, te se listom dignu u pomoć Mostarcima. Stignu pašu Srebrnicu u Goranima na Neretvi, potuku se s wim, uhate ga i kamenuju, a vojsku mu rasteraju, te se ova vrati kući. Međutijem, bježe već nastala i 1814. godina. Između Mostaraca i vezireve vojske već se desilo nekoliko krvavijeh sukoba. I za to vrijeme vezireva je vojska neprestano povećavana, a redovi Mostaraca bivali su sve reži i reži. Francuski konzul u Travniku početkom marta javio je svome ministarstvu u Pariz, da bosanski vezir drži vrlo *esto vijeća od bosanskih glavara, da sprema artileriju, bombe i kartee*. Ovi glavari bosanski ne gledaju rado ovaj rasplamteli unutrašwi rat, u kome su obavezni da se bore protiv braće svoje i svojijeh roditeqa. Oni se boje da vezir, potčinivši Mostar, ne napadne

na wih, te se stoga, nema sumwe, potajno raduju uspehu Mostaraca, jer je takav duh naroda, koji ima u svojem naslednom plemstvu neku vrstu nezavisnosti.¹²⁴ Najposle 21. aprila, }ehaja vezirev, poslije jednoga krvavoga boja potisne mostarske hrabre borce i u}e u Mostar. Dadi}ima ne osta ni}ta drugo no da bjeè iz Mostara. Stariji, Adx-aga, umakne na Uzar~i}e, vi}e Blata mostarskoga, u svoju kulu, sa svojijem pristalicama, a mla}i umakne svojijem {uracima *Rizvanbegovi}ima* u Dra~evo, ispod stare Gabele. Kad vezireve pristalice u}o}e u Mostar, obrazova}e ratni sud, da sude svima onima, koji pomagahu Dadi}e. Zna se kako su mogli pro}i svi oni, koji su do}li pred ovaj krvolo~ni sud. Dadi}i behu izdani. Tako mla}i Dadi}, Ahmet-aga, pogibe zajedno sa svojim {uracima *Rizvanbegovi}ima* pri ve~eri.

U Mostaru, po odluci ratnoga suda, oduzeto je sve imawe porodice Dadi}a, sve im je poru}eno i teme} od ku}e raskopan. Pored toga, sud je rije}io da posijeku svaku mu}ku glavu koja je od Dadi}a. I zaista bi ovu *uvenu ku}u sasvijem utrli, da jedna sluàvka ne ukrade Memi}-agina sini}a Mahmut-agu* i ne odvede kradom u Drenicu, te se od wega nastavi porodica Dadi}a.

Tako je pro}la ova *uvena porodica mostarska, dav}i* etiri vrijedna i zauzimqiva pobornika za unutra}wu nezavisnost Herceg-Bosne. Oni nisu uspjeli, kao ni mnogi drugi, ali su pokazali kako se ne gleda na vjeru, kad se radi za dobro otaxbine. Oni su pali. Zemqu ponosne Hercegovine orosili su svojom juna~kom krvqu, kako samo Srbinu dolikuje. Umrla su sva ~etiri hrabro, s nadom da }e na wihovijem grobovima ni}i cvije}e uzajamne bratske qubavi i sloge izme}u Srba sva tri zakona.

***

Samo da kaèm jo} nekoliko rije~i: Pomenuti Memi}-agin sin *Mahmut-aga* odrastao je i docnije se oènio. Ovaj Mahmut-aga Dadi} }ivio je sve do austrijske okupacije, a umro je poslije okupacije. Imao je dva sina: *Memi}-agu i Ali-fendiju*, koji su i danas }ivi u Mostaru.¹²⁴

SINAN-PA[A SIJER^I]

Goràde, danas mala varo}ica, le} u doqi drinskoj, gotovo uza same strane planinske.

Ta varošica danas je neznatna. Stanovnika jedva sada da ima 1500, ali negda bježe slavna i *uvena*. *Weno se ime na daleko spominalo*. *O negdašjoj slavi i veličini ove varošiце znaju da pričaju mnoge kvice starostavne*". U tijem kvigama kaže se, da je tu negda bila i velika štamparija srpska, te se u voj štamphu kvige za crkve i manastire. Stanovnici ove varoši, muslomani i pravoslavni, pričaju, da je negda to bila velika varoš s preko 18.0000 domova. To mjestaće bježe stanište ~uvenijeh begova iz porodice *Sijeršija*. Ovijeh begova po tankoj krvi ima još u *Ponoru*. Danas najviše ima od dve porodice u mjestu *Oxaku*, koje je nedaleko od Gorada, s desne strane puta idući planini Rawenu. Kuša Sijeršija vodi svoje porijeklo od stare srpske vlasteoske kuše *[ijernija]*, kako zapisi tvrde, ili od Luševija, kako predawe kaže.

Kad je sila osmanlijska navalila na Bosnu i Hercegovinu, onda se kuša [ijernija] hrabro borila protiv sile osmanlijske, borila se braneći junaški svoje ogvište i svoj narod, svoj jezik i svoju slobodu. Ali ko će sili odogeti? Pogibe vlastelin [ijerni] i izgibe mu vojska.

Ostala mu dva nejaka sina. Osmanlije ih uhvate i oni prime Muhamedovu vjeru. Tako od kneza [ijernija] postaje bezi *Sijeršiji*, vazda *uveni sa svoje plemenitosti i viteštva*, uveni sa junaštva i qubavi prema svome narodu. Oni nigde ne zaboravqahu na svoje pretke, na svoje pravoslavne pradjedove [ijernije]. Uqed toga se i moèe pojmiti, kako se u blizini Gorada mogaše u crkvi Hercega [jepana] održati srpska štamparija. Svi muslomani, a osobito bezi Sijeršiji, poštovahu svetu uspomenu Hercega [jepana], te nigde ne smetahu Srbima pravoslavnim. U ovom pogledu od svijeh ovijeh Sijeršija najviše se odlikovao *Sinan-paša Sijeršij*.

U prvoj polovini prošloga vijeka Turska Carevina mnogijem ratovawem sa Austrijom, Mlecima, Rusijom i Persijom, bježe mnogo istrošila svoju snagu, te poče gubiti pokrajinu za pokrajinom. Muslimani iz Bosne i Hercegovine, ma da i sami dadoše dosta pomoći i u vojsci i u novcu, gledahu ovo opadawe Turske Carevine s negodovawem i smatrahu da je tome uzrok spletkarewe i nemarnost carigradskih Osmanlija.

Ovijem se pojača ona davnašwa mr`wa između muslomana u Herceg-Bosni kao košenovija –

(starosjedelaca) i do{qaka osmanlijskijeh. U ovome opadawu osmanlijske sile prvaci Bosne i Hercegovine po~e{e se ozbiqno nositi mi{qu o samoupravi u Herceg-Bosni. [teta samo, {to ova misao ne bje{e prodrila podjednako u sve redove u zemqi i {to vjerska tjesnogradost smeta{e, da se udruè sve tri vjeroispovjesti, pa kako bjehu hrabri i dobri ratnici, da zajedni~ki porade na nezavisnosti ovijeh lepijeh pokrajina. Me|utijem, i ako ovaj narodni politi~ki pokret bje{e jo{ u tajnosti, i ako se tek bje{e osjetila ~vr{a veza izme|u muslomana i wihovijeh poglavica u Bosni i Hercegovini, opet se za to saznalo na Porti i car zapovijedi tada{wem veziru Bosanskog Beglerbegluka *Abdulah-pa{i Devtedarovi}u*, Sarajliji, da obrati pàwu na taj pokret i da tajom radi da ga ugu{i, pa ma stalo i qudskijeh `rtava. *Abdulah-pa{a* to primi za gotovo. Stoga, kaòrtve, pado{e glave dva najvilenija muslomana, i to glava najstarije porodice u Bosni *Kulinovi} Sali-pa{e* od Bi{a i kadije travni~koga *Sagrgija*. *Abdulah-pa{a* ne zadrà se samo na wima. Po~e on i daqe tajno ili javno ukidati jednoga po jednoga. Protivni~ka struja hvata{e sve ja~ega korjena me|u prvacima muslomanskijem. I 1727. godine, kad htedo{e po{i na Persiju, za malo ne uhvati}e *Abdulah-pa{u. Ahmet-pa{a Alipa{i}*, koji predvo|a{e vojsku, tako|er jedan od prvaka muslomanskijeh, htjede sad da se osveti Abdulahu, ali ovaj uma~e.

Od ovoga trenutka nastala je sve ìvqa i ja~a borba izme|u Srba i muslomana, kao starosedilaca u Herceg-Bosni, protiv do{qaka Osmanlija. Ali u toj borbi re|e je dolazilo do saglasnosti izme|u sve tri vjere. Poslije toga, kako bosansko-hercegova~ko plemstvo bje{e silno, bogato i ugledno, mòda bi davno, jo{ u polovini pro{loga vijeka, Bosna i Hercegovina do{la do svoje samostalnosti, da me|u wima bje{e vi{e sloge. Izme|u mnogijeh drugijeh muslomana, koji uvi|ahu potrebu slònoga i zajedni~koga rada sviju vjera u Bosni i Hercegovini, bje{e i ~uveni *Sinan-pa{a Sijer~i}* od Goràda. On ne samo da je uvi|ao potrebu zajedni~koga rada, no je i radio na zajednici izme|u Srba pravoslavnijeh i muslomana.

Velim, izme|u muslomana i pravoslavnijeh stoga, {to tada bje{e neznatan broj katolika u cijeloj Bosni i Hercegovini.126

Dakle, stoga, {to su pravoslavni bili pretèniji od katolika, *Sinan-pa{a Sijer~i}*

gledaće, da za ovaj pokret veće pravoslavne. Kako bjeće paća u Goradu porijeklom iz Gorwega Oxaka, gde se i danas nalazi kula Sijer~i}a, to nećto iz uspomene na Hercega [}epana, nećto radi sje}awa na svoje pretke, koji bjehu velika vlastela za vrijeme kraqevstva, a ponajviće iz svoje plemenitosti i radi ovoga pokreta, on bjeće jedan od najve}ijeh prijateqa pravoslavnijeh u pro{lom vijeku. Da bi se ćto viće pribliio jednokrvnoj bra}i Srbima pravoslavnijem, on im bjeće ne samo zaćtitnik i branilac od obijesnijeh i nerazumnijeh napasnika raznijeh prido{lica iz Ma}arske i Rumelije, no bjeće i ktitor crkve Hercega [}epana.

O tome evo kako pri~a sam Savo Kosanovi}. On za ovu Hercegovu crkvu¹²⁷ veli:

"Predwu crkvu ili prepratu na ćtuk prezidao je u pro{lom stoqe}u plemi} iz Gorada Sinan-paća Sijer~i}, koji je onda zapovijedao u Goradu i obliwim tamo mestima...

"Kad je Sijer~i} hteo zidati ovu prepratu, u isto doba doje mu naredba iz Carigrada, da podiè drveni most preko Drine u Goradu, na i sad postoje}ih {est stubova kamenih. Za most je pripravqao drva rastova, a za crkvu lu~eva. I crkvu prije dovr}i nego most."

I eto na taj na~in sjedini se gra}a sredwevjekovnoga Srbina i vojvode od Svetoga Save s gra}om plemenitoga Sinan-paće Sijer~i}a iz osamnaestoga vijeka. Kakva grdna razlika izme}u ovoga plemenitoga Sinan-paće i onoga Arnautina, ćto spali tijelo Svetoga Save na Vra~aru!

Ovaj Sijer~i} nosi mir i qubav me}u bra}u, podiè i opravqa, a onaj Arnautin no} krv, pali i ru}i!

Ali ni Sinan-paća Sijer~i} ne proje na miru za ovo dobro djelo, ćto u~ini bra}i svojoj.

Na{lo se udvorica, koji nazirahu namjeru Sinan-paćinu, te da optuè carskom namjesniku u Travniku. Ali ne mogoće ga tuiti neposredno zato, ćto u~ini dobro pravoslavnijem, nego mu podmetnuće i optu}e ga: "kao da je gra}u, koju je narod pripremio za most, upotrebio za zidawe *vlaćke crkve*. Vezir jedva do~eka ovo, jer èqaće da i ovoga prvaka hercegova~kog uhvati u kakvoj krivici, te da mu skine s ramena glavu. Ali Sinan-paća potra} od vezira, da se iza}qe komisija, te da izvidi da li ima zloupotreba. Vezir po}qe komisiju i ova izvidi i uvjeri se, da u crkvi nema ni jednoga rastova drveta. Oni su

zasijecali grede, {to se i danas u crkvi vidi, da se uvjere, je li tûba istinita, i vidje{e da je kleveta. I tako Sinan-pa{a Sijer~i} opravda se i vidje se, da on, kao bogat ~ovjek i plemi}, nema|a{e potrebe da upotrebqava spremqenu gr|u za most na opravku crkve.

Kad se svr{io izvilaj, Sinan-pa{a potraì na~in da kazni klevetnike. Na|e najglavnije krivce, pa ih po{qe u Travnik i tamo wih {estorica skapa{e u zatvoru.

Kao povod da podigne ovu prepratu, pored onijeh uzroka koje sam gore naveo, bio je povod i veliko Sinanovo srodni~ko i vjersko osje}awe prema svojim velikijem precima pravoslavnijem, jer se u istoj preprati nalazi jedna nadgrobna plo~a, na kojoj stoji natpis: *Va ime Boga, se leit rab Boiji knez Radoslav [ijerni}*.¹²⁸

Sinan-pa{a Sijer~i} u vrijeme ratovawa Crnoga |or|a poginuo je pod [apcem na Mi{arskom Poqu 1806. godine.

Porodica Sijer~i}a i danas je u ìvotu, i danas su jo{ bogati, vi|eni. U ku}i ovijeh koqenovi}a pri~a se da ima dosta starijeh pisama, koja su im negda preci dobili od srpskijeh kraqeva.

Od odiva ovijeh Sijer~i}a jedna je ostavila potomaka u selu *Ponoru*, koji su primili prezime svojijeh ujaka, te se zovu Sijer~i}i.

Naprijed rjekoh da se iz predawa narodnoga vidi, da su ovi bezi Sijer~i}i od stare vlasteoske porodice *Lu~i}a*. Stoga }u ovdje iznijeti ono {to se o tome veli u pjesmi: "Turci osvoji{e pola Bosne", koja je pe~atana u III kwizi "Srpskih narodnih pjesama" *Bogoquba Petranovi}a*, str. 477-493.

Tamo se izme|u ostaloga pjeva, kako je do{la kwiga *Lu~evi}u Iliji*, te on veli svojoj qubi: Ta je kwiga jadom naki}ena,

Ve nam Bosnu pritisko{e Turci
Polovinu Bosne pritisko{e,
A na drugu udarit' ne smeje{,
Od vojvoda od juna~ka dara, –
Koji brane na sabqi juna{tvo
Kajno mene i ro|aka moga,
Moga ro|aka Lu~evi} Jovana,
Koji sjedi na Glasincu ravnu...

Ali svaka odbrana Herceg-Bosne bila je uzaludna. Turci su neodoqivo navalili i savladali sve {to staja{e na putu i osvoji{e Bosnu.

Pjesma daqe veli: Birdem paže vojsku podigože, Dok do|ože kuli Jovanovoj,

Uhvatiže [urkovi} Jovana
I wegovo trista [urkovi}a,
Uhvatiže, pa ih istur~iže,
Pak otalen vojsku podigože,
Odvedože na Glasinac ravan.
Do~eka ih Lu~evi} Ilija,
Sa ro|akom Lu~evi} Jovanom,
Tu se biže za ne|equ dana.
Kad izi|e ne|eqica dana,
Zarobiže Lu~evi} Iliju,
Zarobiže, pa ga pogubiže,
I wegova Lu~evi} Jovana
I wihove dvore porobiže.
Sve pod sabqu mu{ko okrenuže.
Dok zavika paža Seidine:
"Ostavite koga od poroda.
"Mu{ku |ecu Lu~evi} Ilije.
"Nek ostane juna~ko koqeno.
"Kad ostanu da ih potur~imo,
"Od wih }e se ra|ati junaci..."
Pak wegovu |ecu nalaziže,
Dvoje |ece dva blizanca sina,
\e ih majka na kriocu wiha,
Oko wihe sastavila ruka,
Kad opazi nevjernike Turke,
Ona ciknu kajno kukavica.
A prevrnu kajno lastavica,
A zavika grlom bijelijem:
"Ako znate za Boga jednoga!
"Nemojte mi dvoje |ece ludo,
"Nemojte mi |ecu pogubiti."
Onda re~e paža Seidine:
"A neboj se, kitna udovice,
"Udovice, Ili-begovice!
"Ako sam ti bega pogubio,

"Mlade bega Lu~evi} Iliju,
"Ukinuo kaursku |idiju,
"[to je bio bosanski vojvoda,
"Sad je tebi zгода i sloboda,
"Ni{ta tebi u~initi ne}u.
"Ako }e{ se potur~iti mlada,
"Pazi}u te kajno svoju majku,
"Hrani}u te medom i {e}erom,
"A nosi}e{ svilu i kadifu;
"Ako li se potur~iti ne}e{,
"Ni tako te pogubiti ne}u,
"A tvoju }u |ecu potur~iti,
"Neka rastu od boja junaci,
"Lu~evi}a juna~ko koqeno,
"Neka brane Tursku Carevinu,
"K'o Ilija svoju carevinu,
"Tvoja |eca o}e begovati".
Pa potur~i dvoje |ece ludo:
"Do danas ste bezi Lu~evi}i,
"A od sele bezi Sijer~i}i..."

Tako pjesma kaè za poreklo Sijer~i}a begova, a uz tu pjesmu dodao je i ovu napomenu B.

Petranovi}:

"Bezi Sijer~i}i stanuju u Goràdu i Ponoru. Sijer~i}i, prije Lu~evi}i, da su bili Srbi i silom potur~eni u osvajawu Bosne, od mnogijeh sam i u pri~ama slu{ao". (III kwiga, str. 487) HASAN-AGA KRAJI[NIK

—
Tamo na zapadu divne i ponosne Bosne, tamo izme|u hu~nijeh talasa bistre Une i Vrbasa prostire se divna i pitoma srpska oblast, koja jo{ odavno nosi ime *Krajina*, – ime, koje je proslavilo srpsku rasu, jer je dalo na stotine najboqijeh Srba junaka, kako ranije, za vlade banova i kraqeva, tako i za vlade Turaka.

U Krajini bjehu ~uvene srpske porodice vjere muslomanske *Kulenovi}a* i porodica *Krupa-kapetana*. Najposlije tamo u Krajini bosanskoj, preko Une, gotovo do suve granice, nalazi se i mjestance s tvr|avicom, koja se zove *Pe}*. U tom mjesta{cu, u tom neznatnom

gradiju u pitomoj i juna~noj Krajini stanovalo je do 1832. godine srce od junaka: tu je stanovao i ìveo ~uveni i slavni *Hasan-aga Krajiřnik*.

I

Hasan-aga rodio se tridesete godine XVIII vijeka. Suvremenici su mu ~uveni Sinan-pa{a Sijer~i} od Goràda i Ali-aga Dadi}, ajan mostarski. Porijeklom svojim ne bija{e vlastelin bosanski, ne bija{e iz begovske porodice. Wega je odnimala Krajina u svojijem wedrima, te je samonikao, kao ono stogodi{wi hrast. Sve {to je imao, stekao je sam pame}u svojom i svojom juna~kom mi{icom. Hasan-aga bija{e junak iz naroda, bija{e *edo narodne slobode*, *bija{e najdiniji* predstavnik rase u pitomoj Krajini.

Hasan-aga, poznat za ìvota u cijeloj Bosni pod imenom *Haso*, sa svoga neobi~no visokoga rasta i sa ne~uvene snage, rastao je ba{ u ono vrijeme, kada je u Herceg-Bosni bila naja~a svijest o vlastelinskoj samoupravi. On je pratio svaki pokrete naroda za slobodom, jer i sam bija{e *edo slobode*. *On, kao* edo Krajine, pratio je svaki korak Austrije, koja ve} bija{e zauzela Dalmaciju. On je dolazio u dodir s raznijem qudimama iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Ratovao je protiv Nemca, poznavao je vojsku i jenerale francuske, znao je za planove velikoga Napoleona. Jednom rije~i, on je za svoga ìvota bio stub Krajine i za{ti}avao je ponosnu Bosnu od neprijateqske navale sa zapada.

Ovaj hrabri Kraji{nik ìvjeo je u pomenutom mjestu{cu Pe}i. Narod o imenu ovoga mjesta razno pri~a. Ali i ono {to pri~a, vrlo je karakteristi~no. Pri~a se da su to mjesto tako nazvali Nemci. Oni su *e}e udarali na tu stranu, i svagda su nailazili na stra}nu vatru iz pu{aka, te su e}e dovikivali jedan drugom: "Hej, ne idite tuda, jer tamo vra{ki pe~e!"* – i tako se to mjesto nazove Pe}.

Tu, u tom mjestancu, bili su dvori Hasan-age. Tu je bila wegova ku}a, koja je vi{e li~ila na kakav zamak. Oko ku}e puno drugijeh zgrada. Bilo je tu ko{eva, ambara, arova, raznijeh drugijeh staja i stajica, oko toga divna ba{ta Hasanova, s nebrojenijem bijelijem stadom. Hasan je bio zemqoradnik za primjer drugima. Sam je orao, sijao, èo i kosio. Sve, {to mu bje{e oko ku}e, bija{e wegova tvorevina.

U vrijeme rata 1788. i 1789. godine Haso je po~inio ~uda od juna{tva. Na svojem kowu letio je kao zvijezda preko neba dospjevao je svuda, sve je hrabrio, sve odu{evqavao. I u raznijem sukobima posjekao je svojom rukom i dvije tobxije i zaplijenio dva bronzana

topa od Nemaca. Ta dva topa bosanske age i begovi jednodužno riješe da stoje pred Hasinim konakom, u znak priznawa i junaštva, i oba stajahu na otvorenom prostoru pred Hasinim konakom.

U Hasinu dvoru ìvqahu samo ~eqad wegova za rad; tu je bilo i ora~a i obana, *što mu poqe orahu i stada uvahu*. Ali Haso ne bijaše sam. Imalaše dva sina *Mustafu* i *Mehmeda* i dvije još nedorasle k}eri *Zlatku* i *Srebrnku*. Osim ove *eqadi* *Haso ne imalaše nikoga, ni pandura, ni hajduka, da mu straù uva*. Ali samo neka se javi potreba za vojsku protiv grabqivijeh suseda Austrijanaca, tada bi Haso stao na dvorište dvora svojega, punio puške i palio, a cijela Krajina, dokle bi dopro avaz Hasanovijeh puška, dizala bi se i viknula bi: "Evo Haso pali, zove nas, vaqa pohitati!" I cio srpski narod qute Krajine, što u sebi nošaše juna~ko srce, dizaše se i kretaše Hasu, pa bio muslomanin ili hrištanin. Jedni sa {ejžanom preko ruke pješice, dugi s noima i sabqama na bijesnijem hatima, svaki ide kako koji moè, te hita k Pe}i, jer Haso zove, a wegove puške nikad uzalud ne pucaju. Age i bezi iz cijele Krajine pojašu svoje bijesne kowe, i eto ih Hasanagi u Pe}. Odmah bi se krenuli Bigo}evi}i, Brzi}evi}i, Sejfovi}i, Krupi}i i drugi bezi i kapetani, vode}i sobom naoruàne muslomane, podijeqene u *ete*. *Na glas puška Hasinijeh digao bi se i stari drug wegov, Haxi-Risto, usadio bi za kapu sultanovu elenku, što ju je od cara za hrabrost dobio, i poveo bi pravoslavne Srbe, a rodoqubivi franciškanski monasi ispratili bi katolike*. I tako bi se sva djeca jedne majke, i ako razna po vjeri, okupila oko staroga Hase na hiqade, i sad samo *ekahu kuda }e ih Haso povesti*. *U Hasan-age bijaše strahovita moralna sila, bijaše to snaga, koja kao magnet privlaaše svako srpsko srce*. Ta snaga, ta privla~na sila nije bila ni u starini Hasine porodice ni u bogatstvu wegovu, niti u carskom fermanu. Ne, ništa od toga. Ta sila, ta snaga sastojala se u rodoqubivom i pravi~nom srcu Hasinu. Wime, i samo wime, i ni~im drugijem vladao je Haso cijelom Krajinom, wime je Haso vojevao za slobodu Bosne, za bosanska prava, koja uivaše Bosna, od kad pade pod carsku upravu. Zato su se veziri povijali pred silnijem i razloitijem junakom Hasan-agom, vazda gledaju}i da saznadu, šta misli Haso o kojem wihovu djelu. Povijali su se pred wim ja~e no pred carskijem izaslanikom, ja~e no pred bezima i kapetanima, jer Haso kretaše i zapovijedaše u ratnijem prilikama sa 12.000 qutijeh Krajižnika, sve

junaka po izboru. A u ono vrijeme bijaše to sila, te još kakva, o kojoj vodi računa i sam car u Stambolu.

II

Borbe za vlasteoskom samostalnošću Bosne i Hercegovine prema Porti iz godine u godinu izbijahu sve jače i jače na vidjelo. Isto tako i mržnja Porte protiv Srba prvaka i plemića Muhamedove vjere u Herceg-Bosni ističe se iz dana u dan sve vidnije. Hasan-aga, kao zaslužan uvijek za carevinu, još iz vremena rata s Nemcima, posmatraše događaje, koji se nizahu jedan za drugim.

Gledao je borbu kuće Dadića protiv opasnosti, koja prijeđe od strane Porte Herceg-Bosni; gledao je borbu Sarajlija protiv *Ali-paše Derendelije*. U ovoj borbi učestvovali su i begovi Krajišnici, ali sam se Haso još kolebao. Gledao je nasiqa *Xelaludin Ali-paše xelata*, koji podavi preko 20 najvijenijih kapetana. I on malo po malo dolazi sve više do uvjerenja, da Herceg-Bosni nema napretka, dok ne postane svoja. On s tim već bijaše na isto, samo mišljaše, kako da se izvede to, kako da dođe Herceg-Bosna do svoje samostalnosti, da izbegne opasnost od Porte i da se ne zaplete u zamke nemake.

U tome begovu razmišljanju Herceg-Bosna dođe do ozbiljnih događaja. Između četa Portinih namjesnika i bosanskih prvaka dolazi do sukoba. I već 1824. godine vidimo Hasan-agu, gdje u društvu s bihaćskim Mehmed-begom i ostrovačkim Murat-begom udara na Veliki-Most i Havalu. Ovo nagna tadašnja bosanskoga vezira Selima, da u junu mjesecu 1824.

godine opremi vojsku u Krajinu, da povrati red i mir. Međutim, sukobi između Porte i bosansko-hercegovačkih prvaka Muhamedove vjere bijahu sve češći i krvaviji. 1827. godine dođe za vezira u Bosnu iz Beograda *Abdul-Rahman-paša* ili, kako se obično zove, *Abdurahman-paša*. Ovaj polagano zauze Zvornik. Tu prijeverom domami 7 uglednijih muslimana iz Sarajeva i glave im poodsijsca. Ovakva strogost od strane Abdurahman-paše nagnala je mnoge prvake muslimanske, da se pritaje; mnoge je domamila paša, da mu se poklone, a mnogi se povukoše od vezira.

Vezir je najviše bijaše okomio protiv Mostara i Travnika. Mostar je nazivan:

"Hajdučkim i buntovničkim gnijezdom". U Mostaru je tada palo preko 300 muslimana, a u Travniku preko 200. Strah, ušani strah, zavlada cijelom Bosnom. Samo još Krajina ostade ponosita. Haso je

to sve pratio i sve se podao dràò od vezireva dvora, jer je vrlo dobro znao, kakve su pletke oko dvorova, a junak ne voli pletkarawe.

Kad muslomani uspješe da stražnoga Abdurahman-pašu, kao vezira, salome tijem, što ga od quðskoga kasapina pretvoriše u kujunxiju-zlatara, to jest prvo ga poše mititi, a za tijem ga túbama digoše s vezirstva, onda 1828. godine bi postavljen za vezira nad Herceg-Bosnom.

Namik-Ali-paša Moralija, koji doje u polovini septembra 1828. godine, a dotle ga zastupaše Malko Mehmed-beg. Ali-paša bijaše obazriviji od prethodnika. Kao Grk bijaše hitar i okretan, u početku blag, ne imajući vojske da ispoqi svoju snagu i da *vrstom rukom zavede reforme; za tijem taktian i razborit*, da bi državnoj vlasti pribavio ugleda i poštovawa. Ali pred ošima muslomanskijeh prvaka nije se mogao dugo pretvarati. Jasno je bilo za bosanske muslomane, da se treba bojati Osmanlija. I oni su pratili svaki korak Namik-Alipaše. Ovaj vezir, kad je mislio da je gotov s prethodnijem mjerama, pokaza se u pravoj boji. On odlučno traše da se zavedu Mahmudove reforme. Ovo wegovo traewe malo po malo uzbuni cijelu Bosnu i Hercegovinu. U odrejeni dan skupe se u Travniku najugledniji muslomani, uhvate vezira i primoraju da se odrekne reforama i novašewa sultanovijeh. Uqed toga vezir morade da ostavi Herceg-Bosnu. On prividno pristane na to, šta više obeja da je i sam s wima poći protiv cara u Stambolu, dok ih ne zavara, poslavši ih da skupe vojsku na Busovašu.

Ovi odu, on preko Skopqa (poqa) pobjegne u Hercegovinu, docnije u Dalmaciju, pa u Spqet, a odatle morem u Carigrad. Prvaci se skupe u Travnik na skupštinu i tu stanu vijeati, koga da izaberu da bude vođa ustanka. Mnogo je tu palo riješi, mnogi su predlagani, i među predlaganima bio je i Hasan-aga Krajišnik. Ali se on te poasti ne htjede primiti iz mnogo razloga, a najglavniji mu razlog bijaše taj, što je star, a, drugo, što poznaše dobro vlastelu bosansko-hercegovašku, koja liše u mnogome na poqsko plemstvo u prošlom vijeku, koje ne trpi lako nikakvu stegu. On eqaše da se za voju ustanka istakne *ovjek mlaši, ivqi, s više pregnuša, koji je zadobiti povjerewe svijju. Kako se do odlunoga riješewa ne doje u Travniku na skupštini*, to se dogovori nastaviti u Dowoj Tuzli. I tu većina prvaka

istakne hrabroga i vatrenoga rodoquba Husejina Grada{~evi}a, kapetana iz Posavine.

Ovijem izborom bija{e zadovoljan i stari Hasan-aga, a, biva, i jest mu bio po du{i, te kad Husejin-kapetan re~e: "Bosna moè biti bosanskom!" Haso mu odgovori: "I bi}e, samo, ako ja budem htio!" I htio je Haso da Bosna bude bosanskom. I htjeli su quti Kraji{nici. I {to ho}e Haso, odmah privodi u djelo, i pali pu{ke s dvori{ta kule svoje, i kupe se quti Kraji{nici. Eto mu svijeh plemi}a s Krajine, eto mu i Haxi-Rista s pravoslavcima, tog wegova starog druga, prijateqa i suratnika jo{ iz vremena, kada zajedno voj{ti}e na Nemce ikada je Risto za hrabrost dobio od sultana tropernu *elenku, te ga dila* i odlikovala u znak da je junak bosanski. Eto mu i franci{kanski monasi {aqu bosanske katolike. Skupilo se preko dvanaest hiqada sve junaka kao vatre ive. Sve sam quti Kraji{nik. Ustali su svi protiv op{tega srpskoga neprijateqa. Svaki je oki}en po kraji{ni~ki. Ne zna{ od bra}e koji je boqi, ko li je divniji. Da li oni, koji vjeruju u proroka Muhameda, s kitwastijem haqinama i tovnijem kowima, s jataganima i krivijem sabqama o vrat obje{enijem, ili oni drugi, {to vjeruju u Isusa Hrista, sa {arkama i xeferdarima u rukama i samokresima za pojasom. Sve je otresito, sve sr~ano, sve gotovo da na o{tro gvòle udari za samostalnost i slobodu svoje li~ne otaxbine.

Stari Haso, gledaju}i ovu di~nu kitu, ovu nepreglednu vojsku, sastavqenu od bra}e sve tri vjere, odu{evi se i re~e u sebi: "Kod ovakijeh sokolova, kod ovakijeh junaka, kod ovakve bratske qubavi, Bosna moè zaista biti bosanska, i dokle je god sloge me}u bra}om, nikakva sila, nikakvi neprijateq ne}e im na{koditi!" Prvi ovome on se osje}a{e mlad, lak, osje}a{e se i smeo i hrabar. Srce mu tako bje{e razdragano, da bi cijelu ovu vojsku, sastavqenu od bra}e raznijeh vjera, jednijem mahom zagrlio. U ovoj vojsci, u ovoj slozi bra}e, gledao je stari Haso budu}nost ponosne Herceg-Bosne!

Tako veseo, tako razdragan skupom i juna{tvom odabrane vojske svoje, sjede Haso na svoju lastavicu i po}e, s ponosom di~na sina juna~ne Bosne, na *elu svojijeh Kraji{nika, u boj protiv Turaka i Arnauta, protiv neprijateqa od toliko stotina godina Herceg-Bosni. I bilo je stra{nijeh bitaka, i Haso je dospjeo do poqa Kosova i razgonio je qute neprijateqe otaxbine svoje, i vrati se zajedno s bosanskijem i hercegovakijem junacima u {eher-Sarajevo. Tu predade vlast u ruke*

Husejinu-kapetanu, kao otac sinu upravu nad domom. Predaju}i vlast, re~e Husejinu-kapetanu: – Evo, sine, zemqe bosanske, i upravqaj wome po bosanski, da bi nam Bosna bila bosanskom.

Ako tako bude{ upravqao, stari Haso i wegova vojska sve }e za te zaloiti, i po{qedwu kap juna~ke krvi!

To re~e, pa sjede na svoju lastavicu i s vojskom ode pitomoj i bogatoj Krajini. Ode u Pe}.

Objesi o zid stari ma~, koji je starinom jo{ iz vremena, kada je Bosna bila svoja i samostalna drava. To je Hasi bila kao neka hamajlija i s wome se on nikad ne rastaja{e. Ovo oru}e blagosiqao je i imam, {to sluì proroku, i sve{tenik, {to sluì Isusu. Svojega kowa lastavicu odvede zidanome aharu, priveza ga za pune jaslje, a svoje u zlato i srebro oblivene pu{ke objesi o zid i pokri zastorom te{kim, da na wih pra{ina ne pada. A sam skide sa sebe divno odijelo, pa obu~e ratarsko i ode na svoje wive, te se lati pluga i motike. I ore Haso zemqu i sije ito, i gaji stoku i tovi kowe i volove. A vrijeme prolazi i prolazi i niè doga|aj za doga|ajem...

III

Stari Haso htjede da Husejin upravqa Bosnom po bosanski, htjede da Bosna povrati prela{wi sjaj i prela{wu slavu, kad bija{e mo}na i silna, slobodna i samostalna. Ali plemstvo bosansko li~ilo je na plemstvo poqsko pro{loga vijeka, a mnogi i mnogi pozavide poloaju Husejinovu. Jo{ onda, kada je Husejin po èqi ve}ine postao starje{inom, zbog starijih za{evica istupe iz zajednice Smajil-aga ^engi}, ajan gata~ki, i Ali-aga Rizvanbegovi}, ajan stola~ki; za tijem ovi zadobiju na svoju stranu Lufti-bega Rexepa{i}a, ajana pivsko-nevesiwskoga, Hasan-bega Resulbegovi}a, ajana trebiwskoga, i Osman-kapetana Muwovi}a, ajana nik{i}koga, te se tako ve}i deo Hercegovine odcepi od Husejina. Husejin bje{e mo}an i slavoqubiv, èqa{e ostati na uzvi{enom poloaju ma po koju cijenu. Najposlije, kako bje{e veliki junak, ne bje{e veliki diplomata i politi~ar, te se zaplete u razapete zamke lukavoga i prevrtqivoga Stambola i nada{e se da }e dobiti carsko priznawe, naimenovawe na vezirstvo i pa{inske tugove iz Carigrada. U{qed toga po~e raditi u Bosni kao vezir, a ne kao Grada{~evi}. Kako je Husejin pro{ao takvijem radom, poznato je. Kad stari Haso *u za ovakav rad Husejina, vrlo se oàlosti, zamisli i potonu u neke duboke misli. Kad mu doje prijateq i dobri drug Haxi-Risto, zatee ga u dubokijem mislima. Haso ga do~eka prijateqski, do~eka ga drugarski i povjeri mu tugu svoju, i povjeri mu jade svoje.*

– Brate moj i druè moj, – re~e Haxi-Risti. Husejin ne radi kako treba, ho}e da je Husejin vezir, a ne Husejin Grada{~evi}; ali dobro znadem da on od Stambola vezirstva dobiti ne}e, a takvijem radom nahudi}e stvari bosanskoj, nahudi}e samoj Bosni. Znaj, Haxi-Risto, mi jednu vjeru ne vjerujemo, ali smo svi djeca jednoga naroda, mi smo djeca jedne majke – srpskoga naroda.

Nadasmo se da }emo doivjeti boqa vremena, vremena stara, vremena bosanske slave i veli~ine.

Ali smo eto ostarili, i Alah neka dade da djeca na{a do~ekaju, a mi }emo sklopiti o~i u ovom mu~nom i po srpski narod u Bosni nesre}nom vremenu!

Haxi-Risto pogleda u lice staroga Hase i vidje mu mnoge bore na ostarelom licu.

– Uzalud muka, moj dragi brate Haso, uzalud. U ilama današwe vlastele bosanske ne teže ona junačka krv stare srpske vlastele, stare bosanske vlastele. Mi smo pali i teško smo se opet podigli.

Haso na ovo mahnu glavom i ogleda svoga prijateqa pravo u oči.

– E moj lijepi brate Risto, kako će ti biti današwe plemstvo kao staro bosansko plemstvo, kad ga pokvariše u XV vijeku verski razdori, za vrijeme Osmanlije, pa onda Stambol?

Oni uniše još veći razdor u našu staru i onako neslonu vlastelu, koja još i onda ne bješe slona. Oni je zavadiše, da bi mogli nad nama vladati. Oni stvorili nove plemiše i stvorili suparništvo između staroga i novoga, te se i dan današwi gloše među sobom. Vidi li šta se danas radi? Pa to se radilo i prije. Mi htjedosmo da podignemo staru Bosnu, a za to treba razviti staru bosansku zastavu i dati je u ruke unucima onijeh junaka, koji je negda nošahu na slavu i ponos stare Bosne. I samo tako, kad se svi mi, sinovi jedne majke, sinovi ponosne Bosne, združimo i bratski pružimo jedan drugome ruku, zakunemo svemošnjem Alahom i, biva, samo tako stvorimo novu ili vaskrsnuti staru Bosnu. Ali danas pod ovakijem prilikama to se ne može učiniti.

I umuše Haso, i umuše Haxi-Risto i dugo šutahu. Ustadoše oba. Oba se pogledaše, priloše jedan dugom, bratski se pozdraviše i rastadoše. Međutijem, događaji se daše nizahu jedan za drugim.

Početkom 1831. godine u Stambolu se počelo raditi na tome da se ma po koju cijenu ocijepi Krajina od Husejina Gradaševija. Pronijeli se bjehu glasovi, da sultan šaqe Hasan-agi Krajišniku tugove i novaca. Međutijem, to ne bješe istina. Samo u stvari bijaše to, što je sadrazam poslao Hasan-agi Krajišniku Hasan efendiju s novcima, ne bi li ga odvratio od Husejina.

U Carigradu propadoše molbe Husejinove, a za vezira nad Bosnom bi postavqen na mjesto *Vidinlije Ibrahim-paše Kara-Mehmed-Hamdi-paša*. Moš Husejinova bješe malaksala, a isto tako i wegova popularnost. U nevoqi naše za potrebno da se obrati Hasi. A Haso mu odgovori pismom ovako: "Ja nisam ni sultan u Stambolu ni sadrazam; vezire Bosni niti postavqam, niti održavam.

Kad Gradaševij, kapetan i kapetanski sin, toliko mjeseci držaše vlast u svojijem rukama, pa ne mišqaše na sjajnu prošlost bosansku, ne mišqaše na zajednički rad braše jedne majke i ne htjede do kraja

izvesti započetno djelo, toga Hasa ne može pomoći. Bosanci, koji vjeruju u Muhameda i u Hrista, biće se za slavu imena i junštva svojega, ali, znaj, nigda za vezira. Ako gradskom kapetanu bude potrebna kuća i gostoprimstvo starog Hasan-age, neka dođe; Haso će ga dočekati i wemu lično ukazati svaku pomoć, ali samo kao kapetanu gradskom i, ako treba, prije će poći sinu bosanskom srećan put u zemlju tuđinsku, no da *uje kako su sina starog Gradaševića* pozvali na filxan kave ili mu poslali svileni gajtan."

I ne odjeknuće puške s dvorova staroga Hasan-age, i ne dođoće Krajišnici, i ne pođoće u boj protiv neprijatelja Bosne. A Husejin, satrven i obhrvan, morade ostaviti otaxbinu.

IV

Poslije onijeh strašnijeg poraza, koje pretrpje Husejin, ne toliko od nizama koliko od qutijeh Hercegovaca pod Stoševijem, utvrdi se paša Kara-Mahmud u Bosni za vezira. Ponosno se šeta šehar Sarajevu, a begovi i kapetani dolaahu mu jedan za drugim i iskazivahu mu svoju pokornost. Došoe mu i age, ali još nikako ne doje ponos Bosne, još nikako nema qutog Krajišnika, nema starca Hasan-age, da mu na poklon doje. Vezir ošekivaše starog Hasu, pa tako došeka i veliku sveanost Prorokovijeh pristalica, došeka Kurban-Bajram. Kako je ovo pošqedwi veliki praznik, što ga Haso došeka u sredini prijateqa i srodnika, u sredini muslomana i hrišjana, jednom riješi u sredini naroda srpskog, to da kaem i kako ga je proveo.

S vešera, pri samom zalasku sunca, kad mujezin oglasi pravovjernima vešerwi namaz, grunuše puške s Hasan-agina dvorišta u *ast velike sveanosti*. Po zalasku sunca na dva *asa opet grunuše puške s Hasina dvorišta, i mujezini s tankovrhijeh munareta ponovo oglašiše slavu Boiju i narod, masa svijeta*, iwaše namaz, pa ode da se odmori i spremi za sutrašwi veliki praznik cijelog muslomanskoga svijeta, da se sperma za Bajram. I ova slava, kao god ono Boi, što je u srpskom narodu odvojio, te se razlikuje od praznovawa drugijeh naroda, odvojila je od svetkovawa ostalijeh muslomana. I ona je kod muslomana stekla narošito obiqeje, stekla je bosansko obiqeje.

Još s vešera na prostranom dvorištu staroga Hase doveden je potreban broj vitorogijeh ovnova s bijelim, do zemqe spušenim trakama, išanijem crvenilom.

Sve ih voljahu svilenim gajtanima, a pred wih bacahu zelena sijena i prosipahu ũta kao zlato ovsa, da se nahrane i nasite, da budu u svemu zadovoljni i siti i da se tako priugotove zartveni praznik u spomen šrtve *Avramove*. Oko onog nakišenoga stada svirahu *obanad* i pjevahu pjesme, u kojima se slave veliki junaci. Tu se *ulo pjesama o Sokolovišu, o Sinan-paši Sijerišu, o šerzelez-Alilu, o Koši i Malkoši, budimskijem vezirima, šrašilima Nemaca, o plemenitom i junašnom Mustafi Sokolovišu, budimskom veziru*. Pjevahu slavu bosansku i bosanskijeh porodica, pjevahu o svom narodu, srpskom narodu.

Sjutra dan opet grmnuše puške Hasine, a s vrhova tankovrhijeh munara jeknu glas mujezina, te oglašise pjesmu prazniku islama.

Gomile naroda sa obala hu~ne Une i brzoga Vrbasa, od Biha}a i Ostro{ca, od Mutnika i Trga~a, od Bijele Stijene i Vranogra~a, iz Buqina i obje Kladuše, iz Todorova i Jezerskoga, potegoše junaci iz cijele Krajine u Pe}, jer tu stari Haso, junak Bosne, slavi Kurban-Bajram.

Kad se okupiše odabrani gosti, kad prispješe znanci, srodnici i prijateqi staroga Hasan-age, zaigra mu juna~ko srce u prsima. Opet se osjeti silan i snaàn, krv mu ìvo jurnu po stara~kijem ìlama i, ma da bješe navr}io cio vijek, bješe tako pun, da ga jedva dvojica mogahu obuhvatiti, opet bješe toliko snaàn, da se sam s kamena biwektaša baci svome dori na ramena.

Kow pokuša hrzaju}i da sko~i i da poje kasom, ali ga Haso pusti ravni i ode bijeloj tankovrhoj xamiji, da klawa. Narod se tiskaše s jedne i druge strane, a stari Haso davaše selam i desno i lijevo. Narod se samo priklawaše, metnuv}i ruke na prsa, u znak da ga vrlo po{tuje.

Haso se pomolio Alahu za se i svoj dom, za svoj narod. Narod mu odavaše po~asti onakve, kakve zasluivaše ovaj stari junak ponosne Krajine. Poslije toga nastalo je veseqe. Stari Haso zapovijedi, te se u ~ast svetkovine izvaqalo nekoliko velikijeh buradi pi}a, te je pojiio svijet.

I age i begovi, i kapetani i stari Haso piše s narodom iz jednijeh sudova i je}ahu isto jelo, kao dokaz da su svi jedna bra}a, da su svi jedan narod, narod Bosne, narod srpski.

Poslije ~asti, poslije bratskoga ru~ka, nastala svirka u svirale i cimbale, u egede i zurle, a za tili *as kolo se oplete, lijepo kolo bosansko, srpsko kolo. Na drugoj strani vidite junake i viteške igre mladijeh aga i begova, vidite igrave xilita, borewe sabqama, ga}awe u ni}an s kowa, tr~awe ko}ije pje}ice i na kowima.*

Stari Haso sehirio je sa svojega konaka sve ove igre vesele mlade}i zajedno sa starim Krupa-kapetanom, sa starinom Haxi-Pa{i}-begom, sa Haxi-Ristom, kom se vijaše za fesom divna ~elenka, i sa fra *Filipom Pata{i}em.*

Veselilo se i bajramovalo ~etiri dana, bješe ve} malo gostiju u konaku staroga Hase. Tu na doksatu sjelaše stari Haso, desno od

wega Krupa-kapetan, lijevo Haxi-Risto, nešto mlađi od obojice, ali tek i on bacio na leđa preko sedamdeset godina. Pred wima na asuri seđahu kadija Guntija i franciđkanac Patađi}. Sve bjeđe nešto turobno, jer turobne misli motahu im se i biđe po pameti, a tñni razgovori bjehu srca tugom otrovali, te se, sjetni, briwahu za buduđnost Bosne i wena naroda. Vjera ih je dijelila, ali krv spajala, te je svaki osjeđao teinu i vremena i događaja, koji snađođe ponosnu Bosnu za pođqedwe tri *etiri godine, a osobito poslije odlaska Gradađeviđa*.

V

Proje Bajram, veliki praznik, a Hase nema da doje na poklon novom veziru, novom carskom namjesniku Bosne. I silan vezir po~e se pribojavati, ma da sam bija~e grozan i uàsan. Da vidimo, kakav je vezir u svojoj sobi za primawe, kakav je prema gostima, a kakav prema Bosancima.

On, kad bi primao, sjedio bi na minderluku nogama poda se povijenom. Minderluk je privu~en amarant-materijom, po kojoj su izvezene palme srebrom i zlatom. Na lejima mu je }urak crno-rije lisi~ine, sav od svile otvoreno ùte boje, na svakom prstu po dva tri prstena s dragijem kamewem – sve sami brilijanti, safiri i rubini. Odmah vi~e minderluka do vezira vi~a~e mu skupocjeno orùje. Sabqa, nò, pi~toqi, – sve je blistalo u srebru i zlatu, u srmi i dragom kamewu. U ustima mu ~ibuk od jasmína, dug do sredine sobe, s }ilibarem na vrhu, a cio ~ibuk opto~en zlatnim i srebrnim prstewem. Sve ti o~i zasijene, kuda god pogleda{.

Kad mu dola~u age i bezi, kapetani i koqenovi}i, vezir jedne do~ekiva~e stoje}i, druge ne{to pridignuv{i se; jedne pozdravqaju}i samo pogledima, a druge ni pogleda ne udostojavaju}i. Neke je po~astio kavom i ~ibucima, druge jo{ i prijatnim pogledom i osmijehom.

Ali kad se pokupe filxani i ~ibuci, kad ih pa~a pozdravi pri rastanku, kad gosti zamaknu iza gustijeh zavjesa, jurnu na wih vezireve sluge, kao divqa zvjerad na plijen svoj. Svaki i~te bak{i}. Bosanski bezi i kapetani prolaze kroz tu gomilu osmanlijskijeh grabqivaca, kao kroz kakvu {ibu, daju}i i po{qedwu paru, i svaki se smatrao za sre}na, {to je iza{ao ìv i ~itav, {to u kafi nije popio ìvu vatru, da mu snagu i ìvot spri.

Lijepijem prijamom, kavom i ~ibucima, obe}awima, otrovom, kavazima i slugama, blijeskóm i vje{tinom, salomio je ponos bosanske vlastele.

Izmeju ostalijeh, koje je novi vezir drào za opasne, bio je i ro}ak Husejina Grada{~evi}a Gif~i-beg, jedan od vi}enijih i odlu~nijih begova bosanskijeh. Vezir posla gavaza, te ga pozva, da mu doje na eglén u konak.

Gif~i-beg odazva se vezirevu pozivu i na lijepom intovu s divnijem i gojenijem kowima dojadi konaku vezirevu. Vezir ga primi vrlo laskavo. Dugo bijaše na samo s vezinom, eglenisali su o sva~emu. Sluge su ulazile nekoliko puta. ^ibuk~iji je dva i tri puta raspaqivao najskupocenije ~ibuke, a kafexi-aga dva puta je kavom posluo.

To je bila velika po~ast, veliko odlikovawe. Kad je Gif~i-beg polazio iz konaka, isprati ga vezirev }ehaja do samoga intova. Dve i~age dràhu ga za ruke, kao znak visoke po~asti i posadiše ga u intov. Haznadar Gif~i-begov rasipaše pred konakom zlato i srebro vezirevijem slugama i gavazima, a narod, {to se bijaše skupio oko konaka, divqaše se po~astima i govoraše: "Taj }e za cijelo postati muselimom ili ba{begom cijele Krajine, kao {to je Sto~evi} nad Hercegovinom". Ali... ali to bijahu po~asti ukopa, to bijahu po~asti, koje se pine jednom samrtniku, jer jo{ u putu Gif~i-bega spopade neka drhtavica, te zapovjedi da se bijesni kowi o{inu. Sluge poslu{aše, bi~evi fijuknuše, a èravi se vinuše kao vjetar preko poqa. Iz nozdrava im plamen su~e, iz kopita vatra sijeva. Ali sve u zalud. Kowi ne izniješe svojega gospodara iz opasnosti u koju je zapao. Do{av{i ku}i, jedva imalaše i toliko snage, da se spusti na meke duške; pokriše ga toplijem kuma{li-jorganom, ali Gif~i-beg srca ne zagrija, a du{u ispusti. @alio je novi vezir. O, mnogo je àlio! I kao znak visoke pàwe poslao je na ukop svojega }ehaju i serdara s pratwom Arnauta, da mu i po{qedwu po{tu odade!

Isto tako odlikovawe postiglo je i bega Teskerxi}a, jer poslije duge pijanke i veseqa na|oše ga sutra dan u spava}oj sobi kao led hladna. Sin, kad mu u|e u sobu, na|e ga mrtva. Ista sudba snalaàše gotovo sve one age i begove, koji bijahu pristalice Husejina Grada{~evi}a i wegova pokreta. U du{i radovaše se novi vezir ovako sjajnom uspjehu, {to postièe ono, {to ni jedan vezir prije wega ne mogaše postiji. Veseo zbog uspjeha svojih, javi u Stambol: "Mir i poredak povra}eni su. Upravqam Herceg-Bosnom bez ikakve opasnosti i glavom svojom jam~im, da }e se ta~no izvr{iti sve ono, {to blistatelna Porta naredi. O~ekujem zapovjesti visokog devleta."

VI

Novi vezir svrži s Bosnom. Bosanski bezi i age zaglaviše od morije, koju ni e)imi ne mogoše odrediti, ili po savjetu novoga vezira odoše radi promjene vazduha u Aziju i na ostrva arhipelaška, gdje se ne bijaše raširila bosanska morija! Kad svrži s Bosnom, po~ne vezir ozbiqno pomišqati i na Krajinu, a naro~ito predmet wegova razmišqawa bijaše stogodišwa starina Hasan-aga. Razmišqaše vezir: stariji je godina od svih Bosanaca; cio ga narod cijeni, voli i poštuje, pa bio muslomanin i hrišćanin, zato što više voli Bosnu i srpski narod u Bosni, no visoku Portu i Tursku Carevinu, što je najvještiji i najsre}niji vojvoda i junak u svima bosanskijem ustancima, što je ~estit, što je pošten, što je vitez, što je još na ~elu onijeh aga i begova, koji misle na samostalnost Bosne. Pa kad nema Hase meni, idem ja wemu.

I spremi se vezir, da obiše zemqu bosansku. Razvio je svekoliku silu i blijesak, velikokolepnost i sjaj, bogatstvo i rasko, da se pokaè što mo}niji predstavnik vlasti obijesnijeh Turkuša, koji zavidiše bosanskijem oxakovi}ima: i na junaštvu, i na porijeklu, i na pjesmi i slavi, i na ašiku i qepoti, i na bogatstvu, i na krvi, krvi srpskoj i srpskom ponosu.

Uz put se uve}avala pratwa vezireva, i dok obiše zemqu i gradove, dok doše do Krajine qute, bijaše mu pratwa vrlo narasla, uz to još kowi za jaja~e i vu~u. Gdje god je stigao, jelo se i pilo, primani su bakšiši i kao od gusjenica opustilo je ono mjesto, gdje bi vezir pao na konak.

Za sve ove pohode Haso je slabo razbirao, bar tako se *inilo*. *Ali je osije}eli ratnik dobro znao, šta znae*, te im se nije radovao, ili se bar ~inio kao i da ne razbira za wih.

Me}utijem, uskoro stiè u dvore Hasan-agine vjesnik iz Bawaluke, od Xini}a, staroga Hasina prijateqa i druga još iz zajedni~koga ratovawa protiv Nemaca. Xini} javqaše svom prijatequ, da je iz samijeh vezirevijeh usta *uo, da }e, uva}vaju}i zasluge Hasan-agine i duboke wegove godine, do}i da ga posjeti i vidi, da oda poštu* ovjeku, koga cijela Krajina, cijela Bosna cijeni i poštuje. Pa se opet Xini}u na ino ne mogaše, a da na kraju kwige ne opomene svoga staroga prijateqa, da bude na oprezi od onijeh po~asti, koje *ine Turkuše*

Bosancima. Za malo pa evo dođe Haxi-Risto, po pozivu, svome starom dostu Hasan-agi. Haso mu kaza za poruku Xini}evu i za opomenu. Na to mu ree Risto: "Ne vjeruj, pobratime, Osmanliji! Osmanlija je Osmanlija! On dolazi oruànom silom. Silu silom da do~ekamo. Neka sila sili u o~i pogleda.

Vezir je ovjek pametan, vidje}e u emu je stvar, uze}e se u pamet i do}i }e kao dobar gost, pa }e kao takav i oti}i. Eto, pobratime, eto moj stari prijatequ, dopusti, da pozovem hri}ane, pa Kraji}nike na kosidbu, na ètvu, na mobu starome Hase, ne vi}e, no samo koju hiqadu; onda }emo mo}i do~ekati vezira, i kako on ho}e i kako mi ho}emo. Ina~e, moj dragi brate, moj lijepi aga, uzmi se u um. I ako je musloman, i kako je tvoje vjere, on je Osmanlija, a ti si na{ Bosanac, na{ Kraji}nik, a ja, brate, Osmanliji ne vjerujem zato, }to je Osmanlija!"

Hasi se prebirahu misli po pameti. Na licu mu se moga}e vidjeti te}ka tuga. On samo mahnu glavom i re~e Risti: "Na }to sve to, Risto brate, na }to? Ja nijesam vi}e onaj negda}wi Hasan-aga, ja sam samo starac Haso, a Osmanlije se vaqda ne}e ma}iti staraca, koji su jednom nogom u grobu. Do}i }e, vidje}e starca, zadovolqi}e svoju radoznalost, pa to je sve. Brate moj, ne zame}i krvave igre pred vratima groba; ostavimo sve na voqu mo}noga Alaha!"

Taman oni u rije~i, a dojuri Xafer Be}irevi}, pa za wim i Alija, sin Krupe-kapetana, svaki kowa oznojio jure}i i hitaju}i dvorima staroga Hase. Kako s kowa, tako pred Hasu i reko}e mu, da èle s wim progovoriti na samo nekoliko rije~i. Oba mu pokaza}e pismo od Muje Hermija Babi}a, u kome se govori o bijesu novoga vezira, i kako ne vjeruju Osmanliji. Pi}e mu daqe Babi}, kako je zgodno izvesti sada vezira u isto poqe i izbaciti ga iz Bosne, samo ako na to pristane stari Haso: "Neka se digne Krajina, neka se iskupe kowici, a moje }e se spahije wima pridruiti. Oni }e pote}i gori Ple}evu, doepati sobom vezira, koga }e poslije lasno pustiti Savom do Beograda."

Haso pognu sijedu glavi i slu}a, }ta mu Babi} pi}e. Slu}a i razmi}qa, i opet daje, te mu se pismo ita, i opet razmi}qa, pa poslije ree: – Znajte, djeco, da Hasan-aga nikad nije i}ao protiv neprijateqa takijem putem. Hasan ne kopa na taj na~in jamu drugom, a Hermio Babi} nek se pri~uva, da na taj na~in sam u jamu ne padne. Hvala tebi, Xafere; hvala i tebi, Alija! Polite vi svaki svojemu dvoru, da vas ne bi

vezir zastao na mome dvoru. Ako budete pravi sinovi na{e Bosne, ako budete qubili cio narod ovijeh bosanskijeh poqa i brada, ravnica i {uma, ne dijele}i ga po vjeri, no cio, jer je on jedan narod, od kad je zakopao svoje ogwi{te ovdje na bosanskoj zemqi, to }e biti prilike, da se pokaete pravi za{titnici svojega naroda. A ti, moj brate Risto, ako ti je drago, moe{ ostati ovdje, da nas dva starca, {to proivjesmo tolike godine zajedno, do~ekamo zajedno i vezira, pa kao starci ne}emo probuditi u vezira nikakvu sumwu.

I ode Xafer, i Alil ode s tugom u srcu, a Haxi-Risto ostade. Silan se svijet slegao u Pe}, u dvore Hasin-agine, te ~ine spreme, kao ono o pro{lom prazniku, samo s tom razlikom, {to onda dolaahu, da pozdrave staroga Hasu, junaka bosanskoga i muslomani i hri}ani, i raja, i vlastela, svi jednijem jezikom, srpskijem jezikom. A sad? Sad su podolazili Arnauti i Osmanlije, Arapi i drugi gavazi sa istoka, kao mnogobrojna pratwa bijesnoga vezira, koja, istina, po{tuje staroga Hasu, ali kako? Turku{e ho}e da pokaù, da su oni potomci staroga Xingishana, da su rojeni da gospodare, a drugi narodi samo wima da sluè. Eto, taki izgledahu i u Bosni prema srpskom narodu, a to te{ko padae starom Hasi, kao i svakom Bosancu, {to u zemqi svojoj, na ogwi{tu svojem ne izgleda{e svoj gospodar, ve} mu tuljin sudi. To je ono, {to je svakoga Srbina Bosanca boqelo, te je èleo i voli i krv svoju proliti, samo da postane jednom slobodan i samostalan, da se oprosti tuljina, da ga otjera sa svoga ogwi{ta. Zato je stari Haso i ìvio i radio. To je ostavio u amanet i svakom muslomanu, pravoslavnom i katoliku.

Kad je do{ao vezir, Haso ga je do~ekao kao carskoga izaslanika i namjesnika bosanskoga pa{aluka. ^astio ga je i dvorio kao gosta. Ali vezir je htio da razgovara sa starijem Hasom, da razgovara na samo, u ~etiri oka. I govorio je vezir dugo i dugo sa starijem Hasom. Dok su wih dvojica govorili, niko nije u{ao u odaju, gdje se govor vodio. Ni kafexi-aga kave ne unese, ni ~ibukxi-aga *ibuka ne raspali, osim onijeh prvih. Vezir se zadrà puna tri dana, i vazda je imao sa Hasom {ta razgovarati. [ta se govorilo, {ta su toliko priali jedan dugome, te{ko je bilo saznati.*

Vezir je mirno saslu{ao staroga Hasu i dugo je mislio, kako bi dosko~io ovom stubu bosanske Krajine, kako bi ga odvojio od naroda i od Bosne. Mislio je dugo i dugo i najposle se okrete

starome Hasi: – Star si, more, *ovjek i delija, i ejvala! Ama, eto, moram da te {aqem u daleki Stambol. I padi{ah i stari sadrazam i svi carski rixali èle da te vide, svi }e se radovati, da vide staroga slugu i deliju islama i da iz wegovijeh usta uju, {ta se radi ovdje i u Hercegovini, a i sam }u se radovati, da te ja po{qem, jer i meni to ast ini.*

Za}uta Haso, zaniyemi i vezir, jer se boja{e Hasina opirawa, a nikako nije èlio, da mu Haso ostane u Krajini, da tu, u blizini Sto~evi}a, ostane tako mo}an i ugledan Bosanac, kao {to je Haso. Iz po{qednijeh rije~i vidjeo je Haso, da je vezir odlu~no rije{io dignuti ga s Krajine, i bi mu mu~no. Vezir, Turku{a jedan, do{qak, da digne wega iz Bosne, wega, starog Hasu, da otjera sa ogwi{ta, s grobova djedova mu, iz otaxbine. Pri toj pomisli Hasi se steè srce u grudima a dvije bistre suze zavitla{e mu se u o~ima. Hej, gdje li je sad ona snaga Hasina?

Gdje mi je ona sila? Gdje mi je ona mladost?

I Hasi bi ostavqen samo dan, da se na put spremi s cijelom svojom porodicom. I spremi se stari Haso, da se rastane s majkom svojom, sa zemqom svojom, da se rastane s bra}om svojom, s narodom, od koga je i on djeli} jedan. Ta nije li cijelu mladost, svu snagu, cio ìvot `rtvovao na rodu svojem, svojoj Bosni, zemqi djedova i pradjedova svojijeh, pa danas zar da ostavi, kad je ve} vi{e no jednom nogom u grobu?!

Pu~e glas po Krajini, da Haso ho}e u Stambol. Potrese to svakoga pravoga Bosanca. Svi su znali {ta zna~i taj Hasin put. Svakom se obavi tuga oko srca, a ponajvi{e Babi}u, koji bija{e pozvao u Pe} i Xafera Be{erevi}a i Aliju Krupi}a, a sam ode starom Hasi, da ga moli i prekliwe da ne ostavqa Bosne i Krajine. Na sva ta prekliwawa Haso odgovori Babi}u: "Ne govori, sinko, ne moli, ne prekliwi. Ja sam star, iznemogao sam. Bosni, sine, vi{e odmaèm, no {to pomaèm, jer se vi svi u mene uzdate, a sami ni{ta ne radite, a ja, na àlost, ne mogu da vam pomognem ni na kowu, ni pje{ice, a, Alaha mi, sine, danas, u ovo vrijeme, ni savjetom. Eto, ostario sam, a Bog me ne prima sebi. Ali neka, Osmanlije }e se ve} pobrinuti o tome, a vi ste, kao sinovi Bosne, kao vlastela i prvaci, dùni prihvatiti bosansku stvar, ali nikad sami.

Radite zajedno s cijelijem narodom. Ne prezajte, ne uklawajte se raje. U raji leì velika, ali prikrivena sila; nalite je, probudite i otkrijte, upotrebite je mudro i pametno, radite zajedno, kao {to ste jedan narod, jedna krv od vijekova, pa }ete biti silni i mo}ni i savlada}ete svaki tuljinski otpor. ^uvajte se razdora, *uvajte se me|usobne sva|e*, uvajte se Nemaca, kao god i Osmanlija. Upanti to, sinko, i kaì svijem na}ijem prijateqima kao vje~ni amanet staroga Hase, koji ve} silazi u grob. A sada neka se vr}i voqa Alahova... jer nema dobra bez zla!"

@ao bija}e Babi}u, ào i Xaferu, ào i Krupi}u, ali Haso ostade pri svojoj i ni}ta ga ne moga}e skrenuti sa staze, koju sebi bija}e odredio.

I do|e *as rastanka Hasina s Krajinom*, sa zaviajem svojim; do|e trenutak opro}taja s ro|acima, s prijateqima, s narodom svojim, sa srpskim narodom. I opra}ta se Haso redom s jednim i drugim srodnikom, jali prijateqem, i do|e red na Haxi-Ristu. Pogleda ga Haso, pa mu pruì ruke: – Hodi, moj dragi pobro, hodi! Vidi} da mi se vi}e ne svi|a ovdje na Krajini. Na}e pobratimstvo i juna{tvo ne}e se zaboraviti. Mi }emo se tamo, na onom svijetu, na}i i govoriti o na}em lijepom narodu, o na}em juna{tvu, ili o kakvom novom juna{tvu.

Obadva starca zagri}e se, grqahu se bratski, a suze tuge, koja obavija qudska srca poslije mladosti, poslije istro}enijeh sila, orosi}e ova dva druga od starine, ova dva starca, {to se rastajahu, da se nigda ne sastanu.

Na dvori}tu staroga Hase stoje spremni intovi. Tu je i Hasin ubojni kow, pokriven bogatom a}om, na a}i sivi soko, toliko ostario, da se ni za prepelicom ne bi digao. Pored kowa dva visoka matora hrta, koji jedva da bi i u koji {umarak za}i. Sve to nekako tuno, neveselo. Sve kao da je govorilo: "Vi vi}e Krajine ne vidjeste".

I krete se Haso, ide na daqni put, da se vi}e nigda ne vrati, da vi}e nigda ne vidi svoje lijepe i ponosne srpske zemqe, svoje ponosne Bosne.

VII

U pratwi Hasan-aginoj pored drugijeh bjehu i Babi}, Xafer Be{irevi}, Krupi} Alija.

Lijep je to put bio u mjesecu julu kroz pitomu bosansku zemqu, ali za Hasu i pratwu dosta tuàn za ove prilike. Do Novoga Pazara *iwene su i davane sve poasti*, koje dolikovahu starom Hasi, deliji islama i stubu juna~ke Krajine. Oko starog Hase neprestano se nalaà{e svita bosanska. Kad do|o{e izme|u Sjenice i Bo}avinskoga Hana, stari soko po~e udarati krilima, po~e kliknati, pa prnu u oblake, obleti u tri maha kola, u kojima se voà{e Haso, pa letnu kao strijela natrag Bosni. Svi, koji bijahu tu od Bosanaca, zamisli{e se, a Haso se sneveseli.

Babi} ne moga{e odoqeti srcu i dogna kowa do Hasinih kola, te }e mu re}i: "Stari |edo, soko napomiwe kuda nam je put. On je Bosanac kao i mi. Opomiwe nas i zove, a mi treba samo kowe da obodemo. Vratimo se, dragi aga; goqe }e nam biti me|u svojim, nego me|u tu|jinima!"

Haso se tùno nasmija i nastavi put daqe. A po licu mu se ogleda{e duboka tuga, te iz o~iju samo {to mu suza ne kane. U tom se ve} primako{e Novom Pazaru. Susrete ih jedna *eta Osmanlija na kowima. Zapovjednik kowice pri|e pratwi Hasinoj i bez ikakvijeh poasti* zapita: – Koji je ovde Hasan-aga, a koji su to begovi Xafer Be{irevi} i Alija Krupi}?

Pratwa mu pokaza. Zapovjednik ne re~e ni selam-ale}im, ve} kao da nijesu muslomani no nikakva vjera: – Vi sad vi{e ne trebate. Oni su pod mojom straòm od sad, a vi idite otkuda ste i do{li; ja }u ove otpratiti kuda treba. Tako mi je nare|eno.

Babi}u se navu~e mrak na o~i zbog ovakvoga surovoga pona{awa, diè se na uzengijama i re~e osornu zapovjedniku: "Alaha mi, ja ga ne ostavim, dok ne stigne do padi{aha!"

Zapovjednik, nekakav Anadolac, prezrivo se osmjehnu i pogleda ga preko ramena: "Pa moè{ i ti, moè{, – re~e nenadno, pa naredi svojim kowanima, te opkoli{e kola Hasana.

Ova pratwa kowanika otprati Hasu, Xafera i Aliju u oko turske vojske, {to se bje{e skupila oko Novoga Pazara, te ugu{ivala pokret [kodra-pa{e. Odvedo{e ga Agi-pa{i. Ovaj ga primi.

Niti mu re~e: "Otur efendum", niti ga posadi~e kako dolikuje starom junaku i sluzi Prorokovu, niti mu kafu iznije~e.

Aga-pa~a pogleda staroga Hasu, pa se zacereka kao {ejtan u viru i re~e:

– Gle kako si gojan, aga; puniji s nego ja! Mòda te u Stambolu ~eka sre}a. Poji s Bogom!

Moj prijateq, sadrazam zna}e i umje}e da se naravna s tobom kako treba.

Vi}e Hasu ne sreto~e nikakve po~asti do samo podsmijeh i ponièwe. Podsmijeh anadolski, koji prodire do srì u kostima.

Poslije prvoga konaka od Novoga Pazara na}i su putnici osjetili da su robqe. Kad mu je sjutra do}ao vjerni sluga Alija Kedi}, da ga obu~e, zatekao je starca da pla~e kao dijete. Kad Kedi} u}e, Haso mu se obrte i, kako sam ovaj Kedi} Alija pri~a, re~e mu: – A vidjeli, moj Kadi}u, {ta uradi~e s nama? Lijepo mi re~e Babi}: svaka ptica na svom gnezdu ja~a. Ali {ta }e}, danas sjutra rastao bih se s Bosnom, ma bio u sred Sarajeva, ali mi je ào {to mi starost slomi snagu, te ne mogah sada pokazati ovijem tuljincima ko je Bosanac, kao negda {to pokazah. Ali pro}o~e juna~ka vremena, a sad vaqa oplakivati ovo vrijeme. Ti si, hvala Bogu, mlad i svjè, u narodu srpskom si se i rodio i odrastao, kao i sam {to sam, i nikad nijesi ostavio svoje zemqe. Na tebe ne}e niko ni gledati, ti si moj sluga i ni}ta vi}e. Samo Alah znade, {ta }e biti od mene, {ta li od Krupi}a, {ta li od Be}irevi}a. Oni su *uveni od starine, to su slavna vlastela, kapetani i begovi, i muno da }e ikad vidjeti Bosne, pa ma i ja umro; ali tebe }e pustiti, ~im mene nestane sa svijeta. Odavno si kod mene, moj Kadi}u, poznaje} srce moje, poznaje} èqe i tèwe moje, zna} {ta sam radio, pa kad se vrati} u Bosnu, radi, radi {to vi}e moè}, ne kloni se begova bosanskijeh, znaj da su to pravi Bosanci, svaki je ponosit i voli zemqu svoju; ne preziri raju hri}ansku, u raji je velika sila, velika snaga. U*

savezu begova bosanskijeh s rajom hri}anskom, s narodom bosanskim, le} budu}nost Bosne i naroda u Bosni i Hercegovini. Ali znaj, da u tom savezu dva staleà jednoga naroda ima toliko snage, da odoli svakom neprijatequ, pa ma kako bio. I..."

U tom u}o~e u odaju Xafir i Alija. Starac obrisa suze, htjede se nasmijati, ali mu du}a plaka~e, te smijeh ne}e na lice. Po licu mu se razlila te}ka tuga, tuga za pro}lo}u, za otaxbinom i samo {to re~e

ovoj dvojici: – Boleo bih, djeco, da vi nijeste ovdje; znao sam, slutio sam da }e ovako ispasti, ali vi me ne htedoste poslu{ati. A sad...
Tu Haso umu~e.

VIII

Prispje Haso u Stambol poslije mjesec dana i odvedoše da na At-Mejdan, i tu ga pratioci smjestiše u nekakav sasvim prost han. Odaja dosta, svaka prostrana, rahat svaki da se namjesti.

Svakom od ovijeh gostiju bosanskih dade krevet, legen, ibrik za avdes i žilim za klawawe.

Dosta svažega za jelo i piše. Ćorbe, zarzavata, jevreka, pilava i hladne vode sa azijskih gora.

Svega koliko ti srce hoše. Svijet je *uo da je prispio junak bosanski Haso, i svaki je htio da ga vidi. I zaista kako iz selamluka, tako i iz harema bijaše divan pogled na At-Mejdan. Silan se svijet bješe skupio na ovom prostranom poqu, što ga Vizantiwani nazvaše Hipodrom. Vrvilo je kao u mraviwaku. Ali se Osmanlije postaraše da Bosance svijet ne vidi. Strogo zapovjediše da se spuste i utvrde gvozdeni kafezi na penxerima selamluka i harema; rekoše, da im sunce ne bi naškodilo. Oni su iza gvozdijenih zaklona mogli vidjeti radoznali svijet, ali wih niko nije vidio. Rekoše im da su od dugoga puta vrlo umorni, te da bi se odmorili, zabraniše im izlaziti, a da sluajno ne bi došli u iskušewe, to zaključaju vrata sa ulice. A da bi im glave bile sigurne, postaviše podosta Anadolaca, da ih uvaju. I eto tako stari Haso, koji je navikao disati slobodno vazduh bosanski, u Stambolu bješe zatvoren kao soko u kafezu. Haso, zanesen u mislima, žutaše i nikuda ne izlaše iz selamluka. Mnogi od rixala dolaahu, da vide staroga lava bosanskoga u kafezu. A da se ne bi pobolio zasluni sluga islama, esto ga obilaše sadrazamov qekar Grk Kostaki.*

Tako Haso proivje dane, nedjeqe i mjesece, dok jednoga jutra ne zapovjedi aga Anadolac, da se osedla kowic staroga Hase, a još tome dodade, da se Haso odjene što qepše moè, da je to èqa sadrazamova, jer hoše da ga vodi sultanu.

Hasu oblaše i spremaše, on puti ne miše se. Izgledaše kao da je polumrtav. Ai kad mu pripasaše staru sabqu bosansku, prenu se Haso, kao d amu je tek trideset godina. Onaj gotovo mrtav Haso oivje, prenu se, zbaci sa sebe onu mrtvu dremè, skoši na noge, tresnu sabqu, te izgledaše na onoga prelašwega Hasu. Svi se zaradovaše. Spremi se i Xafer i Alija. Kad popeše Hasu na sedlo, kad

se vidje na svojoj lastavici, zaigra srce u Hase, te razigra kova po bosanski. Obi|o{e oko Aja-Sofije i do|o{e na prostrano dvori{te dvorca. U|o{e u jedan kona~i}, i tamo ih pred prozorima dvora zadrà{e, gdje ih je, kako vele, sam sultan Mahmud gledao iz svojega harema kroz penxere kafezima zaklowene. Odatle odo{e u drugi konak, gdje posilazi{e s kova Hasan-agu odvedo{e pravo sadrazamu, a begove, Aliju i Xafera, }ehaji sadrazamskom. Sadrazamske i~age prihvatil{e staroga Hasu pod ruke, a *inovnici sadrazamski pozdravil{e ga u divan-hani. Na vratima svoje prostrane odaje stajal{e sam sadrazam. Haso htjede da mu se pokloni, kako dolikuje prvom doglavniku carevu, ali veliki vezir pohita, zagrlil Hasan-agu i uvede u odaje unutra, a perede (zavjese) se spustil{e za wima. U odaji, kod sadrazama, dugo je ostao. [ta se govorilo, ostala je tajna, ali se, nema sumwe, vodio ìv razgovor, jer se neprestano uno{ahu raspaqeni ibuci, kave i {erbet.*

Najzad uletil{e sluge unutra, jer reko{e, da je sadrazam lupio dlanovima. Izlete{e otud brzo i odo{e po he}ima, jer je Hasi ne{to pozlilo. Vele, da je dobio nesvjesticu, ali samo dok doje he}im, pomo}i }e mu. I doje he}im i sam spremi lijekove i nali u zlatnu kavenu ka{iku; Haso ispi, prenu, doje sebi, osjeti se krepak i ìv kao malo kad. Osje}a{e mladala~ku snagu.

Doje i *as rastanka. Haso se htjede pokloniti do zemqice pred carskijem doglavnikom, ali mu vezir ne dade, no mu pril{e, zagrlil ga objema rukama i doprati ga do praga i ree mu: – Budi mi zdravo i veselo, sijeda starino, do sada aga, od sada aga-pa{a. Sjutra, u ime Alaha, izve}u te padi{ahu, da mu nogu poqubi}, prije no po|e{ svojoj Bosni i qutoj Krajini!*

Haso poje na svom kowu hanu na At-Mejdan, a begove zadrà{e kod }ehaje. Gotovo pred samijem vratima hana Hasi se spota~e kow, posko~i, pa se pru}i koliko je dug na kaldrmi. Sluge pritr~a{e, prihvatil{e Hasu. Haso bje{e vrlo uzbu}en. Sluge ga uze{e na ruke i odnije{e u harem; poloil{e na postequ, dojuri mu vjerna Fatima, do|o{e mu k}eri, Zlatija i Srebrnka, zaplaka{e, a Haso rukom pritiskao ispod grudi i {ap}e samo: "Tu, tu izgore!" Dokle sluga sil{e doqe, a to Hasina lastavica opruila kopite i jedan sluga skida{e s we bogati bosanski takum.

Kad rekoše Hasi, on pro{apta: "neka, ne}e vi{e nositi Hasu u Bosnu... Aoj, izgoreh! Vode, vode!... Eto, tu pod grudima plamen liè... vode! Vode, umrije}u!" U tom nastupi{e stra{ne muke. Gr~ilo se staro i lono tijelo Hasino, koje rosi{e suze tri sirote. Haso po~e ne{to nerazgovjetno kazivati. U tom izre~e glasno: – *Oh, moja draga Bosno, otaxbino moja! Proklet onaj, koji svoju otaxbinu ostavi, proklet Bosanac, koji Bosnu ostavi!*

Dojuri{e inovnici sadrazamski, dotra{e e}imi i mnoge sluge, ali se Haso bori s du{om, i sve uzalud, pomo}i nema. Haso dade Bogu du{u. Alah mu se smilova!

Od Hasina tijela silom otrgo{e Zlatku i Srebrnku, uze{e mrtvo tijelo Hasino i metnu{e u zatvorena kola i odvezo{e u sadrazamove dvore. Tamo do{o{e imami i dervi{i, okupa{e tijelo Hasino, metnu{e ga na nosila i odnije{e u xamiju, a iz xamije u onaj dio grobqa, {to se zove *Ejubi Ensara*. I sahrani{e ga blizu prvoga barjaktara Prorokova, jer je i sam bio barjaktar islama.¹³⁵

NAPOMENE

1. Joseph von Hammer, *Geschichte des osman. Reiches*, III Band. 1828. str. 157, i daqe. IV Band.

1829, str. 1-51.

2. Zinkeisen, *Geschichte des osman. Reiches in Europa*. Gotha 1855. III str. 96-108.

3. Vili u zbirci: *Scriptores rerum Hungaricorum*, III kod Samule-a Budin-a, str. 131. i 132. – Lazar Soranzo, *L'ottomano*, Milan. 1599. str. 13. str. IX Lucari di Giacomo di Pietro. *Copioso Ristreto di Ragusa*, Libro IV p. 148.

4. Alberi Erg . *Relazioni de gli ambasciatori veneti*, Serie II, vol. I, p. 364.

5. B. Maku{ev, *Istori~eskie pamõtniki ÷`nõihø Slavõnø*, I, Var{ava, 1874, sr. 287.

6. Glasnik zemaqskoga Muzeja za Bosnu i Hercegovinu 1889, I, str. 83. – "Nada" pod uredni{tvom K. Hermana 1895. str. 43. – *Narodne Pjesme muhamedanaca u Bosni i Hercegovini*, I u dodatku str. 588.

7. Ovo predavawe slu{ao sam od g. Ostoje Nikoli}a, advokata u Beogradu, koji je ro|en u selu [trpcu. A ima ga zabiqeeno i u Bosanskoj Vili za 1888. godinu, str. 158.

8. Kukuqevi}, *Glasoviti Hrvati*, str. 73.

9. Et al battesimo si chiamo Baice. (Lucari, de gli annali di Ragusa, str. 148, libro quarto).

10. ... dove abitava in casa di suo zio curato di quella chiesa (San Sava). Izdawe od 1688. str. 358.

11. Da je Mehmed bio u manastiru Svetoga Save u Miqe{evi, pored Sagreda tvrđi i Mehmedov suvremenik mleta~ki poslanik Const. Garzoni , jer veli: "Fu costui aiuta del curato di S.

Saba nella Bosnia". Alberi, *Relazioni*, serie III, vol. I, str. 405.

12. Aiuto de curato di S. Sabo ili kako veli Antonio Tiepolo 1576: "Fu Mehemed come disse levato di diciotto anni che rispondera messa" (Relazioni Venete, serie III, vol. II, 157) 13. To ~ak tvrđi i Konstantin Garzoni (Constantino Garzoni), suvremenik Mehmedov, u svom izvje{taju od 1573. godine. "Fu costui aiuto del curato di S. Saba nella Bosnia, di dove fu levate dai ministri del Turco nel numero di giovani della decima" (*Relazioni*, Serie III, vol I, str. 405). – Tako isto i Cinkajzen u svojoj *Istoriji Turuskoga Carstva*, III, str. 91.

14. Sagredo u svojijem istorijskijem memoarima veli: "Fu rapito d'anni diciotto, fatto Turco posto in seraglio". (Vidi izdawe od 1688, str. 358, i izdawe 1673. str. 522). – Tako isto misli, samo ne{to razli~ito, i *Frawo Gunduli*}, dubrova~ki diplomata (od 1539-1588), takoder suvremenik Sokolovi}ev. On veli: "U djetiwstvu ga je bio sakrio stric u manastir od jani~ara, koji su poslani iz Carigrada radi kupqewa djece, ali ga ovi na|u i odvedu sultanu". (Maku{ev, V. *Istori~eskie pamõtniki ÷`nøihø Slavõnø*). Var{ava, Kw. I, dio 1. str. 286).

15. Ba{agi}, *Kratka uputa u pro{lost Bosne i Hercegovine*, 1900. str. 25.

16. Mehmed na arapskom jeziku zna~i: dostojan slave.

17. O kupqewu ovoga danku u krvi, o rasporedu djece i izboru pogledaj raspravu Jov. N.

Tomi}a: "Danak u krvi, priloàk prou~avawu istorije srpskog naroda u XVI veku". Beograd, 1898. godine.

18. Blez Viner u svojijem obja{wewima Halkokondilove istorije pored drugijeh jezika, koji su u~ili i ~oglani, napomiwe i esclavon (str. 52). Ovo vidi u napomeni raspravice Jov. N.

Tomi}a. "Danak u krvi", Beograd 1898. godine, str. 15. Vaqa re}i da schiavo i esclavon zna~i: srpski.

19. Hammer, III Band, sr. 39.
20. Hammer, III, str 157 i u napomeni na str. 677.
21. Da bi se i približno vidjelo koliko je bilo bogatstvo Iskender-[^]elebije, iznijesu ovde kakvo je bilo bogatstvo Ibrahima-paše. On je imao 815 seoskih dobara i kuća; 475 rječnica; 2.000.000 dukata, ne računajući tu zlato i srebro u polugama; 32 velika dijamanta, procijenjena na 11.000.000 aspri; 5000 bogato vezenih kabanica; 8000 turbana; 1100 kapa vezenih istijem zlatom; 2000 pancirskih košulja; 2000 oklopa; 1100 kowskih sedala ukrašenih dragim kamem i zlatom; 2000 {lemova; 130 pari mamuza; 760 sabaqa, 1000 kopaqa; 800 zlatom ukrašenih i dijamantima i drugim dragim kamem obasutih korana; 1700 robova i robiwa; 2000 kowa i 1100 kamila. (Carigradski Glasnik za 1899. br. 44).
22. Hammer, III, str. 156-157.
23. Hammer, III, str. 144-145.
24. Ibi III, str. 156.
25. Ibi III, u napomenama, str. 157.
26. Gledaj moj članak "Srpski jezik na Porti XV i XVI veka", {tampan u mostarskom listu "Zora" za 1900. godinu, br. 5, str. 162-169.
27. Luiji Basano, Zadrani u djelu *Costumi de Turchi...* u Sansovinovoj zbirci pod imenom: *Historia universale dell'origine guerre e imperio de Turchi*. Venetia, 1654. list 101 a i b.
28. Turski historici nazivaju ga: *Mehmed Sokolovi*} Visoki, Hammer, III, str. 677.
29. Kad Mehmed opsađivaše Temišvar, 1551. kao beglerber Rumelije, Lo{oncijev mu poručivaše da se ukloni od grada, a Mehmed mu odgovori stihom iz prve ekloge Virgilijeve: Ante leves ergo pascentur in aere cervi Et ffeta estituent nudos in litore pisces (Prije je, dakle, laki jelen pasti u vazduhu I mora ostaviti gole ribe na obalama) (Rad LIII, str. 92).
30. Sagredo veli: "Fu rapito d'anni diciotto, fatto Turce (posto in seraglio, e di carica in cariea portato alla suprema. o alla vicegerenza della monarchia". Izdawe od 1588. str. 358.
31. Hammer, III, str. 280.

32. Kukuljevi} Ivan, *Glasoviti Hrvati*, str. 75.
33. Fernando Navagero , u svom izvještaju od februra 1553. veli za Rustema: "Sono al presente li quatoro pascià primo il magnifico Rustan, genero de sua maestà di nazione serviano d'un casale appresso il serraglio di Bosna". *Relazione*, serie III. vol. I, 88-89, a kako je zarobqen vidi na str. 98.
34. Ibi, str. 89.
35. Hammer, III, str. 2, 6, 9.
36. Vi}i od Stanlej-Len-Pula: *Istorija Turske Carevine*, u prijevodu ^ede Mijatovi}a, Ni}, 1890. str. 120.
37. Alberi, *Relazione Domenico Trevisano*, serie III, vol. I, 144.
38. Hammer, III, str. 291.
39. Hammer, III, str. 291-292; Rad LIII, str. 60.
40. Hammer, III, str. 395; Rad LIII, str. 90-91.
41. Rad III, str. 62.
42. O ovijem doga|ajima na}i qetopisi imaju ovu zabiqe}ku: "7056. hodi beglerúbegú, na Tisou (na Ougre) i primi Be~ei i Be~úkerekú, i Lipovou i ine palanke i ide na Temi}varú, i ni}ta ne polou~i, i pobeè". (Vidi Glasnik LIII, str. 110).
43. Hammer, III, str. 303-305.
44. Ibi, str. 313-314.
45. Tako ih opisuje turski istorik Pe~evija; vi}i i Hamera, III, str. 321.
46. Hammer, III, str. 325-326.
47. Ibidem, III, str. 355.
48. Hammer, III, str. 336-337.
49. Nada za 1895, br. 8, str. 143.
50. *Konija*, stari grad Iconium (Konia)
51. O Ovoj Bajazitovoj smrti vi}i u Hammera, III, str. 366-385.
52. Hammer, III, str. 384-387.
53. U jednom zapisu od 1564. godine pomiwe se: "...Togda è Bosnou podrièà¹
Moustafa—pa}a sìrodnik è blago~ìetivomou i hristolybivomou patriarhou pe~skomou kur Makariou" (Q. Stojanovi}, *Stari Srpski Zapisi i Natpisi*, Kw. 1, str. 200).
54. Nek se zna ovdje, da je i najmla}a Selimova k}i Fatima udata docnije za Srbina Spjavu{-pa}u, velikog vezira za Murata III i

Muhameda III 55. O ovoj qubomori govori Gerlah u svom dnevniku i Zinkeisen, *Gescchihte d. Osman. Reichs*, III, str. 97.

56. Za ovoga Gazi-Hasan-pašu pripovijeda se u narodu u Bosanskoj Krajini, da je rodom iz Luća u okolini današwega Sanskoga Mosta, a Jatib-^elebija i Pe~ujli, suvremenici Hasan-pašini, nazivaju ga Hercegli ili Hercegli-Deli-Gazi Hasan, te bi se po tome moglo suditi da je Hercegovac. Bilo jedno ili drugo, tek on je Srbin, kao što mu i prezime *Predojevi* tvrdi.

57. Hammer, III, str. 445-446.

58. O ovome događaju i našim mršavi qetopisi ostaviše pomena: "Vi tõe IÊto primi car Suleimanì Sigeta avgousta 1. (15) i tou oumrÊ Souleimanì i tou zakla Mouhamet— paša Arslan—pašu podi Sòetòtom" (Glasnik 55, str. 111). U jednom zapisu od 27. avgusta 1566. godine nalazimo ovo: "VÅ IÊto (7074.) viÅsto~nimi obladayàu per'skomu na~elstvu sultanì—Suleimanu, i çko zmøe krilate IÅtuæ po vodahÅ i po souhou vÅ ougarskøe stranì=

plnuyæ i ratyæ grad Segeti, emuè i tamo pameti ego sÅ {umomÅ pogibe vÅ mÊsto pribitka skvrvnioe kosti svoje iziostavi pod SegetomÅ o gore togda hristøanskomu rodu i vÅsemÅ zapadnim stranam ot bezakonnih Agaren" (*Zapisi I*, str. 203).

59. O ovome gledaj opširnije kod Ortelius-a Redivivius-a et *Continuatus oder Hungarische und siebenbürgische Kriags Händel, so vom Jar 1359, bis auf 1665, mit dem Türcken vorgelauffe(n)*. Nürnberg, Str. 11, stubac b. i str. 112, stubac a.

60. Hammer, III, Vidi dodatak str. 499, na str. 766.

61. Hammer, III, str. 409-500.

62. Hammer, III, str. 501.

63. Obi~aj bješe da jani~ari zatvore ulice u Carigradu kolima sijena, kad dignu bunu.

64. Hammer, III, str. 505.

65. Hammer, III, str. 600.

66. Tj. poslije bitke kod Lepanta.

67. Tj. gubitak Kipra.

68. Sagredo, *Memorie istoriche*, izdawe od 1688. Venezia, na stranama 404-405.

69. Hammer, III, str. 600.

70. O svemu ovome opširnije kod Hammera, III, str. 601-608.

71. Kod Sagredo-a stoji Amazia, str. 422. Isto i kod Bandier-a, ali to Hammer ispravqa, kw.

IV, od 1829. str. 11.

72. Hammer, IV, str. 1.

73. Morits Brosch: *Geschichte aus dem Leben dreier Grosswesire*, 1899, str. 44.

74. Hammer, IV, str. 36. i 37.

75. Ibi IV, str. 32; vidi i kod Kukuljevi}a, op. cit, str. 93.

76. Hammer, IV, str. 44.

77. Hammer, IV,, str. 45.

78. Ibidem, IV, str. 46.

79. Hammer, IV, str 48.

80. Vidi Moritz Brosch: *Geschichte aus dem Leben dreier Grosswesiere*, str. 63 .

81. Viji Sagredo-a, izdawe od 1688, str. 429; Hammer, 1829. kwiga IV, str. 49.

82 . Moritz Broch: *Geschichte aus dem Leben dreier Grosswesire*, 1899, str. 65-66 .

83. Pogledaj moju kwiicu: *Srpski narod, crkva i sve{tenstvo u Turskom Carstvu od 1456-1557. godine*, 1896, str. 62.

84. Navod po Hri}anskom Vesniku od 1887. godine, str. 367.

85. Hri}anski Vesnik, za 1894. str. 12.

86. Da je zaista Mehmed Sokolovi} pomagao svome bratu Makariju da obnovi prijesto Svetoga Save, da obnovi Pe}ku Patrijar{iju, o tome postoje nesumwive biqe{ke. Vladimir Lamanski u zbirci pisama pod imenom: *Secrets d'État de Venise*, Saint Petersburg 1884, u dodatku navodi depe{u Marina Kavalija (Marin di Cavali), od 19. avgusta 1558. godine, pisanu iz Filipopoqa, u kojoj stoji: "Jo gionsi poi in Scopia, dove uno sacerdote Raguseo, vicario del Reverendo Arcivescovo d'Antibari mi venne a trovar et disse: *ch' uno Patriarcha di Servia, greco nuovamente creato per favor d'uno suo barda che è bassa.*" A da je brat, a ne stric (kao {to ovde stoji: *barbo*), vidimo iz jedne druge biqe{ke, koju je zabiqeio Gerlah 27. novembra 1573. godine u svome pismu, gdje se veli: "Omnes namque supremi bassae, quos Vesirios vocant filii Christianorum sunt. Horum itaque primus Jmperatoris Vicarius (a to je Mehmed Sokolovi}) ex agro Bosnae vicino oriundus, nepotem et fratrem habet Cristianum qui in

Graecorum religione institutus superiore anno Archiepus ut dixit factus est." (Archiv fur Slavische Philologie, kw. 10, str. 45). Ovim je potvrđeno ono što doznaje na

Tronošac veli: "stajalo do vremene Makarøa patriarha iè od brata svoega velikagí vezira turskagí carskimì atišerifomÅ vse manastiri i crkvi ponovili" (Glasnik Srpskog Uñenog Društva, kwi. V, str. 75).

87. In diesem Monat als ich krank lag, ist des Mehomet Bassen αδενροπαις oder Bruders Sohn zu einem Ertzbischoff in der Bulgarey gemacht worden; hat seinen Sitz zehn Tagreise von Adrianopol in der Stadt Ochrida in den Grãntzen Epiri und Servien (darinnen sich auh hält der Samsag-Beg) und hat etlich und vierzig Biesthümer unter sich. (Navod po Hrišanskom Vesniku od 1887. godine, str. 365-368).

88. Archieppus Bulgarie Bassee supremi nepos est (po Jagi}evu Arhivu, kw. 10, str. 44-45).

89. Da je Antonije sinovac Makarijev, doznajemo iz jedne zabiqe{ke, koja se nalazi na zidu crkve Grañanice i glasi: "...povelËenùemÅ preosvËàenago... Makarùa trudomì i nastoüanùemÅ

vseosveàennago Mitropolùta Hercegovakago kirÅ Andonøa, øemuè bišstì bratanac."

(*Deñanski Prvenac*, str. 118).

90. Da je Mustafa Sokolovi} sinovac Mehmedu Sokolovi}u tvrdi Hamer u kwizi III, str.

446 i IV, str. 48, a da je rođak Makariju, vidi se iz biqe{ke koja se nalazi u Glasniku Srpskoga Uñenoga Društva, kwiga 63, strana 197.

91. Po Hrišanskom Vesniku za 1887. godinu, str. 366.

92. Navod po Hrišanskom Vesniku za 1887. Ælanak Konstantina Jireñeka, str. 367.

93. Mjesto iz depeše Marina Kavalija, koje se odnosi na ovo što rekoh, glasi: "Jo gionsi in poi Scopia, dove uno sacerdote Raguseo, vicario del Reverendo Arcivescovo d' Antivari mi venne a trovar et disse, ch'uno Patriarcha di Servia. *Greco nuovamente creato per favor d' uno suo barba, che è bassa*, havea attenuto dal Signor Turco un comandamento, che tutti a christiani così Latini, come Greci gli pagassero l' estesso, per l' uso delli sacramenti, che da animo 4 in che sono li sudditi del Signor, che vivono alla ramana

portia importar 1500 cechini all'anno, pero ch'essendo questa cosa novissima et principio di far sottomerttere tutti questi poveri catholici a poco alla Chiesa greca, che valesse io a Constantionopoli procurare per l'amor de Dio la revocation di questo commandamento..."

Ovu depe{u Marina Cavalia od 19. avgusta 1558. godine {tampao je Vladimir Lamanski u svojem djelu: *Secrets d'état de Venise*. Saint Petersbourg, 1884. u dodatku.

94. Na{ kursiv.

95. V. *Jagi*}: Archiv für Slavische Philologie, band IX.

96 . Kukuljevi}: *Glasoviti Hrvati*, str. 95.

97 . Mehmet pascia è cortesissimo e grato assai (Albèri: *Relazioni degli ambasciatori veneti*. Serie II, vol. I, str. 295).

98. Albèri: *Relazioni*, Serie II, vol. I , str. 319-320.

99. Ibidem, str. 405... "dovechè ora soddisfa a tutti e con la pazienza nell udire, e con la dolcezza e maestà delle parole".

100 . Garzoni: *Relazione*, Serie III, vol. I, str. 405. Isto tako i Barbaro, str. 320.

101. Ibi. Barbaro, str. 320.

102. Od 28. juna 1563. do 11. oktobra 1579. dakle 14 godina, tri mjeseca i 13 dana.

103. O bogatstvu Sokolovi}evu viji Zinkeisen-a: *Geschichte des osmanischen Reiches*. Gotha, 1855. Kwiga III, str. 98-101; tamo su navedeni i izvori.

104. Hammer, kwiga IV, 1829. godine, str. 50.

105 . Glasnik Srpskoga U~enoga Dru{tva, kwiga XXXIII, str. 188-189.

106 . Kukuljevi}, str. 96.

107. Sarajevski List za 1883. godinu, br. 43.

108. Glasnik Zemaqskoga Muzeja za 1889, kwiga I, str. 79.

109. Asaf bija}e doglavnik cara Solomona, pa je u}ao u poslovicu kod muslomanskoga svijeta zbog svoje mudrosti. Dakle, i Mehmed je uz sultana bio kao Asaf uz Solomona.

110. Ime pjesnika, koji je sastavio zapis.

111. Tarih, oznaka godine. Turska pismena po{qedweg stiha ozna~uju godinu.

112. Glasnik Zemaqskoga Muzeja 1889, kwiga I, str. 81-83.

113. Slu{ao od g. Ostoje Nikoli}a, advokata u Beogradu, a ima to zabiqeeno i u Bosanskoj Vili za 1888. godinu, str. 158.

114. Slu{ao od pomenutoga g. Ostoje Nikoli}a, advokata iz Beograda, i od pok. efendije Sulejmana Falaxi}a iz Mostara, muftije beogradske Barjak-Xamije.

115. Bosanska Vila za 1888. godinu, str. 174.

116. Slu{ao od pomenutoga Ostoje Nikoli}a.

117. Nastavnik za godinu 1890, str. 171. i 172.

118. Ovo mi je pri~ao g. Ostoja Nikoli}, advokat iz Beograda, a ~uo sam je i ja 1900. na putu od jednoga starca na gumnu blizu crkve u Goradu.

119. Viji: Kosta Herman, *Narodne Pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*, Kwiga prva, 1888. godine, str. 68-72.

120. Kwiga III, str. 530-549.

121. Rukopis fra Marka Kalamuta u fraveva~kom samostanu u Fojnici.

122. Obi~aj je kod mostarskijeh Srba muslomana, da kad sretnu pravoslavnoga, a ne znaju mu imena, da ga oslove sa rije~ju: kume.

123. Pripovijedao mi je pok. Sulejman Falaxi} iz Mostara.

121. Dr Mih Gavrilovi}: *Ispisi iz pariskih arhiva*, str. 825.

125. Ra}eno po pri~awu efendije Sulejmana Falaxi}a, po djelu Fra Mije Batini}a *Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini* (III, str. 185 pa daqe), za tijem po djelu: Carl-a Peez-a: *Mostar und seine Kulturkreis* (str. 225-229), i po djelu Fra Igwacija Struki}a: *Povjesni~ke crtice Kre}eva*. O pojedinim doga}ajima iz ovog vremena slu{ao je i sam pisac za vreme svojega putovawa po Hercegovini.

126. Prema onome, {to je meni poznato, oko 1741. godine u Bosni i Hercegovini ne bje}e vi}e katolika no 43.822. A godine 1762. broj katolika u Bosni i Hercegovini bje}e 58.814.

127. Glasnik Srpskoga U~enog Dru{tva, XXXIII, str. 161.

128. U pomenutom Glasniku str. 162. Pisac ovijeh redaka li~no je vidio ovu nadgrobnu plo~u i pro~itao gorwi zapis. Ona je sad pred crkvom, pri ulazu sa zapadne strane s desna.

129. Iz pisma od 7. jula 1834. iz Novoga Pazara knezu Milo{u od Emzi-age sarajevskoga muselima i \ul-Mustafa-age.

130. Ovo je prema pismu od 11. jula 1832. pisano knezu Milo{u. Vidi u Akademiji Nauka, u arhivi staroga U~enoga Dru{tva, br. 931.

131. Pismo Jovana Obrenovića iz Brusnice Vasi Popoviću u ^a~ak od 24. jula 1831.

godine. Nalazi se u Akademiji Nauka, u arhivi staroga U~enoga Društva, br. 1009.

132. Pismo Jevrema Obrenovića knezu Milošu od 27. januara 1832. godine.

133. Rađeno po Rankeu, M. I. [ap~aninu, M. \. Mili}evi}u, po Ba{agi}u a najviše po originalnijem doumentima.

134. Ovo po zvani~nijem dokumentima srpske kwaèvske arhive, akta od 1832. godine. Br.

800 od 29. marta, br. 812 od 29. marta, br. 813, od 29. marta.

135. Ovaj posao rađen je po originalnijem pismima iz vremena Husejinova ustanka, po zapisima suvremenika, po Rankeu, Kunibertu, po Fra-Batini}u, Ba{agi}u, i po pripovjetski Milorada [ap~anina "Hasan-aga".

Napomena str. 70. drugom redu ozgo. Ta pjesma {tampana je u Bosanskom Prijatequ I, str.

39, kwiga za godinu 1850.

Pjesma glasi:

Sino} meni sitan ferman do|e,

Sitan ferman iz Stambola grada,

Do|e ferman {ehru Sarajevu;

Da skidaju ba{am ba{aluke

A agama tvrde agaluke,

Sarajlije ferman prou~ile,

Prou~ile, nogom pogazile

Pogazile, u vodu bacile:

Ide wima Abdurahman-pa{a.

I on do|e bijelu Zvorniku,

Vas je Zvornik tembiq po~inio,

Pa se fati {era Sarajeva

I domami sedam poglavica:

On domami Ninu barjaktara,

Do dva brata do dvije Tami{~ije,

I onoga staroga Bakariju,

I wegova sina jedinoga

I Fejzagu starog Turnaxiju

I mladoga agu Jewi~ara.
Kada ih je pa{a domamio,
Lepo ih je pa{a do~ekao,
Na selamu i na ò|eldiji,
Ò|eldija: savezane ruke
Selam im je pogubqene glave.
Ja pogubi Pinu barjaktara
Do dva brata, do dve Tami{~ije,
I onoga staroga Bakariju
I wegova sina jedinoga,
I Fejzagu, starog Turnaxiju,
I mladoga agu jewi~arskog,
Kada ih je pa{a pogubio,
Onda pu}a vojsku silovitu
Ter je {aqe [eru Sarajevu.
Sarajevo tembiq po~inio,
Mnoge, pa{a, Turke pogubio,
Svaku nojcu po cjelu stotinu.
Pa se fati kamena Mostara,
Pofata{e ter ih poveza{e.
Poveza{e mlade Mostarane,
Mostarani pesmu ispeva{e:
Ostaj s Bogom na{e stare majke,
Dovalite na{e vjerne qube:
Vi se mlade qube preudajte,
Mi idem {eher Sarajevu,
Ondi }emo s' mladi oèeniti
Crnom zemqom i zelenom travom
I pa{inom brijetkiwom |ordom! –
Odvedo{e mlade Mostarane
Odvedo{e {eher Sarajevu,
Ondi ih je pa{a pogubio,
Pogubio trista Mostarana,
Pa se fati bijela Travnika,
Travni~ane mlade pohvata{e,
Pohvata{e, ter ih poveza{e;
Procvilile ostarele majke

"Bog ubio trijest kapetana!
Kapetana bosanskih glavara,
Koj' nejmaju dina ni imana
Jer pusti{e jednog zulum}ara,
Koji sije~e po izboru junake,
Ter ostaju ostarele majke;
Kukaju}i kano kukavice
A prevr}u}' kano lastavice,
I ostaju deca ponejaka,
Jer nemaju ni oca ni majke,
Kud }e sada kukavice siwe?"
----- itd.

Napomena prire|iva~a

Pripremaju}i ponovqeno izdawe kwige *Znameniti Srbi muslomani*
Milenska M.

Vuki}evi}a, prire|iva~ se trudio da u najve}oj meri o~uva
autenti~nost i bogatstvo pi~evog izvornog jezika iz 1906. godine.

Neka mala prilago|avawa su bila neminovna i to se pretèno odnosi
na osavremewenu interpunkciju (dodavawe ta~ke iza godine itd).
Tako|e se pokazalo za neophodno, radi ve}e jasno}e, izmeniti
izvorne izraze *Biograd* i *mqeta~ki* u savremene *Beograd* i *mleta~ki*.

Sve druge jezi~ke i pravopisne osobine pi~evog stila ostavqene su
u svom izvornom obliku.